HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI

Sessizliğin Sesi III

Ankaralı Ermeniler Konuşuyor

DERLEYEN: FERDA BALANCAR

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ՏԻՆՔ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Cad. Sebat Apt.
No 74/1 Osmanbey, Şişli, 34371 İstanbul
T: 0212 240 33 65
F: 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

Olof Palme Merkezi'nin katkılarıyla...

Derleyen
Ferda Balancar

Mülakatları Yapanlar
Arev Cholakian, Duygu Coşkuntuna, Emine Kolivar,
Ferda Balancar, Hilal Öztaş, İrem Kısakürek,
Maral Dink, Melisa Kabaracıyan, Murat Gözoğlu,
Serdar Kasakyan, Silva Özyerli, Zeynep Ekim Elbaşı

Redaksiyon
Emre Can Dağlıoğlu

Kapak Tasarım ve Sayfa Düzeni
Sera Dink, Erge Yeksan

Baskı
Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kağıthane / İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

İstanbul, Aralık 2013

ISBN: 978-605-64488-0-5

Bu kitapta kullanılan fotoğraflar, R. H. Kevorkian ve P. B. Paboudjian'ın "1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" (Aras Yayıncılık, 2012) adlı kitabından ve Zakarya Mildanoğlu arşivinden alınmıştır.

SESSİZLİĞİN SESİ III

ANKARALI ERMENİLER KONUŞUYOR

DERLEYEN: FERDA BALANCAR

RAYMOND H. KÉVORKIAN'IN GİRİŞİ VE
ÖZGÜR BAL'IN SONSÖZÜYLE

SESSİZLİĞİN SESİ III

ANKARALI ERMENİLER KONUŞUYOR

İÇİNDEKİLER

Önsöz, Ferda Balancar, 1

Giriş, Raymond H. Kévorkian, 5

Ermeni'ysen sistemin içinde kendine
çok sınırlı bir yer bulabiliyorsun, 19

Türk değilim ama yurdunu seven bir Türkiyeliyim, 35

Ankara'da bir kilise olması büyük bir şans, 45

Avusturya'da torunlarıma Türkçe öğretiyorum, 53

Ermeni gitti, bereket bitti..., 65

Ermenilikle bağımı anneanneme olan sevgimle açıklıyorum, 73

Ermeni olarak doğdum ama Hıristiyan olmak için emek harcadım, 83

Ankaralı olmakla gurur duyarım ama
Ankara'da yaşamayı istemem, 93

Annemin vasiyeti; kaybolmayalım, kaybetmeyelim, 105

Bürokrat şehri Ankara'da Ermeni olmak, memur olamamaktır, 115

Sonsöz Yerine: Varamayok Düğümü Çözmek..., Özgür Bal, 137

Dizin, 149

ÖNSÖZ

FERDA BALANCAR

Hrant Dink Vakfı'nın Olof Palme Merkezi'nin desteğiyle 2011 yılından bu yana sürdürdüğü Sözlü Tarih Projesi, bu yıl üçüncü kitabını sunuyor. Üç yıl önce bu çalışmaya başlarken amacımızı, "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin ve Ermeni toplumunun taşıdığı siyasi ve kültürel belleğin izlerini bulmak, kültürel varoluşun sürekliliğini ortaya çıkarmak, Ermeni kimliğine mensup kişilerin kendilerini ve 'ötekiler'i nasıl algıladığını anlamak, böylelikle Türkiye'de halen yaşamakta olan Ermenilerin içinde bulunduğu gerçekliği siyasi, kültürel ve tarihsel boyutlarıyla yansıtmak" olarak tanımlamıştık.

Bu amaca ulaşmak için mülakat yaptığımız kişiler, Ermeni olarak doğup, yaşamını Ermeni kimliğiyle sürdürenlerin yanı sıra kimliğini gizleyerek yaşayanlar, Müslümanlaştırılmış Ermeni olarak doğup daha sonra Emeni kimliğine dönenler ve Müslümanlaştırılmış Ermeni olarak yaşamlarına devam edenlerden oluşuyordu.

Sözlü tarih projesinin ilk yılı olan 2011 boyunca İstanbul ve Anadolu'da yaşayan 40 Ermeni ile mülakat gerçekleştirdik. 2011'in sonunda ise Sessizliğin Sesi serimizin birinci kitabı olan 'Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor' Türkçe ve İngilizce olarak okuyucuyla buluştu.

2012'de gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih çalışmasında Diyarbakırlı Ermenileri konu aldık. Sadece Türkiye'de ve Diyarbakır'da yaşayan Ermenilere değil, Diaspora ve Ermenistan'da yaşayan Diyarbakırlı Ermenilere de ulaşmayı hedefleyen çalışma kapsamında, Diyarbakır ve İstanbul'un yanı sıra ABD, Kanada, Lübnan ve Ermenistan'dan toplam 81 kişiyle mülakat yaptık. 2012 yılı sonunda ise Sessizliğin Sesi serisinin ikinci kitabı ortaya çıktı: 'Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor'.

Sözlü tarih çalışmamıza 2013'te Ankaralı Ermenileri konu alarak devam ettik. Yıl içinde toplam 40 Ankaralı Ermeni ile mülakat gerçekleştirdik. İstanbul, Ankara, Fransa ve Avusturya'da yaşayan Ankaralılarla yaptığımız mülakatlar sonucunda da Sessizliğin Sesi serimizin üçüncü kitabı ortaya çıktı.

'Ankaralı Ermeniler Konuşuyor' kitabında yer alan anlatıları, serinin daha önceki kitaplarında olduğu gibi mülakat yaptığımız kişilerin bizzat kendi ağızlarından aktardık. Amacımız okuyucu ile anlatıcıyı karşı karşıya bırakarak, bu kitabın sayfaları arasında bir diyalog oluşturmak. Kitapta, altısı kadın dördü erkek 10 Ankaralı Ermeni ile yapılan mülakatlardan derlediğimiz anlatılar yer alıyor.

Kitapta yer alan veya almayan mülakatlar genel olarak, Ankara'da Ermeni olarak yaşamanın kolay olmadığını gösteriyor. Ortaya çıkan zorlukların nedeninin, kendisiyle mülakat yaptığımız bir kaynak kişinin belirttiği "Burası başkent, devletin, bürokrasinin kalbi, Ermeni'ysen burada kontrollü olacaksın" sözlerinde ifadesini bulduğunu söyleyebiliriz. Ankara'da Cumhuriyet dönemi boyunca Ermenice eğitim kurumlarının olmaması, dini ibadetlerini yerine getirmek isteyen Gregoryen Ermenilerin Ankara'nın tek kilisesi konumundaki Fransız Katolik Kilisesi'ne gitmek zorunda kalmaları gibi gerekçeler, 'başkent'te Ermeni kimliğini koruyarak hayatı sürdürmeyi daha da zorlaştıran faktörler olmuş. Bu çerçevede özellikle halen Ankara'da yaşamakta olan Ermenilerle gerek mülakat öncesinde gerekse mülakat esnasında belli ölçülerde de olsa çekingen bir tutumla karşılaştık. Halen Ankara dışında yaşayan Ermenilerin, özellikle İstanbul'da yaşamlarını sürdüren Ankaralıların ise gerek mülakat öncesinde gerekse mülakat esnasında çok daha rahat bir tutum sergilediklerini gözlemledik.

Sessizliğin Sesi dizisi, bir sözlü tarih çalışması değildir. Bu dizi kapsamında ortaya çıkan kitaplarla yapmak istediğimiz, bir sözlü tarih çalışmasından yola çıkarak, sadece konuyla ilgili akademisyenleri değil, genel okuyucuyu, Ermenilerin yaşadıklarıyla, tanıklıklarıyla ve belleksleriyle buluşturmaktır.

Sosyolog Dr. Ali Bayramoğlu'nun danışmanlığında Hrant Dink Vakfı'nın Tarih Projeleri Koordinatörü Emine Kolivar ile birlikte gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih çalışması kapsamında, üç yıl içinde 200'ün üstünde mülakat yaptık. Bu mülakatların bir kısmı, ilk kez bu projeyle birlikte sözlü tarih çalışması deneyimi kazanan mülakatçılar tarafından gerçekleştirdi. Bu kapsamda da Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Arzu Öztürkmen'in bize sağladığı eğitim desteğinin katkısı büyük oldu.

Sonuç itibariyle gerek sözlü tarih projesi kapsamında yürüttüğümüz çalışmalarda, gerekse 'Ankaralı Ermeniler Konuşuyor' kitabının oluşum sürecinde katkıda bulunan herkese, en başta da Ankaralı Ermenilerin tarihi hakkında yazdığı makale dolayısıyla tarihçi Raymond H. Kévorkian'a ve kitapta yer alan anlatıları, bundan birkaç yıl önce kendisinin gerçekleştirdiği Ankaralı Ermeniler hakkındaki araştırmasıyla karşılaştırarak değerlendiren araştırmacı Özgür Bal'a teşekkür ederiz.

Ferda Balancar
Hrant Dink Vakfı
Sözlü Tarih Projesi Koordinatörü

GİRİŞ

RAYMOND H. KEVORKIAN

ANKARA'DAKİ ERMENİ MEVCUDİYETİ ÜZERİNE BİRKAÇ TARİHSEL NOT

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Ankara sancağındaki 28.858 kişilik Ermeni nüfusun yarısı vilayetin yönetim merkezi olan Ankara'da ikamet etmekteydi. Ankara'daki cemaatin ayırt edici özelliği Katolik mezhebine mensup olanların oranıydı: 1914'deki sayıma göre şehirdeki 11.246 kişilik Ermeni nüfusun %70'i Katolik'ti.[1] Bir diğer özellikleri, yazı dilinde Ermenice harfli Türkçeyi kullanmakla beraber, konuşma dilinde Türkçeyi benimsemiş olmalarıydı.

Ankara'nın yakın çevresinde, 30 km batıda, yalnızca Ermenilerin ikamet ettiği Istanoz [Sincan, Yenikent] kazasından da söz etmek gerekiyor; savaşın hemen öncesinde buradaki Ermenice konuşan 3.142 kişilik nüfusun iki kilisesi, bir Protestan ibadethanesi ve toplam 500 öğrencilik mevcuduyla iki okulu vardı. Istanoz, 17. yüzyıldan beri, bilhassa

1 R. H. Kévorkian ve P. Paboudjian, *Les Arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du Génocide* [Ermeniler: 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda, Aras Yayıncılık, 2012] Paris, ARHIS, 1992, s. 207-210 ; Alis Odian-Gasparian, *Badmakirk Angurio yev Stanozi Hayots* (Ankara ve Istanoz Ermenilerinin Tarihi), Beyrut, 1968.

Ankara keçisi kılından yapılma kumaşları, halı dokumacılığı, nakış işçiliği ve deri boyama ve işçiliğiyle tanınırdı.[2]

Ermenilerin Ankara'daki varlığı eskilere dayansa da nüfusları ancak 15. yüzyılın başında, Memlüklerin hakimiyeti altına giren Kilikya'dan kaçan Ermeni kitlelerin buraya gelmesiyle kayda değer bir artış göstermiştir. 1710'a doğru Fransız seyyah Tournefort şehirde, aralarında 7. veya 8. yüzyıldan kalma olduğu söylenen meşhur Surp Haç Kilisesi'nin de bulunduğu yedi kilise sayıyordu. Öte yandan, 18. yüzyılda Fransız misyonerleri aracılığıyla mezhep değiştirmelerin başladığı Ankara cemaati büyük bir çoğunluğunun Katolik olması nedeniyle bir sonraki yüzyılda özel bir örnek olarak öne çıkıyordu. 1738 yılı itibariyle Katolik hanelerin sayısı 1.200'ü bulmuştu bile. Bunlar arasında Surp Kleman, Surp Pırgiç, Surp Boğos-Bedros kiliseleriyle Katolik piskoposluğunun merkezi olan bir de katedral yer alıyordu. Apostolik (Gregoryen) Ermeniler ise 20. yüzyılın başında hâlâ şu üç yapıyı ellerinde bulunduruyorlardı: Mehiryar'da Surp Nışan, Güren'de Surp Sarkis ve Ankara'daki en ünlü Ermeni mahallesi olan Hisarönü'ndeki Surp Krikor kiliseleri. Bunlardan başka Anarad Hığutyun rahibeleri tarafından idare edilen bir manastır ile kuzeyde, şehre yarım saat uzaklıkta, 15. yüzyıldan beri Ermeni Apostolik cemaati piskoposluğu olarak kullanılan, Meryem Ana'ya adanmış meşhur Kızıl Manastır'ı saymak gerekiyor. Kızıl Manastır'ın çok eski olan kilisesi 1758'de baştan aşağı restore edilmiş, *horanı* (mihrabı) Kütahya'dan getirtilen çinilerle dekore edilmişti. Ayrıca kütüphanesinde yer alan 300 Ermeni ortaçağ elyazmasından 60'ının Kilikya çıkışlı olduğunu belirtmeliyiz. Bu tablo, az önce de sözünü ettiğimiz üzere, 15. yüzyılda yaşanan kitlesel göçlerle açıklanabilir. Bazı inandırıcı kaynaklar uyarınca bu koleksiyon, yapının ateşe verildiği 1915'te hasar görmeden kalmış olup o zamandan beri yeni başkentin bakanlıklarından birinin mahzeninde muhafaza edilmektedir.

Şehrin eğitim altyapısı da oldukça gelişmişti: Katoliklere ait altı kurum (1.200 öğrenci); Apostoliklere ait üç okul ve kolej (400 öğrenci), iki meslek okulu, iki çocuk yuvası; Protestanlara ait iki yapı. Toplamda bu okullara devam eden öğrenci sayısı 2.000'in üzerindeydi. Buna karşılık

2 Garabed Terziyan, *Badmakirk Stanozi Hayots* (Istanoz Ermenilerinin Tarihi), Beyrut, 1969.

nüfusun epeyce bir kısmı hâlâ Türkçe konuşuyordu; Ermeni dilinin yaygınlaşması yavaş ilerliyordu.

Sosyal konumları ne olursa olsun, şehrin tüm sakinlerinin civar tepelerden birinde bir yazlık evi, "bağ"ı vardı. Bahar ve sonbahar ayları bu evlerde geçirilirdi, zira aşırı sıcaklara dayanmak için evlerin daha geniş ve yüksek tavanlı olduğu ve içilebilir suyun bolca bulunduğu şehir içi daha uygundu. Üzümlerin olgunlaşma zamanına yani eylül ortasına kadar burada kalınır, ayın ikinci yarısından ekime kadar yaşanan yeni bir göç dalgasıyla şehir ıssız bir çöle dönerdi.

Genel olarak Ermeniler bilhassa işlenmiş ürün ticaretiyle, küçük sanayiyle, halıcılık vb. işlerle uğraşırlardı. Ermeni mahallesi taş evlerden oluşuyordu; yüksek duvarlarla çevrili bu evlerin iç kısmında çeşmelerin eksik olmadığı avlular bulunurdu.[3]

Başka yerlerde olduğu gibi Ankara'da da bu yüzlerce asırlık tarih Birinci Dünya Savaşı'yla son buldu. Bu toplulukların 1915'teki akıbeti, Anadolu'nun merkezindeki coğrafi konumlarından ve çoğunluğun Katolik olmasından dolayı farklı bir ilgi uyandırır. Tüm bu koşullar, Ankara vilayeti Ermenilerinin "iç kesimlere tehciri"ni engelleyebilirdi. Dahası, hem Doğu vilayetlerinde görülen gerilimlere, hem siyasi meselelere uzaklıklarıyla bilinen, türkofon bir iklim içinde yaşayan bu türkofon Ermeniler, Avusturya-Macaristan ve Roma Kilisesi temsilcisinin himayesinden faydalanıyorlardı. Yalnızca Balkan savaşlarından sonra 10 bin Balkan muhacirin gecikmeli iskânı burada arazi meselesi açısından gerginlik yaratmıştı.[4]

Dolayısıyla buradaki Ermenileri ayaklanmacı bir topluluk olarak tasvir eden resmi söylem inandırıcı olmaktan uzaktır. 18 Haziran 1914'te göreve getirilen vali Hasan Mazhar Bey de bunun pekâlâ farkındaydı ve Dahiliye Nezareti'nden gelen tehcir emrini yerine getirmeyi reddetti. Bu nedenle 1915 Temmuz'unun başında İttihat ve Terakki Merkez

3 Georges Perrot, "L'Asie Mineure" (Küçük Asya), *Revue des Deux Mondes*, 15 Mart 1863, s. 312-317 ve 322-323.

4 İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Kudüs Ermeni Patrikhanesi arşivleri (bundan böyle İEP/KEP), Patrikhane İstihbarat Bürosu, ٢٦٧٥, "Balkan Savaşı ve Dünya Savaşı sırasında göç eden Müslümanlar".

Komitesi, en etkili üyelerinden birini, Atıf [Kamçıl] Bey'i Ankara'ya yolladı. İttihat ve Terakki Cemiyet (İTC) temsilcisi sıfatıyla gelen Atıf Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli siyasi şube üyelerinden biriydi.[5] İT Merkez Komitesi mensubu Atıf Bey'in doğrudan müdahalesi hemen sonuç verdi: 8 Temmuz 1915'te Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir emirle vali Mazhar Bey'in görev ve yetkileri derhal sonlandırılıyor, yerine vekaleten parti temsilcilerinden Atıf Bey atanıyordu.[6] Görevde kaldığı 14 Temmuz-3 Ekim 1915 tarihleri arasında Atıf Bey, İTC tarafından kendisine verilen görevi yerine getirdi: Ankara vilayetindeki Ermeni nüfusun imha veya tehciri. O tarihlerde Ankara'da görevli reji memuru Mehmed Necip Bey'e göre, "Bu valinin gaddarlıkları akıllardan silinemez. Ankara vilayetinin geçici valisi Atıf Bey eşi görülmedik bir soğukkanlılık namzetidir [...]"[7]

Ermeni görgü tanıkları, yirmi yedisindeki bu genç adamın [Atıf Bey] Ankara'da, Bahaeddin Bey adında "Hıristiyanlara duyduğu nefret ve onların mallarına beslediği iştah bakımından kendisinden aşağı kalır olmayan yirmi beşlerinde bir çocukla" peydah oluşunu şaşkınlıkla izlerler; Bahaeddin Bey, vilayetin polis teşkilatını idare etmek üzere göreve getirilmiş bir İTC temsilcisidir.[8] Öyle görünüyor ki İTC üyelerinden vilayet konseyi mensubu Şemseddin ile İTC Ankara Umumi Muavini Necati Bey,[9] Hasan Mahzar'ın duruşunu değiştirmeyi başaramamışlardı.

---

5 Subay, İttihat ve Terakki Komitesi *fedayi*si, Makriköylü (Bakırköy, İstanbul'un batısında bir semt) Atıf Bey, daha sonra Ankara ve Biga vekili olacaktır. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyeliğinin yanı sıra 1914 sonbaharından itibaren Teşkilat-ı Mahsusa'nın beş idarecisinden biri olur. Ankara'daki geçici valiliğinin ardından Kastamonu'ya vali olarak atanır. Teşkilat-ı Mahsusa'daki görevi, Jön Türklerin davasının 4 Mayıs 1919'daki ikinci oturumunda tespit edilir: *Takvim-i Vakayi*, n° 3543, 12 Mayıs 1919, s. 29-31; davanın 8 Mayıs 1919'daki dördüncü oturumunda, Atıf Bey'in telgrafların şifre çözümü için Teşkilat-ı Mahsusa tarafından kullanılan şifre hakkındaki sorgusu ile Cevad Bey'in sorgusu sırasında: *Takvim-i Vakayi*, n° 3549, s. 63.

6 İttihatçıların davasının beşinci oturumunda İTC Umumi Katibi Midhat Şükrü'nün ifadesi, 12 Mayıs 1919: *Takvim-i Vakayi*, n° 3554, 21 Mayıs 1919, s. 85.

7 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, P 495, "Aynı zamanda Ankara'da geçici valilik yapan eski Kastamonu valisi Atıf Bey hakkında belge."

8 Nubaryan Kütüphanesi (bundan böyle NuK) / Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, Ankara, "Ankara Ermenilerinin katlinin ve tehcirinin hikayesi", Halep'te 17 Şubat 1919'da, sekiz felaketzede tarafından kaleme alınmış; P. G. Kasapyan ve ark., f° 1. Bu tanıklar Hasan Mahzar'ın direndiğini doğruluyor.

9 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Q 19 ve Ø 396, Ankara vilayetindeki sorumluların listesi, Ø 451 ve 460 ve Q 179-180, "Ankara vilayetindeki sorumluların listesi".

Ancak adı geçen bu iki İTC temsilcisi 3 Mart 1915'te, Ankara sağlık işleri müdürü Mahmud Celaleddin Bey, Yüzbaşı Fehmi Bey, Albay Mehmed Vasıf Bey, Ankara jandarma birliği kumandanı ve istinaf mahkemesi hâkimi Ali Haydar Bey'den oluşan bir komisyon tarafından 249 suçlunun Ankara merkez hapishanesinden salıverilmesine nezaret etti. Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı çetelere aktarılan bu adamlar Çorum'a gönderildiler. Komisyon üyelerince imzalanan rapora göre mahkumlar "ordu"ya girmeyi kabul etti; bunlar "tıbbi tetkiklere tabi tutulmuş ve haklarında isim, işledikleri suç ve ceza sürelerinin kaydedildiği bir liste hazırlanmıştı."[10]

Atıf Bey göreve başladıktan birkaç gün sonra, Temmuz 1915 ortalarında, Ankara Ermenilerinin Katolik olmayan ileri gelenlerini tutuklattı. Yabancı bir tanığının ifadesine göre birkaç gün içinde 500 erkek, Kırşehir müftüsü Müfid Hoca, Şemseddin Bey ve Çingene Hakkı'nın katılımıyla yeni polis müdürü Bahaeddin Bey'in yanı sıra İTC Umumi Muavini Necati Bey denetiminde, polis ve jandarma tarafından sorguya çekilmişti. Osmanlı Bankası müdürü Şnorhkyan da bu kişiler arasındaydı.[11] Birkaç gün içinde göz altına alınanların listesi 1.200 kişiyi kapsayacak şekilde genişledi.[12] Öte yandan, 14 Ağustos günü İTC gönüllülerinin, yanlarında kazma-küreklerle şehirden arabalarla ayrıldıkları, aynı gün, gece yarısına doğru yüzlerce Ermeni'nin polis ve jandarma eşliğinde, ikişerli bağlanmış halde şehir dışına çıkarıldıkları ve gün ağarırken kendilerini bekleyen *çete*lere teslim edildikleri bilinmektedir.[13] Bir başka kaynağa göreyse Cemiyet adına çalışan bu kişiler, civardaki köylülerin de yardımıyla tutukluları infaz etmek üzere "özel olarak tutulmuş" Ankaralı kasap ve dericilerdi. Beş-altı günde yaklaşık 1.200 Ermeni bu kişilerce

10 12 Mart 1915 tarihli, Ali Haydar, albay Mehmed Vasıf, yüzbaşı Fehmi ve Mahmud Celaleddin imzalı rapor: İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, U 733; serbest bırakılan suçluların listesinden yararlandık: İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, dosya XLIV, U 532, Ali tarafından 5 Şubat 1919'da İstanbul'a yollanan rapor.

11 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ḅ 458-461 ve P̀ 420-423 (s. 2-5), Olaylar ve belgeler, n° 46, Ankara, J. Valence imzalı.

12 NuK/Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, Ankara, "Ankara Ermenilerinin katlinin ve tehcirinin hikayesi", Halep'te 17 Şubat 1919'da kaleme alınmış, f° 1v°.

13 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, 7 458-461 ve P 420-423, doc. cit. n. 1693. J. Valence Rus uyrukluların hapishaneden çıkarılmadıklarını belirtiyor.

katledilmişti.[14] Ermeni tanıkların aktardığına göre bu zulmün akabinde jandarma kumandanı Osman Bey derhal istifasını vermiş, Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamları ise ele geçirdikleri ganimeti, yani kurbanlarının ayakkabılarını ve pantolonlarını teşhir ederek şehre dönmüşlerdi. Bu esnada Katoliklerin de tehcir edileceği söylentileri etrafa yayıldı.[15] Piskopos Grégoire Bahabanyan ve Katolik cemaatin ileri gelenlerinden birkaç kişi Atıf Bey'i ziyarete gitti ve İstanbul'a bu konuda müdahale etmesini istedi. Vali telkin edici konuştu; yetkililerin gözünde bir kusurlarının olmadığını, dolayısıyla İstanbul'da bir girişimde bulunmanın gerekli olmadığını temin etti.[16]

Bununla beraber 27 Ağustos Cuma günü jandarma ve polis memurları Ermeni mahallerini ve bu sırada birçok ailenin bulunduğu yazlık evleri kuşattılar. Aynı gün, aralarında piskopos ve 17 rahibin bulunduğu 1.500 kadar Katolik erkek tutuklandı ve şehre getirildi.[17] Sonuç vermeyen bir ihtida çağrısının ardından mallarına el kondu; 29 Ağustos Pazar gecesi ikişerli bağlanarak yola çıkarıldılar. Karagedik köyüne kadar on sekiz saatlik bir yürüyüşün ardından "dört nala gelen bir subay hükümetin yeni emrini bildirdi: Genel katliam emri geri çekilmiş olup tutukluların hayatı bağışlanmıştı."[18] Öyle görünüyor ki bu insanların kaderi kesinleşmişti, ancak Roma Kilisesi temsilcisi Angelo Maria Dolci'nin bir müdahalesi kurtulmalarını yani hemen oracıkta öldürülmek yerine Suriye çöllerine doğru tehcir edilmelerini sağladı.[19] Alman büyükelçisi bu Katoliklerin tehcirinden derhal haberdar oldu;[20] Avusturya-Macaristan büyükelçisi Pallavicini de bakanına, Talat Paşa'dan "Katolik ve Protestan Ermenilerin korunmasını istediğini, onun da valiliğe ve kaymakamlığa bu konuda yazı yollamaya söz verdiğini" vakit kaybetmeden

14 NuK/Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, doc. cit. n. 12, f° 1v°.

15 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ե 458-461 ve Ֆ 420-423, doc. cit. n. 11.

16 A.g.e.; NuK/Fon: Andonian, P.J.1/3, tomar 7, doc. cit., n. 12, f° 1v°.

17 A.g.e., f° 2 ; İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ե 458-461 ve Ֆ 420-423, doc. cit. n. 11, sayıları yaklaşık iki bin olarak verilen Katolik Ermenilerin tutuklanma tarihinin 15/28 Ağustos olduğu belirtilmiş.

18 NuK/Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, doc. cit. n. 12, ff. 2-3.

19 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ե 458-461 ve Ֆ 420-423, doc. cit. n. 11.

20 Hohenlohe diplomatik temsilcisinin mektubu, İstanbul, 4 Eylül 1915 : Lepsius (ed.), Archives du génocide des Arméniens, Paris 1985, belge 160, s. 144-145.

bildirmişti.[21] Dolayısıyla Ankara Katoliklerinden oluşan 1.500 kişilik konvoyun Pallavicini ve Dolci'nin gözüne girmek isteyen Talat tarafından geçici olarak korunduğu ve yoluna Kırşehir, Kayseri ve Biga'dan geçip Kilikya (Pozantı) geçitlerine kadar devam etmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.[22] Konvoydan sağ çıkmayı başaranların aktardığına göre Tarsus'a ulaşmaları yaklaşık bir aylarını almış, ardından Halep yakınlarında Katma isimli bir köye gitmişlerdi. Ne ki mahrumiyet koşulları, bilhassa da su kıtlığı nedeniyle tehcir edilen 1.500 kişiden aralarında piskoposun da bulunduğu ancak 200 kadarı Halep'e varabilmişti. Kalanların çoğu "Suriye muhacerat müfettişi" Hakkı Bey tarafından Resulayn veya Der Zor'a doğru yollandı. Bunlardan dört rahip ve otuz kadar sivil Meskene'ye kadar dayanabildi; bunlar daha sonra Hakkı'nın yerine bir başkasının getirilmesinin ardından Halep'e ulaşmayı başardı.[23]

Eylül 1915 başlarında kadın, çocuk, yaşlı, Ankaralı Apostolik ve Katolikler, polis tarafından mühürlenen evlerinden çıkarıldılar. Sayıları binleri bulan kitle şehrin dışındaki garda bir araya getirildi; burada en az 25 gün kaldılar, mallarını ellerinden çekip almaya ve genç kızlar arasında en çekici olanları ihtidaya ve bir Müslümanla evlenmeye ikna etmeye yetecek uzunlukta bir süreydi bu. Teklifi kabul edenlerin şehre dönmesine izin verildi, diğerleri nihayetinde Eskişehir ve Konya'ya yollanarak orada Suriye'ye giden tehcir hattına katıldılar. Her ne kadar askerler "katledilmiş veya tehcire tabi tutulmuş" olsalar da, "asker ailesi sıfatıyla" Ankara'da tutulan birkaç yüz aile de vardı.[24] Bu istisnaların yabancı diplomatların olası protestolarına karşı göz boyamak amacıyla tutulduğu kuvvetle muhtemel.

Temelde, Ankara *sancağında* hayata geçirilen prosedürler, yetkililerin Ankara Ermenilerinin imhasındaki kararlılığını dizginleyemeyen yerel bir uygulama olarak yorumlanabilir. Yerel ölçekte pek de radikal

21 Pallavicini'nin Burian'a mektubu, 3 Eylül 1915 : Österreichisches Staatsarchiv, HHStA PA LX, Interna, dosya 272, n° 72 A-H, f° 346.

22 Henry Morgenthau'nun mektupla State Department'a ilettiği Frances Gage imzalı rapor, 22 Aralık 1915: Lord Bryce & Arnold Toynbee, The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, London 1916, belge 96, s. 404; İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ե 458-461 ve Ք 420-423, doc. cit. n. 11.

23 NuK/Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, doc. cit. n. 12, ff. 3-4.

24 A.g.e., f° 6.

olmayan bu önlemler sadece Ermenilerin imhasını başka bir zamana ve mekâna ötelemiştir.

Ermeni mallarını ele geçirmek için uygulanan yöntemler, başka yerlerdekinden hiçbir şekilde farklı değildir. Taşınır ve taşınmaz varlıklara sistematik biçimde el konmuştur. Ayrıca sivil ve askeri memurların en varlıklı Ermeni evlerine yerleştikleri görülüyor. Tehcirden yaklaşık sekiz ay sonra Ermeni mahallelerini kırıp geçiren yangın da rastlantı eseri çıkmamıştı. Hedefine ulaşması en az dört gün süren bu planın amacı apaçık ortadaydı aslında: Kimi şahısların yararına olacak şekilde gerçekleşen yağmanın kapsamını gizlemek.[25] Üstelik kimi tanıkların ifadelerine göre *Emval-ı Metruke* kayıtları da bu bahaneyle yangından nasibini almıştı. Savaş esnasında işlenen bazı suçlar hakkında tahkikat yapmakla görevlendirilen Osmanlı Meclisi Beşinci Komisyonu üyeleri, eski adalet nazırı İbrahim Bey'in 10 Kasım 1918'de gerçekleşen mahkeme sorgusu sırasında, bu yangının, amaçları "mallara el koymak" olan sorumlularının hangi sebeple cezalandırılmadığını sormuşlardır.[26]

Tehcir ve katliamlara karışan İttihatçılar arasında, yukarıda bahsettiğimiz Şemseddin ve Necati beyler dışında, Kara Mehmed, Kırşehir müftüsü Müfid Hoca, Osmanlı meclisinde mebus Tabib Efendi, Çingene Hakkı Bey, belediye eczacısı Şefket Bey, orman müdürü Ahmed Neşed, başlıca sorumlulardı.[27] Tehcir ve katliamlardan sorumlu başlıca hükümet görevlileri şunlardı: Teşkilat-ı Mahsusa siyasi büro üyesi ve İTC özel temsilcisi, geçici vali Atıf Bey, Müslüman muhacirlerin iskânından sorumlu komisyon başkanı Topçu Ziya, belediye reisi Rasim Bey, halefinin "istifası" üzerine İTC tarafından vilayetin polis teşkilatının başına getirilen parti temsilcilerinden Bahaeddin Bey, komiser Mustafa Turhan ve Rahim İbrahim beyler, hapishaneler müdürü İbrahim Bey,

25 A.g.e., f° 7.

26 SHAT, Service Historique de la Marine, S.R. Marine, Türkiye, 1BB7 236, belge n° 2054 B-9, İstanbul, 3 Mayıs 1920, L. Feuillet, İbrahim Bey'in ifadesi, s. 12, 27-28 ; *İttihat ve Terakki'nin sorgulanması*, *op. cit.*, s. 133-169.

27 NuK/Fon: A. Andonian, P.J.1/3, tomar 7, Ankara, ff. 9-10, "Ankara Ermenilerinin katlinin ve tehcirinin hikayesi", Halep'te 17 Şubat 1919'da, sekiz felaketzede tarafından kaleme alınmış; P. G. Kasapyan ve ark., "Ankara'daki katliam ve tehcirin asıl sorumlularının listesi"; İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Գ 19 ve Ը 396, "Ankara vilayetindeki sorumluların listesi", Ը 451 ve 460 ve Ղ 179-180, " Ankara vilayetindeki sorumluların listesi."

Osmanlı Bankası müdür yardımcısı Kara Böbrek Hasan Efendi, jandarma komutanı Çerkes Kahmi. Ermeni mallarının yağmasından sorumlu *Emval-ı Metruke* Komisyonu mensupları şunlardı: Karabekir Hasan Bey, Fincancızâde Mehmed Şemseddin Bey ve komisyonun başkanlığını üstlenmek üzere Çorum kaymakamlığından ayrılan Sivas mebusu Nasreddin Bey. Yereldeki silahlı çetelerin tesisinin ve erkeklerin katlinin başlıca sorumluları şunlardı: Sivrihisarlı eczacı Kütükçüoğlu Ziya Bey, İsmail Bey, Tüfenkçi Ali Bey ve Eczacızâde Şevket.[28] Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar hâlâ Ankara'da yaşamaya devam eden bir avuç Ermeni, ordu için çalışan zanaatkârlardan, "evlatlık" alınan çocuklardan ve vilayet sakinleriyle "evlenen" genç kadınlardan oluşuyordu. Dahası bu Ermenilerden bazıları civar köylere dağılmış olmalıydı. Savaş bitip de İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi tekrar faaliyete geçince, Arşag Alboyacıyan ve Garabed Nuryan'ın idaresinde bir istihbarat bürosu kuruldu; amaç vilayetlerle temasa geçmek ve savaş esnasında işlenen görev suistimallerini araştırmaktı. Bu vesileyle sağ kalıp ikamet ettiği yerden ayrılmamış olanlarla sürgünden dönenlerin sayısı da tespit edilecekti. İstihbarat Bürosu tarafından Eylül 1919 tarihli raporda Ankara vilayetinin bütününe dair ortaya konan bilanço şöyleydi:

"Ateşkesten sonra Ermeni Patrikhanesi, Ankara vilayetinde kadın, çocuk ya da geçici olarak İslamiyet'e dönmüş 14.300 felaketzede olduğu bilgisine ulaştı. Bu sayı 1919 yılının ilk yarısında katliamdan kaçmış ve Mezopotamya çöllerinden dönen Ankaralı Ermeni sürgünlerin gelişiyle arttı."[29]

Bu sayı, savaş öncesindeki 117.084 kişilik toplama oranla, tehcire gönderilmemişlerin %12'nin biraz üzerinde olduğunu gösteriyor; bunlara birkaç yüz kişilik hayatta kalmış sürgünleri de eklemek gerekiyor.

Aynı belgeye göre Ankara sancağında hayatta kalanların sayısı 3.500 olarak tahmin ediliyor[30], Ankara şehri içinse bu sayı toplam 1.735 kişi

28 Bkz. 27 numaralı nottaki kaynaklar.

29 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Ц 762, "Ermenilere yönelik zulüm. Ankara vilayetindeki Ermeni topluluk".

30 *A.g.e.*, Ц 761.

olarak hesaplanmış;[31] Birinci Dünya Savaşı arifesinde burada yaşayan Ermeni nüfusun %15'inden biraz fazla.

Belirtilmesi gereken bir husus daha var: Yeni Kemalist hükümet yetkilileri yurtlarına dönen felaketzedelerden ağır vergiler almayı ihmal etmemişlerdi. Eylül 1919 tarihli raporda, Ankara'da "Tüm Ermeni ve Rum ailelerden istenen 85 ila 200 liralık yeni bir Milli Müdafaa vergisinin söz konusu olduğuna" dikkat çekiliyor.[32]

Ermeni Patrikhanesi'ne ulaşan bilgilere göre yurtlarına dönen felaketzedeler evlerini geri almakta da zorluk yaşıyorlardı; evler ya işgal edilmiş, ya da Ermeni mahallesindeki yangında yok olmuştu. Hayatta kalmak için Ankara'dan kaçıp İstanbul'a gelenlerin sayısı oldukça fazlaydı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, iç vilayetlerden gelen (bazısı kimi vilayetlerdeki güvensiz koşullar sebebiyle yer değiştirmek durumunda kalmış) belli sayıda muhacir Ankara'ya yerleşti: Bazısı savaş sırasında Müslüman olmuş, bazısı da -özellikle genç kadınlar- müstakbel eşlerinin idareden aldığı izinle şehrin Türk sakinleriyle evlenmişlerdi. Ankara'ya yerleşebilmelerini sağlayacak idari belgeyi almayı başaranlar da vardı, yalnız bu, ancak ve ancak ihtida etmek şartıyla mümkündü.

Okuyacağınız sayfalardaki tanıklıkların büyük bölümü, kuvvetle muhtemel, her biri kendine has bir deneyim yaşamış olan bu ailelerin mensuplarına aittir.

Çeviri: Nıvart Taşçı

31 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, դ 367 et դ 543-546, «Geri getirilenlerin bulunduğu vilayet ve yerleşkeler».

32 İEP/KEP, Patrikhane İstihbarat Bürosu, Կ 768, rapor n. 29.

1915 öncesi Ulus'tan bir görüntü.

ERMENİ'YSEN SİSTEMİN İÇİNDE KENDİNE ÇOK SINIRLI BİR YER BULABİLİYORSUN

Mart 1946'da Ankara Ulus'ta doğdum. O tarihlerde, ailem Hacıdoğan Güreşçiler Sokak'ta oturuyormuş. Ben altı aylıkken, yine Ulus'ta Güvercin Sokak'a taşınıyorlar. Güvercin Sokak, o tarihlerde Hacıdoğan'a göre biraz daha üst sınıf bir sokak.

Ne o söyledi, ne ben sordum

Annemler Ankaralı, baba tarafım ise Yozgatlı. Babamın babası, 1915 olaylarında ölmüş. Babam 1912 doğumluydu. Babamla 1915'i, babasının neden ve nasıl öldüğünü hiç konuşmadık, çünkü babam çok ketumdu. Annemden önce başka bir evlilik yapmış ve o evliliğinden iki çocuğu olmuş. Babamın ilk eşi de Ermeni'ymiş. Ama neden evlenmiş, neden boşanmış, ne o söyledi ne ben sordum. Babamın ilk eşinden olan kızı daha önce ölmüştü, oğlu da iki yıl önce 80 yaşında vefat etti. Ona da sormadım geçmişini. Benim için tamamen bir muamma. Babamın annemle evlenirken Katolikliğe geçtiğini biliyorum bir tek. Babam, ben 30 yaşındayken vefat etti.

Anne tarafım ise Hisar civarında yaşayan Katolik ve eski Ankaralı bir aile. Hisar Caddesi'nde Yeşil Hisar Oteli ve hamamı vardır. Orası annemlerin doğduğu, ailenin kışlık evi... Piyango Tepesi diye bilinen

Etlik'teki yöre ailenin bağı... Sincan ve çevresi buğdaylık, Polatlı ve çevresi de kışlak yani hayvanların kışları geçirdikleri yöre. Annemlerin bilebildiği kadarıyla aile çok eskiden beri Ankaralı. Annemler, anne ve babalarını genç yaşta kaybettikleri için her şeyi büyük ayrıntıyla bilemeyebilirler ama bana aktardıkları kadarıyla böyle. Anneannemin annesinin İtalyan olduğunu biliyoruz: Ankara'ya yerleşip ticaret yapan Rigas ailesi. Anneannemin bir dayısı, Doktor Luigi, bir başka dayısı da eczacı.

Dedem, Ankara 1856 doğumlu, anneannem ise 1877. Dedem, Ermenice harflerle ve Türkçe olarak kaydetmiş, hem de haftanın hangi günü ve saat kaçta olduğuna kadar. 31 Temmuz 1892'de evlenmişler. 20 Eylül 1894'te ilk kızları Mari, 19 Mart 1896'da Roza, 24 Temmuz 1898'de Lusya, 20 Eylül 1900'de Kirkor, 1 Mart 1904'te ise annem Öjeni dünyaya gelmiş. Dedemin listesi bu kadar ama kendisi askere gönderilirken eşi hamile ve 1914'te Filomina diye bir kızları daha oluyor. Bu günkü Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin bulunduğu Bedesten'de tiftik tüccarlığı yapmaktadır. Çok sert ve otoriter bir kişiliğe sahiptir. Sokağın başında görününce mahallenin tüm kadınlarının çekinip eve kaçtıkları türden bir çelebi, Hacı Onnik Ağa. Birinci Dünya Savaşında azınlıkların da askerlik yapacağı kararının ardından, dedem askere alınınca Filistin Cephesi'ne gönderiliyor. 1915'te dedem askerde olduğu, erkek çocuk da 15 yaşında olduğu için bizim aileye dokunulmuyor ama diğerlerine ne oluyor, ondan pek haberim yok.

1916'da Ankara Yangını çıktığında, annemler Etlik'te bağ evindeler. Bağdaki evde kalakalıyorlar. Ailenin tek oğlu Kirkor da iki yaşındayken, menenjit geçiriyor ve iki gözü birden kör oluyor. Hisar Caddesi'ndeki evleri, o yangında yanmış. Bu arada, en son çocuk Filomina dünyaya geliyor ve anneannem ona lohusa iken Ankara'da 'menfilik' olarak tabir edilen sürgün var. Ankara halkı Konya'ya gönderiliyor. Anneannem, çocuklarını topluyor, götürülebilecek eşyalarını yanlarına alıyorlar ve istasyona kadar geliyorlar. İstasyonda bir subay bakıyor, o kalabalığın arasında anneannemi görüyor, "Hanım senin burada ne işin var? Loğusalar, hamileler gitmiyor; bir dilekçe yaz evine geri dön" diyor. Anneannem de etrafına bakınınca, subay, "Gel ben sana dilekçeni yazmana yardım edeyim" diyor. Dilekçeyi yazıyorlar birlikte ve annemler aile

olarak evlerine geri dönüyorlar. Diğer aileler ise Konya'ya gidiyorlar. Ankara'da bizim akrabamız olmadığı için bizden başka kimse gitmiyor. Dedemin Filistin Cephesi'nden dönmesini bekliyorlar. Babasız geçinmeleri gerekiyor. Anneannem, makinede o sıralar don denilen iç donu dikiyor. Annem, Ulus'a gelip o iç donlarını İngiliz askerlerine satarak 8 yaşında hayata atılıyor. Bu arada iki yaşında kör olan erkek kardeşinin bir gözü kendiliğinden açılıyor. Bunu mucize olarak görüyorlar. Hayata daha sıkı tutunmalarına neden oluyor bu mucize. Askerde olan dedem ise papaz olan kardeşiyle birlikte Şam civarında tifüsten ölüyor. Veraset ilamı çıkartırken öğrendim; dedemin resmi ölüm tarihi 31 Mart 1916.

O evin yerinde bir otel var

Bir süre sonra bağdan dönüp şehirde ev kiralıyorlar. Yanan ev de öylece gidiyor. Evin arkasına düşecek kimse yok. Şimdi o evin yerinde bir otel var, sahibi de Kayserili... Annemler, Hacıbayram'da ev kiralıyorlar. O sıralar Ankaralı Ermeniler üç sınıfa ayrılıyor. Birincisi zengin Katolikler, ikincisi o zenginlere hizmet veren orta halli Katolikler ve bir de İstanoz kökenli Gregoryen Ermeniler. Tabakhane ve Hacıdoğan'da ekonomik durumu çok iyi olmayanlar, Hacıbayram'da ise durumu daha iyi olanlar otururdu.

Anneannem, 1924'te 48 yaşındayken veremden ölüyor. Dayım, o tek gözü sonradan görmeye başlayan dayım, ailenin reisi oluyor. Çalışmaya gayret ediyor. Önce ticaret yapmaya başlıyor, sonra bir ortağıyla birlikte 1929'da At Pazarı civarındaki Safran Han'da Ankara'nın ilk gazoz fabrikasını açıyor. Annemler de ona destek olabilmek için ufak tefek işlerde çalışıyorlar. Annemler nakış, dikiş işleri yapıyorlar. Annem, akşam kız sanat okuluna şapkacılık ve çiçekçilik kurslarına gidiyor.

1933'te annemler, erkek kardeşlerini, yani dayımı kaybediyorlar. Dayımın ölümünden sonra ortağı öyle senetler hazırlamış ki, gazoz fabrikasından hiçbir şey alamamışlar. O yüzden, dayımın ölümünden sonra annemle teyzemin durumları biraz bozuluyor. Bir süre Bentderesi'nde bir eve taşınıyorlar. İki kız kardeş çalışmaya devam ediyorlar. Teyzem hiç evlenmedi. Annem, 1904 doğumluydu ve teyzemden altı yaş küçüktü. 1936'da Hacıdoğan'a taşınıyorlar.

O sıralar, annem ve teyzem, Ankara tiftik keçisinden motiflerle lizöz ve şal yapıyorlar. Bu zaten Ankara'ya özel geleneksel bir iş...

"Bu vergi senin Hıristiyan olmandan dolayı geldi"

Annem, 1938'te bir Müslüman arkadaşıyla Çocuk Esirgeme Kurumu'nun karşısında, Anafartalar Caddesi'nde bir şapkacı dükkânı açıyor. 1938'de açıyorlar, 1939'da savaş çıkıyor; daha müşterinin ayağı tam alışmamışken işleri bozuluyor. Anneme bir de 500 lira Varlık Vergisi kesiliyor, daha bekârken. Dükkânı yeni açmışlar ve bu vergi yüzünden aralarında münakaşa çıkıyor. Ortağı, "Bu vergi, senin Hıristiyan olmandan dolayı geldi. Beni ilgilendirmez" diyor. Annem de "Madem dükkânda her şeyi birlikte yaptık, kader birliği yaptık, bunu da beraber ödeyeceğiz" diye cevap veriyor. O vergiyi ödeyebilecek paraları da yok. Çalışmaya devam ediyorlar. Gündüzleri dükkânda, akşamları da evde, teyzemle birlikte yine iş yapmaya devam ediyorlar. Böylece Varlık Vergisi borcunu ortağıyla birlikte ödüyorlar.

Annemle babamın hikâyesi

Annemin babamla tanışması da, babamın annemlerin oturduğu evin karşısında bir bekâr odasında kalmasıyla oluyor. Babam inşaatçılık yapıyor. Annemi görünce beğeniyor ve tavlamaya çalışıyor. Ama tabii mezhep bakımından, sınıf bakımından ve evlenmiş boşanmış olmasından dolayı zorluklar var.

Annem evlenmek için bazı koşullar öne sürüyor, babam hepsine peki diyor ve nişanlanıyorlar. Babamla nişanlıyken, annemlerin oturduğu 2 katlı eve, biraz daha fazla kira almak için üçüncü kat çıkmışlar ama evin tamamı bir gece çöküyor. Annemler enkazın üstünde sabahlıyorlar. Sonra o evin yeniden inşaatına girişiyorlar. Evi yapıp içine giriyorlar ve annem 1944'te de babamla evleniyor. Ulus'taki Katolik kilisesinde nikâhları kıyılıyor. Evlenirken babam da böylece Katolik oluyor. Annem babama Katolik olmasını şart koşmuyor ama Ankara'da başka bir kilise de yok. Orada evlenince Katolik oluyor doğal olarak.

1946'da çok partili sisteme geçilirken ben doğuyorum. Ben doğduktan sonra Güvercin Sokak'a taşınılıyor. Babam birkaç iş denedikten sonra

1951'de, Bentderesi'nde, bahçeli 700 metrekarelik bir ev satın alıyorlar. Annemle babam birlikte çalışarak orayı oturulabilir 10 ev haline getiriyorlar. Ailenin gelir durumu düzelmeye başlıyor.

"Katolik oğlunuzu Protestan okuluna göndermeyin"

Çocukluğum ve gençliğim, Güvercin Sokak'taki evimizde geçti. İlkokulu, 1952-57 yılları arasında Devrim İlkokulu'nda okudum. İlkokulun son sınıfında iken Kayseri'deki Talas Amerikan Koleji'nin ve İstanbul'daki Saint Joseph'in sınavlarına girdim. Talas Koleji'ni birincilikle, Saint Joseph'i ise üçüncülükle kazandım. Ailem önce Talas Koleji'ne gitmeme karar verdi. Ama Saint Joseph'in o günlerdeki yöneticileri aileme, "Katolik oğlunuzu Protestan okuluna göndermeyin" diye ısrar edince, ailem beni İstanbul'a Saint Joseph'e gönderdi.

İki yıl hazırlık, ardından üç yıl ortaokul, üç yıl da lise olmak üzere sekiz yıl Saint Joseph'te okudum. 12 yaşından 20 yaşına kadar eğitim dönemini İstanbul'da geçiriyordum. Yazları ise Ankara'ya dönüyordum. Yatılı okuyordum. İstanbul'da teyzemler vardı. Teyzemin iki kızı, bir de oğlu vardı. Saint Joseph'teki ilk üç yıl hafta sonları onlara gidiyordum. Ailemin tek çocuğu olduğum için ayrılık bana zor geliyordu. Sıcak yuva hasretini, teyzemlerde bir nebze olsun giderebiliyordum. Ama ortaokulu bitirdiğim yıldan itibaren hafta sonları da okulda kalmaya başladım. Noel'de ve sömestr tatillerinde Ankara'ya evime gelirdim ama Paskalya'da İstanbul'da kalırdım.

Ailem din dersine girmemi istedi

Ankara'da Devrim İlkokulu'nda ve İstanbul'da Saint Joseph'te okuduğum yıllarda, Ermeni olduğum için ne öğretmenlerden ne de arkadaşlarımdan en küçük bir ayrımcılık görmedim. O zamanlar, ilkokul dördüncü sınıfta din dersi başlıyordu. Ailelerden, çocuklarının din dersi alıp almamaları hakkında dilekçe vermeleri istenirdi. Ailem İslam'ı da öğrenmem için din dersine girmem yönünde dilekçe verdi. İlkokul dördüncü ve beşinci sınıfta din dersine girdim; dualar öğrendim; hâlâ hatırladığım dualar var. İlkokulu bitirme sınavlarında din dersinden sözlü sınava girdim. Üç kişilik öğretmen grubu, önce bana adımı sordu. Hıristiyan olduğumu anlayınca kendi aralarında fısıldaştılar ve bana soru sormadan dışarı

çıkmamı istediler. Öğretim yılı içinde bu dersten hep pekiyi almışken, ilkokulu bitirme notlarımda din dersinin hizasında bir çizik vardı, yani not vermemişlerdi. Hâlbuki dersime çalışmıştım. İyi bir not almak istiyordum. Bu, o zamanlar gücüme gitmişti.

Saint Joseph'te de haftada iki gün din dersi yapılırdı. Günün ilk dersleri din dersi olurdu. Hıristiyanların din dersine gittiği sırada, Müslümanlar ve Yahudiler sınıfta etüt yapıp ders çalışırlardı. Onlara bizden ayrı bir ders verilmezdi. Saint Joseph'te her dinden, her etnik topluluktan öğrenciler vardı ama ayrımcılık hiç olmadı. Boş vakitlerimiz genelde sporla ve kültürle geçerdi.

Saint Joseph'te, aslen İzmirli olan bir rahiple dostluğum gelişti. Pazar günleri yürüyüşe çıkardık; Çamlıca'ya, Kalamış'a, Fenerbahçe'ye giderdik. Yol üstünde karşılaştığımız kiliseleri tarihi, sanatsal ve turistik yönden incelerdik. Yine aynı rahiple birlikte Kariye Camii, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye gibi yerleri de gezdik. Ayrıca birlikte tiyatroya da gidiyorduk. Tiyatroyu o kadar çok seviyorduk ki, o dönemde Türkiye'de yeni tanınmaya başlayan Romanyalı tiyatro yazarı İonesco'nun iki oyununu Fransızcadan Türkçeye çevirdik. Lise son sınıfta beni okulun kültür yarışması takımına aldılar. Üç kişilik takım. Türkiye'de o yıllarda henüz ansiklopedicilik çok gelişmemişti. Fransızca ansiklopedilerden bilgi edinmeye çalışıyordum. Milliyet gazetesi dışındaki gazetelerin okula girmesi yasaktı. O nedenle günceli yakalayamazdım. Türkiye'de ne olup bittiğini çok anlayamazdım. Buna rağmen teorik bilgilerimle yarışmada lisemizi ikinci yaptık.

ODTÜ'den Basın Yayın'a

Liseyi bitirdikten sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Makine Mühendisliği bölümünü kazandım. 1966'da bir yıl bu bölüme devam ettim. Saint Joseph gibi sıkı disiplinli bir okuldan Ankara'ya geri dönmenin verdiği bazı sıkıntılar vardı. O döneme kadar yazları Ankara'da, kışları da İstanbul'da olduğum için arkadaş edinememe sorunu yaşıyordum. Ayrıca Ankara'da bulunduğum muhit orta sınıf bir çevreydi. Gerçi ben de, orta sınıf aileden çıkmaydım ama Saint Joseph'te edindiğim kültür nedeniyle bir farklılık oluyordu.

Ankara'ya döndüğüm yıl, babam bana bizim semtin bıçkın delikanlılarını arkadaş edindirdi. O çocuklar, kendi aralarında küfürlü konuşurken, çakıyla sustayla dolaşırken, bana "siz" diye hitap etmeye başladılar. Birbirimize benzememiz mümkün değildi. Bunun için de Ankara'daki yalnızlığımı gideremedim.

ODTÜ Makine Mühendisliği'nde teknik resim dersinde çok zorlanıyordum. Ailemi ikna edip bir yıl sonra yeniden sınavlara girdim. O zamanki sınav sistemine göre aynı anda, hem Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni, hem Eczacılık Fakültesi'ni, hem de Basın Yayın Yüksek Okulu'nu kazandım. Diğer ikisini elimin tersiyle itip Basın Yayın Yüksek Okulu'na girdim. Siyasal Bilgiler'e girsem Ermeni olduğum için büyükelçi, vali ya da bürokrat yapmazlar diye düşündüm. Ermeni'ysen sistemin içinde kendine çok sınırlı bir yer bulabiliyorsun.

En hareketli bir dönemde, 1967-68'de Basın Yayın Yüksek Okulu'na girdim. Bizim okul, Siyasal Bilgiler'in yanındaydı. Mümtaz Soysal, Bülent Daver, İlhan Öztrak gibi profesörler derslerimize girerdi. O hareketlilik içinde, ben hep olayların dışında kaldım. Sağ kesim de, sol kesim de, bana 'olayların dışında kalan adam' gözüyle baktı. Kimse beni kendi tarafına çekmeye çalışmadı. Ben hiçbir zaman aidiyetlerden hoşlanmadım. Bir gruba ait olma fikri bana hep uzak oldu. Futbolda bile tuttuğum takım yoktur.

Rehberlik sınavı

Basın Yayın'da okurken bir otobüs durağında asılmış bir ilan gördüm: "Turist rehberi olmak isteyenler Basın Yayın Müdürlüğü'ne başvursun" yazıyordu ilanda... İkinci sınıf öğrencisiydim. Turist rehberliği sınavına girdim. Dil ve genel kültür sınavlarını geçtikten sonra, bize sekiz aylık bir eğitim verdiler. Aynı eğitimde İlber Ortaylı da vardı. 1968'de kurs bitti, rehber oldum. O sıralarda Avrupa Birliği, o zamanki adıyla Ortak Pazar ile Ankara'da Devlet Demir Yolları'na 25 lokomotif alımı için bir kredi anlaşması imzalanacak. Gelen bir grup var ve Büyük Ankara Oteli'nde kalıyorlar. Kurstan tanıdığım bir bayan arkadaş telefon etti. İki dil bilen tek kişi arıyorlarmış. "Sende Fransızca var, bende de İngilizce. Gel birlikte yapalım. Parayı da bölüşelim" dedi. Ben de büyük bir heyecanla kabul ettim. O ilk işimden sonra arkası geldi. Fransızcam

çok iyi olduğu için Ankara'da aranan bir rehber oldum. Bu arada Basın Yayın'ı da bitirdim. Okulun bittiği 1971'de, 15 gün Radyoevi'nde çocuk programları üzerine staj yaptım. Ayrıca 15 gün de TRT'nin televizyon bölümünde staj yaptım. Ama okul bittikten sonra 1973'e kadar rehberliğe devam ettim.

"Bir sıkıntın olursa bana söyle, çekinme"

1973'te askere gittim. Önce İstanbul Tuzla'da 6 aylık yedek subay eğitimi gördüm. Ardından yedek subay olarak Manisa'ya gittim. Tuzla'dayken bir gün hoparlörden adım okundu. Alay komutanı beni görmek istiyormuş, yanına gittim. Birisiyle birlikte oturuyordu. Alay komutanı, önce hatırımı sordu. Daha sonra, "Bir sıkıntın olursa bana söyle, çekinme" dedi. Ben de kendisine teşekkür edip, çıktım. Manisa'ya giderken, kurada Tugay Komutanlığı subaylığı çıktı bana. Tugay komutanı bizimle tanıştıktan sonra, beni orduevi subaylığına gönderdiler. 1974 Kıbrıs Olayları başladığında beni tekrar alaya aldılar. Alayda subayların yemek yediği gazinonun alım satımına ilişkin bölüme verdiler. Bu durumdan memnun olmadım. Bunu da üstlerime anlattım. Bunun üzerine beni bir bölüğün komutan vekilliğine verdiler, çünkü muvazzaf subaylar Kıbrıs'a gittiği için boşluk vardı. Bunun dışında bir sıkıntım olmadı. Askerde hiçbir zaman kendimi öteki hissettirecek bir şey olmadı.

Ankara'ya dönüş

Askerden döndükten sonra rehberliğe devam ettim. Bir turizm firmasından teklif alıp İstanbul'da çalışmaya başladım. Bir yıl kadar İstanbul'da çalıştım ama babam vefat edince 1976'da, Ankara'ya dönmek zorunda kaldım. Çünkü annemle teyzem Ankara'daydı.

Ankara'da Türkiye Kızılay Derneği'nin Dış İlişkiler Bölümü'nde çalışmaya başladım. Sözleşmeli personel olarak çalıştım. İki yıl sonra 1978'de sözleşmem feshedilerek işime son verildi. Bana o günlerde bir gerekçe bildirilmedi ama çok sonradan öğrendim. Rehberlikten bir arkadaşım Van'daki Ahtamar Adası ile ilgili bir kitap yazmış. Benim kitabı Fransızcaya çevirmemi istiyordu. Türkçe prova baskısını bana vermişti. Ben de, o baskıyı bir gün ofise götürdüm. O dönem Kızılay'ın başkanı olan paşayla aram gayet iyiydi. Birlikte uyumlu çalışıyorduk. Başkanla bu kadar

yakın olmamın kurumda etkili olmak isteyen personel üzerinde bazı çekememezlik sorunları yaratabileceğini, o günlerdeki deneyimsizliğimle düşünememiş, tasavvur dahi edememiştim. Sonradan öğreniyorum ki, bu Ahtamar kitabını bahane etmişler. O dönemde ASALA olayları da var. Elçiler öldürülüyordu... O günlerde bu etkili olmuş anladığım kadarıyla. O sırada, Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı'nı da deruhte eden Kızılay Derneği Başkanı beni çok seviyordu ama yanına çağırıp, "Ben seni tanıyorum, kim olduğunu, ne kapasitede olduğunu biliyorum ama seni buradan ayırmam gerekiyor. Çocuk Esirgeme Kurumu'na geç. Seni orada işe alıyorum ve oradan kendine iş ara" dedi. Ben de Çocuk Esirgeme'ye geçtim ve bir yandan da iş aramaya başladım. Ulaştırma Bakanlığı'nda yabancı dil bilen uzman aranıyormuş. O sınava girdim, yazılıyı geçtim. Sözlü sınav da çok iyi geçti. Ancak sonuçlar açıklanmadan hükümet düştü. Yeni hükümet de sınavı iptal etti.

Ankara Belediyesi'ne giriş

O sırada da, Batıkent projesinin yapımı için gerekli olan fizibilite raporunu İngilizceye çevirerek Avrupa Kalkınma ve İskân Bankası'ndan kredi almaya çalışan Ankara Belediye Başkan Yardımcısı Korel Göymen, Planlama Daire Başkanlığı'na dil bilen adam arıyormuş. Ulaştırma Bakanlığı'nda girdiğim sınavın jürisinde yer alan bir kişi beni tavsiye etmiş. Çalışmam için davet alınca gidip görüştüm. Görüşmede endişemi belirterek, "İlk şartım, ben siyasi değilim, siyasetle hiçbir ilgim yok" dedim. Korel Bey de bana, "Siyaset yapmak tamamen kişinin kendi tercihidir. Kimse kimseyi zorlayamaz ama buradan eve gideceğin yolu seçerken bile aslında bir siyaset, bir tercih yapıyorsun, bunu da bilmelisin." dedi. Bu konuşmadan sonra orada işe başladım. Türkiye'de yakıt sıkıntısı çekilen bir yıldı. Fizibilite raporunun tercümesini yaptım. Sonra Korel Bey'in sekreteri evlenip işten ayrıldı. Korel Bey bana bir gün dedi ki, "Sana söylemeye çekiniyorum ama benim idari sekreterliğimi, yöneticiliğimi yapar mısın?" Ben de kabul ettim. Kendisinin gidemediği yerlere onu temsilen ben gidiyordum. Telgraflarına, telefonlarına cevap veriyordum. Ve 12 Eylül oldu. 12 Eylül'den sonra Korel Bey, bir numaralı başkan yardımcısı oldu ama bir anlaşmazlıktan dolayı ayrıldı. Yeni başkan yardımcısı da benimle çalışmaktan mutlu olacağını söyledi. Onunla birlikte Ankara Raylı Sistem Projesi'nde bir

yıl çalıştım. Belediyede protokole ve dış ilişkilere bakan kişi emekli oldu. Belediyede dil bilen kimse kalmadığı için protokol ve tercüme işlerine bakmaya başladım. Bu dönem boyunca, Ermeni kimliğimden ötürü bir ayrımcılığa uğramadım.

"Sen kimsin? Neden belediyedesin?"

1984'te seçim oldu. Mehmet Altınsoy, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. Altınsoy'un başkanlığının ilk günlerinde İngiltere Büyükelçisi ziyarete geldi. Belediye'de, benden başka yabancı dil bilen yok. Başkan'a benden bahsetmişler. Başkan çağırdı, dedi ki, "İngiltere Büyükelçisi gelecek. Onu karşıla ve kendisine refakat et." Büyükelçiyi karşılayıp başkanlık makamına kadar refakat ettim. İkisi konuşuyor. Şimdi ben, Başkan'ı da tanımaya çalışıyorum. Başkan İngilizceyi biliyor ama kelime hazinesinde darlık var. Başkan'a o konuşmada zorlandığı kelimelerin karşılıklarını tamamlayarak yardımcı oldum. Başkan, kendi aradığı kişiyi bulmuş gibi oldu. Altınsoy ile birlikte çalışmaya başladık. O sıralar, sürgündeki Kudüs Müftüsü gelecekti. Programı ben hazırladım. Her şey yolunda gitti. Ardından İslam Başkentleri Belediye Başkanları toplantısı Ankara'da yapıldı. Onun organizasyonunu da ben yaptım. O toplantıda hiçbir sorun yaşanmadan gerçekleşti. Toplantı bittikten sonra kendime bir gün izin verdim ama Başkan beni evden aradı, yanına çağırdı. "Sen kimsin? Neden belediyedesin?" dedi. Dedim ki, "Ben Saint Joseph'i, sonra da Basın Yayını Yüksek Okulu'nu bitirdim; iki dil biliyorum. Eğitimime uygun bir işte çalışmak istiyorum. O yüzden belediyedeyim." Bunun üzerine bana, "Sen, Özel Kalem Müdürlüğü'ne gel. Oraya bir çeki düzen ver" dedi. Özel Kalem Müdürlüğü'nü, Altınsoy'un istediği idari düzene soktum. Ben de oraya taşındım ama kadrom Basın Yayın Müdürlüğü'nde tercüman olarak kaldı.

"Müdürlüğe bir bakıver"

Telgrafları cevaplandırıp, yabancı dilde mektupları okuyordum, protokol işlerini ben yerine getiriyordum. Başkan'ın günlük programını organize ediyordum. Başkan, kendi seçtiği Özel Kalem Müdürü'nü kısa süre sonra görevden aldı. Müdür ayrılınca, Başkan bana, "Müdürlüğe bir bakıver" dedi. Sekiz ay, Özel Kalem Müdürlüğü'ne baktım

ama bu süre zarfında, "bana müdürlük kadrosu verin" demedim. Başkan da bana öyle bir kadro vermedi. Bir süre sonra birisini Özel Kalem Müdürlüğü'ne getirdi. Ben de, Özel Kalem Müdürlüğü'ne bakmaktan ayrıldım ama özel kalem içindeki fonksiyonlarım devam etti. Altınsoy döneminde unutamadığım bir anı da, Fransa'ya yaptığımız ziyaretti. O zaman Jacques Chirac, hem Paris Belediye Başkanı hem de Başbakan. Gezi esnasında Altınsoy'a, Türkiye'deki ve Ankara'daki Ermenilerin durumunu sordular. Başkan da, "Benim özel kalem müdürüm Ermeni'dir. Ona sorun" dedi. Tüm dikkatler benim üstümde toplandı. Ben de, çalışma ve yaşama koşullarımı olduğu gibi anlatıp, soruları cevapladım. Başkan çok memnun oldu.

İlk Ermeni devlet memuruyum

Mehmet Altınsoy'dan sonra Murat Karayalçın döneminde de, özel kalemde çalışmaya devam ettim. Karayalçın'ın özel kalem müdürü olarak getirdiği Birsen Hanım'la da uyumlu çalıştık. Beş yıl da Karayalçın döneminde çalışmış oldum. 1994 yılında Melih Gökçek başkan olana dek, Özel Kalem Müdürlüğü'ndeki tercümanlık görevim devam etti. Melih Bey, beni Altınsoy döneminden tanıyordu ama benimle aktif olarak çalışmayı tercih etmedi, bana bizzat görev vermedi. Beni belediyede yok saydı. Bu koşullarda 1999 yılında emekliye ayrıldım.

Ben belediyeye işçi olarak girdim. O yıllarda işçiler mesai ücretiyle filan çok daha iyi ücret alıyorlardı. Zaten 1963'e kadar Ermeniler devlet memuru olamıyordu. 1963'te çıkan yasayla teknik hizmette, yani mühendis filan olarak Ermeniler memur olarak alınmaya başlandı. 12 Eylül'den sonra dendi ki, işçiler işinin başına, masada oturanlar ise memur olacak. Ve ben greyderin nasıl bir şey olduğunu bilemeyeceğime göre memur olmayı tercih ettim ama orada bir sıkıntı başladı: maaşım yarı yarıya düştü. Beni tercüman olarak devlet memuru yaptılar ve genel idare hizmetleri sınıfından, bu konuda da bir ilkim.

Süryani Ortodoks kökenli olan eşimle 1987'de görücü usulüyle evlendim. Amcası ailesiyle Mardin'den Ankara'ya göçünce, bizim Ulus'taki evimize 1951'de kiracı olarak gelmişti. Kayınpederim de, onların yanına 19 yaşında terzilik yapmak üzere gelmişti. Kayınpederimle ilk tanışıklığım böyle başlamıştı. Ben 5 yaşındaydım, o da 19 yaşında. Ben

İstanbul'da okurken, o da evlenip, çocuk sahibi olmuş. Annem bana kızından söz etti. Görmeye gittik bir gün... Ben olumlu buldum. O sıralar babam hayatta değil. O ilk görüşten sonra birkaç defa buluşup, birbirimizi tanıma fırsatı bulduk.

Vatikan Büyükelçiliği'nde düğün

Düğünümüz Vatikan'ın Ankara Büyükelçiliği'nde oldu. Mehmet Altınsoy ve bütün ilçe belediye başkanları geldi. Eşimin Süryani Ortodoks olması benim ise Ermeni Katolik olmam, iki ailede de hiç sorun olmadı; çünkü Ankara dar bir çevre. Bizim evlendiğimiz tarihlerde yaklaşık bin kadar Hıristiyan yaşıyordu Ankara'da. Eğer bu çevrede kalmaya kararlıysanız, bulacağınız kişinin mezhebinden çok, hayat ve kültür seviyesi önemli. Mutluluğu yaşamak için dünyayla ilgili özelliklerinizin birbirini karşılaması, mezhebinizden daha önemli oluyor.

Eşim lise mezunu. Liseden sonra ODTÜ Fizik Bölümü'nü kazanmış, 1979'deki siyasi olaylardan ötürü babası üniversiteye göndermemiş. Evlendikten sonra okumak istedi ama ben ona, "Diploma kâğıt parçasıdır. Sen kendini geliştir. Bu, diplomadan daha önemlidir" dedim. Daha sonra ona bir gümüş takı dükkânı açtık. 24 yıldır da dükkânı işletiyor.

Kendimi hiçbir yere ait hissetmiyorum

Katolik bir ailenin çocuğu olarak büyüdüm. Saint Joseph Lisesi'nde de Katolik eğitimi aldım. Elbette Katolik kimliği daha ağır basıyor ama aidiyet olarak kendimi hiçbir yere ait hissetmiyorum. Allah'a inanıyorum ama dinlerin hepsinin ayrı yollardan aynı hedefe, aynı amaca vardığını düşünüyorum.

Ailenin geleneğini sürdürmek üzere 2010 yılında eşimle birlikte Kudüs ve diğer kutsal yerleri ziyaret için İsrail'e gittik. Dünyadaki tüm Hıristiyan mezheplerinin kiliselerinin bulunduğu Kutsal Mezar Kilisesi'nde, kendimi biraz yabancı hissettim. Ermeni Katolik olmama rağmen, gerek dil bakımından, gerekse örf ve adetler bakımından Ermeni-Katolik kilisesinde, eşimle birlikte olduğumuzdan dolayı Süryani Kadim Ortodoks kilisesinde, kendimi bu kiliselere yakın hissedemedim. Ankara'dan

alışık olduğum Latin Katolik ritüellerine daha tanışıktım ama o da benim gerçek kimliğimi ifade etmiyordu. Tarifi ve yaşanması garip ama tarihin ve coğrafyanın hazırladığı ve bizlere sunduğu bir olguydu bu.

Ankara'daki tek kilise olan Katolik kilisesindeki rahipler Fransız olduğu için, ben de Fransızca bildiğim için onlarla dostluklarım gelişti. 1960'ların sonunda Katolik ayininin Türkçeye çevrilmesi için benden yardım istediler. Ben de yardım ettim. O yardımı yaparken de, kelime hazinem genişledi. Daha sonra Fransızca ilahilerin Türkçeye çevrilmesine de yardım ettim. Cizvit rahiple 2005'ten bu yana dinsel kitap çevirileri yaparak Türkçeye yeni eserler kazandırmaktayız. Bu çeviriler dolayısıyla Papa Benedict'in teşekkür ve kutsama belgesiyle ödüllendirildim.

Ankara'da Ermenice yoktur

Ermenice bilmem, zaten Ankara'da Ermenice bilen yoktur. Anneannem ve teyzem Ermeni harfleriyle Türkçe mektuplaşırdı. Annem, o karışıklıkta, 8 yaşında iş hayatına atılmak zorunda kalınca, okula filan gidememiş ama teyzem ve anneannem bilirlerdi, Ermenice harflerle okuyup yazmayı.

Şu anda Ankara'da, bütün mezheplerden toplam 350 Hıristiyan var. Bunun 35-40'ı Süryani. Üç-dört aile Rum Ortodoks var. Bir miktar Gregoryen Ermeni var. Gerisi ve çoğunluğu da Ermeni Katolik. Hıristiyan sayısı günden güne azalıyor. Ölümler, zenginleşen ailelerin Ankara'yı terk etmesi ve karma evlilikler bu azalmanın nedenleri arasında... 350 kişi içinde herkes aradığını bulamayabiliyor. Çocuğum olsaydı ve karma evlilik yapmak isteseydi, ona nasıl bir tepki gösterirdim bilemiyorum. Bugünkü koşullarda giderek azalan azınlık içinden seçim yapma olasılığı da oldukça zor ama...

1915 öncesi Ankaralı Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Ulus'tan bir görüntü.

TÜRK DEĞİLİM AMA YURDUNU SEVEN BİR TÜRKİYELİYİM

Ankara Hacıdoğan'da 1956'da doğdum. Ben doğduktan kısa süre sonra Aydınlıkevler'e taşınmışız. 1989'a kadar da Aydınlıkevler'de oturduk. İlkokul, ortaokul ve liseyi Aydınlıkevler'deki okullarda tamamladım. Daha sonra da Hacettepe Tıp Fakültesi'nden mezun oldum.

Anne tarafım da, baba tarafım da Istanoz köyünden. Anne tarafım, annemin doğumundan birkaç yıl önce köyden şehre taşınmışlar. Baba tarafım, ne zaman Istanoz'dan şehre taşınmış, onu tam bilemiyorum. Annem 1937, babam ise 1928 doğumluydu. Babamı ben 21 yaşındayken, çok erken kaybettim. Annem ise hayatta... İki kız, bir erkek olmak üzere üç kardeşiz. Erkek kardeşim en küçüğümüz, ben ise en büyüğüm.

Anneannem 'kesim' lafını kullanırdı

Annemler, 1930'ların ilk yarısında Istanoz'dan Hacıdoğan'a taşınmışlar. Son zamanlarda, annemle daha fazla konuşuyoruz ama o da, aslında geçmişte yaşananlarla ilgili çok fazla şey bilmiyor. Çok eskiden anneannemle sohbet ederdim. O, çok aydın bir insandı, çok da anlatırdı; hayret ederdim. Ermeniceyi iyi bilirdi, Ermenice İncil'i vardı. İncil'in arkasında notları vardı. Cumhuriyet'ten sonra Latin harflerini öğrenmiş; keman çalardı, etrafında neler olup bittiğini takip eden bir

insandı. Ayrıca annemin halası vardı. O da çok anlatırdı. Istanoz'da neler yaşandığını, 1915'te neler olduğunu onlar anlattılar bana. Anneannem de, annemin halası da, 'kesim' lafını kullanırlardı; bazılarının kesime gittiğinden bahsederlerdi. Anneannem derdi ki, bizim köyün muhtarı tehcirin tamamlandığı, durdurulduğu emrini saklamış; son giden grup boşu boşuna gitti. Yani onlar gitmeyebilirlerdi, derdi. Istanoz, o zamanlar karışık bir köymüş. Ermeniler ve Müslümanlar varmış, muhtar Müslüman'mış.

Annemin babasının babası, köyün varlıklı kişilerinden biriymiş. Savaş zamanı köylerden asker toplanırken, bedel verenler kalıyormuş. Onlar, bedel verip askere gitmemişler ama daha sonra kesime gitmişler. Anneannemin babası ise daha az varlıklı olduğu için askere gitmiş; askerde olduğu için de kesime gitmemiş. Bu nedenle de, anneannem babasını hatırlıyordu, onunla birlikte zaman geçirebilmişler. Diğerlerinin ise babalarıyla ilgili pek anıları yoktu.

Gündelik hayatı hep kadınlar götürmüş

Bildiğim kadarıyla kadınlar tehcire gönderilmemişler, köyde kalmışlar. Anneannemin annesi, genç yaşta doğal yoldan vefat etmiş. Babası, eşinin vefatından sonra ikinci evliliğini yapmış. Anneannemin teyzesinin hiç çocuğu olmadığı için de, anneannemi o büyütmüş. Anneannemin teyzesi gibi erken yaşta dul kalan veya hiç evlenmeyen çok kadın varmış o günlerde. Sanıyorum, savaşlar ve tehcir-kesim yüzünden erkekler azalmış. Gündelik hayatı da hep kadınlar götürmüş bu yüzden. Mesela Istanoz'dan şehre geldiklerinde, o zamanki büyük otel ve lokantaların çamaşırlarını yıkayarak geçinen bir grup kadın varmış. Bu kadınlar, köydeki hayatlarında da şarap yapıp, bir kısmını tüketir, bir kısmını da satarlarmış. Anneannemin teyzesi güzel yemek yaparmış. Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında, Mustafa Kemal Ankara'ya geldiğinde, bir süre Istanoz yakınlarında bir evde kalmış. O dönemde, Mustafa Kemal'e yemek yapıp götürürmüş.

Babamın kuzeninin hikâyesini biliyorum bir de... Onun annesi de tek çocuğuyla kalmış. Hamileyken, bir gece kapıları çalınıyor, kocası alınıp götürülüyor, bir daha da gelmiyor.

Babaannemi de, bir trafik kazasında erken yaşta kaybettim; on beş yaşındaydım. Onunla da çok konuşamadık. Ama anneannemle daha uzun süre birlikte olma şansım oldu. Ben sorunca o anlatırdı. Geçmişte yaşananlar, acılar, evde kendiliğinden konuşulmazdı. Ben sorunca ortaya dökülürdü.

Babam bize hep Türk isimleri verdi

Babamın babası da, çok genç yaşta mide kanserinden vefat etmiş. Babam, Gazi Lisesi'nde okurken çok iyi bir talebeymiş. Ama babası vefat edince, evin yükünü o üstlenmek zorunda kalmış. Babası da, o dönemde bir Türk ortakla birlikte Ulus'ta kıraathane işletiyormuş. Babasının işini devralınca, kıraathane ortamı da sakin, huzurlu bir ortam olmadığı için sıkıntılı bir hayat geçirdiğini tahmin ediyorum. Babam okumaya çok meraklıydı, çok okurdu, eve üç beş gazete, mecmualar gelirdi ama zor bir yaşantısı oldu. Adı Ermeniceydi ama çevresinde ona hep 'Katip' diye hitap ederlerdi. Bize de hep Türk isimleri verdi. Babaannem çok ısrar edince erkek kardeşime dedemin adını vermişler, Agop. Ama biz hiç kullanmadık. Okula başlayana kadar ona Murat dedik. İlkokul öğretmeni de çok anlayışlıydı. Ona hep Murat diye hitap etti.

Babamlar üç kardeşmiş. En büyükleri babam olduğu için, babaları öldüğü zaman evi geçindirmek ona kalmış. Babam, önce babasından kalan kıraathaneyi işletti. Sonra kıraathaneyi lokantaya çevirdi. Beş-altı yıl sonra, dükkân sahibi çıkmalarını istedi. Babam, bir başka Türk ortakla Kızılay'da yeni bir lokanta açmak istedi. Dükkânın önünde masa koyabilecekleri bir alan vardı. Tüm yatırım planlarını ona göre yaptılar. Ancak belediye, oraya masa koymalarını engelleyince büyük darbe yediler. Bu durumdan kurtulmak için ortağı, babama dükkânı sigortalayıp, sonra dükkâna zarar verip, sigortadan para almayı teklif etmiş. Bu, babamı çok huzursuz etmiş; benden habersiz böyle bir şey yaparsa, biz bunun altından nasıl kalkarız diye çok üzüldü. Sanırım bunun getirdiği bir depresyon oldu. Böyle biriyle ortaklığa girmiş olmak, babamı çok tedirgin etti. O çıkmazdan bir türlü çıkamadı, sonunda da kaybettik. Babamın ortağı Türk'tü; hiçbir zaman "Türk'le ortak iş yapmayın" demedi ama "Ortak iş yapmayın" derdi.

Babamı kaybettiğimizde, ben 21, kız kardeşim 18, erkek kardeşim ise 17 yaşındaydı. Babamın vefatından sonra, annem dikiş dikmeye başladı. Babamın da, Bağ-Kur'dan emekli maaşı vardı. Üç kardeş, hepimiz üniversiteye girdik. Üçümüz de, devletten öğrenci kredisi aldık. Kredi alırken hiçbir sorunumuz olmadı. O kredinin de bize çok desteği oldu. Benim Hacettepe Tıp'ı bitirmeye üç yılım vardı. Bitirir bitirmez de, hemen çalışmaya başladım. Erkek kardeşim, 12 Eylül öncesindeki çatışma ortamı nedeniyle Hacettepe İşletme'yi yarım bıraktı. Şimdi bir özel şirkette çalışıyor. Karısının annesi Yozgat Ermenilerinden, babası yine Istanozlu. Biri kız, biri erkek iki çocuğu var. Kız kardeşim ise ODTÜ Mimarlık'ı bitirdi. Bir süre mimarlık yaptı ama evlendikten sonra kuyumcu olan eşiyle birlikte Antalya Kemer'e yerleşti. Şimdi de Dalyan'da yaşıyorlar. Kocası da Ankaralı Katolik Ermenilerden.

Her zaman çekingen ve temkinliydik

Aydınlıkevler'deki ilk evimiz, üç katlı bahçe içinde bir evdi. Evin sahipleri de Ermeni'ydi. Mahallede başka Ermeni aileler de vardı, çoğu Istanoz kökenliydi. Okuduğum mahalle ilkokulunda da birkaç Ermeni vardı. Adım Türkçe olmasına rağmen, Ermeni olduğumu birçok arkadaşım bilirdi. Biri ötekine söyler, ben hiç kimseye "Ben Ermeni'yim" diye kendimi tanıtma ihtiyacı duymazdım. Ermeni olduğumdan dolayı çok ciddi bir sıkıntı yaşamadım ama her zaman çekingen ve temkinli bir yanımız vardı. Mahallede bazen laf atmalar olurdu, biraz rahatsız olurdum ama gülüp geçerdim. Bir-iki kez, çok incinip ağladığım olmuştu. Ama Aydınlıkevler'de hem okul arkadaşlarım hem de komşularımızla ilişkimiz çok iyiydi. Birçoğu ile halen dost olarak görüşürüz.

Kendimi asimile olmuş olarak görmüyorum, hiçbir zaman Ermeni olduğumu saklamadım, saklamak istemedim ama doğrusu Hrant Dink'in ölümüne kadar Ermenilikle pek ilgilenmedim. Onun ölümü, benim için bir dönüş noktası oldu. Onu sadece televizyondaki konuşmalarından tanıyordum. Türkiyeli bir Ermeni olarak televizyondaki oturumlarda Ermeniliği ve sorunlarımızı anlatıyor olması, benim için çok yeni ve heyecan verici bir durumdu. Çok samimiydi, Türkiyeli bir Ermeni olarak yaşamak ve Türkiye'ye hizmet etmek istiyordu. Bunlar benim duygularımın ifadesiydi, Hrant Dink'ten çok etkilendim. Ölüm haberini aldığım

gün mahvoldum. Hayatımda yaşadığım en büyük acılardan birisiydi. Bunun niye böyle olduğunu da bilmiyorum. Umuda vurulan bir darbeydi belki. O yıl, durup hayatıma bakma ihtiyacı duydum. Kendimi daha çok tarih ve sosyoloji okumaya verdim. Önce Hrant Dink'in anlattıklarından hareket ettim. Sonra Anadolu ve dünya tarihini ve sosyolojik olayları, daha ayrıntılı öğrenmek istedim. Okuldayken en sevmediğim derslerden biriydi tarih, çünkü çok kuru bir tarih anlatılırdı. Hekimlik ve akademik kariyer dönemimde de tıp dışı okumalar için pek vaktim olmadı. Tarih, bu sıralar çok popüler bir konu olduğu için şanslıyım. Güvenilir bağımsız kaynaklar bulmak ve onlara ulaşmak kolaylaştı.

Şimdi okudukça daha iyi öğreniyorum ki, sadece Ermenilerin acısı değil, bu topraklar üzerinde çok büyük acılar yaşanmış ve azalmış olsa da, hâlâ devam ediyor. Bunların konuşuluyor, tartışılıyor olması, bence çok güzel bir şey aslında. Sadece ben değil, Türkiye'de yaşayan pek çok insan, yaralarını sarıyordur diye düşünüyorum. Bir kısım kapalı görünen yaralar açıldı, arkasından da onarılmaya başlandı. Hrant Dink'in İstanbul'da yapılan cenaze töreni de beni çok etkiledi. Türkiye'de böyle bir tepkinin kendiliğinden ortaya çıkması, beni çok mutlu etti, daha doğrusu umutlandırdı.

Garip bir pozisyondayız

Türkiye Ermenileri olarak garip bir pozisyondayız bu ülkede, bu hayatı yaşarken... Bir Tıp Kongresi nedeniyle Kudüs'e gitmiştim. Oradaki Ermeni mahallesine gittim. Kiliseyi ziyaret ettikten sonra, el yapımı seramik hediyelik eşya satan bir dükkâna girdim. Ona Türkiye'den gelen bir Ermeni olduğumu söyleyince bana soğuk davrandı. Diasporadakiler, Türkiye'de yaşayan Ermenilere soğuk bakıyorlar. Yani bizi, Türklere yandaşlık eden kişiler olarak görüyorlar herhalde. Hâlbuki Müslüman mahallesinde Türk olduğunuzu bilince, sizi çok iyi karşılıyorlar. Mescid-i Aksa'ya sadece Müslüman ziyaretçi alıyorlardı. Arkadaşlarla gittiğimizde benim elimde de Türkiye Cumhuriyeti pasaportu görünce, beni de otomatikman Müslüman kabul edip izin verdiler. Ama ben kendimi farklı göstererek içeri girmeyi vicdanen kabul edemedim. Arkadaşlarıma durumu açıklayıp onları kapıda bekledim.

Evimizde, Anadolu Ermenicesi konuşulurdu. İstanbul'daki okullu Ermenicesi değil ama kendi aralarından Ermenice konuşurlardı. Anneannemlerin kuşağında vardı bu. Annemler pek bilmezler Ermeniceyi. Biz de birkaç kelime bilirdik sadece, onları da dışarıda kullanmamamız sıkı sıkı tembih edilirdi.

Katolik kilisesine gitmekten çok hoşlanmazlardı

Istanoz'da, kiliseleri de, papazları da varmış ama şehirde, benim çocukluk dönemimde, sadece Fransız Katolik Kilisesi vardı. Bizimkilerin çoğu Gregoryen, bir kısmı da Protestan olduğu için, Katolik kilisesine gitmekten çok hoşlanmazlardı. Ancak İstanbul'dan Gregoryen bir papaz geldiği zaman, Fransız Katolik Kilisesi ayin yapılmasına izin veriyordu; o ayinler için giderlerdi o kiliseye. Ermeni papaz geldiğinde vaftizler de yaptırılırdı, bazen Fransız kilisesinde, bazen de evde. Ama cenazeler çok zor olurdu. Çok az cenazeye papaz geliyordu. Fransız papazlar yardımcı oluyorlardı.

Hacettepe Tıp'ta okurken, hiç ayrımcılığa uğradığımı hissetmedim. Üniversiteye başladığımda, yabancı bir ortama girmiştim, yeni arkadaşlar edinmiştim. Orada kendimi tanıtmam gerekti, yakın arkadaşlarıma söyledim. Ama yıllar sonra, pek çok arkadaşımın Ermeni asıllı olduğumu bilmediğini öğrendim. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geldiğim zaman, orada da ayrımcılık görmedim. Beni sevecenlikle karşıladılar. Orada Ermeni olduğum daha yaygın olarak bilinirdi. Hamasi duyguların körüklendiği bazı güncel politik dönemlerde, huzursuzluk duyduğum oldu ama bana direkt olarak kötü bir davranışta bulunulmadı. Hatta bazen pozitif ayrımcılık ve özen hissettiğim de oldu. Öte yandan, üç kez yurtdışı bursu için sınava girdim, mülakatlardan sonra hiçbirini kazanamadım. O zaman, acaba Ermeni olduğum için mi diye düşündüğüm oldu ama fazla önemsemedim. Belki de gerçekten hak etmemiştim.

Yeğenlerimden biri, Bilkent'te okuyor. Orada kendini Ermeni olarak afişe etmekten çekiniyor. Aslında erkek kardeşimin de üniversite ve iş yaşamında bu tip sorunları oldu.

Ankara'nın İstanbul'dan farkı

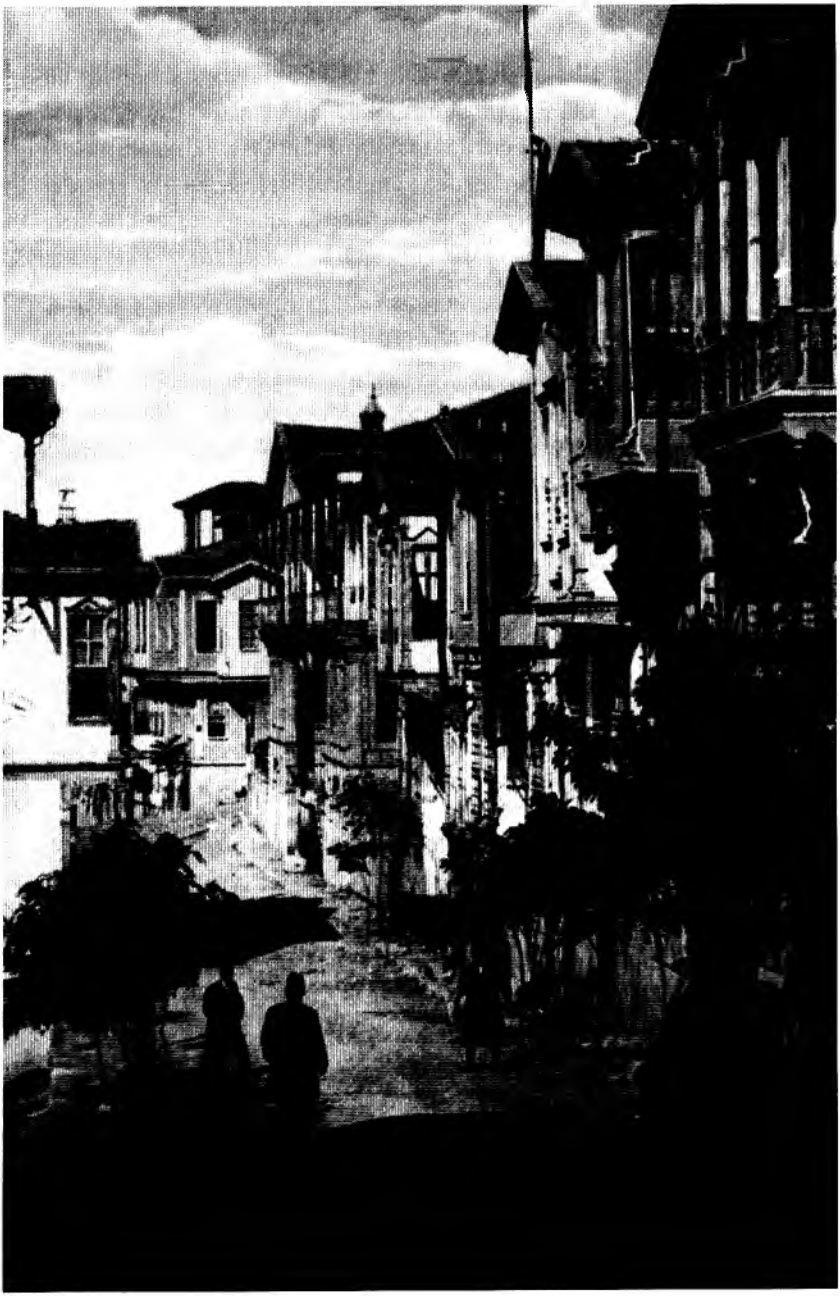
Ankara, İstanbul gibi değil. İstanbul, her zaman çok kozmopolit bir yer olduğu için, orada Ermeni olarak kendi kimliğinizi koruyabilmeniz kolay oldu. Ankara öyle değil. Burada, Ermeniler bir avuç insan. Maddi ve sosyal güçleri de yok. Bu yüzden kendini belli etmeden, hafif bir gizlenme durumuyla yaşamayı seçmişler. Mesela İstanbullular, çok fazla Türk ismi koymazlar ama burada Türk ismi koyan çoktur.

Ankaralı Ermeniler arasında Gregoryen-Katolik gerilimi, eskiden belirgin olarak vardı. Ermeniler, Ankara'da küçük bir grup olduğu için birbirine kenetlenmeleri, yardımlaşmaları beklenir ama ben, çocukluğumdan beri öyle bir hava hiç almadım. Gördüğüm kadarıyla Ankara'da Gregoryenler, Istanoz'dan göç eden köylülerden oluşuyor. Katolikler ise daha çok şehirde yaşayan ve ekonomik durumu da daha iyi olan bir kesim. Katoliklerin daha gösterişli bir yaşamları vardır. Katoliklerin, biz Gregoryenleri küçümsediğini düşünürüm.

İnançlı değilim ama...

Gözlemlerime göre Katolikler için Katoliklik her şeyin üstünde. Oysa ben iyi bir Hıristiyan değilim ama Ermeni'yim. Dini açıdan inançlı biri değilimdir. Ailem, kardeşlerim inançlılar; ben inançlı olabilmeyi çok istedim ama olamadım.

Türk'üm desem, Türk mü olacağım? İnsan sonradan ırkını değiştiremez ki... Ama ben çok iyi bir Türkiyeliyim. Onu da söyleyeyim. Mesela bana ilkokulda bayrak taşıttılar. Milli bayramlarda, çıkıp hissederek şiir okumuşumdur. İstiklal Marşı okunurken duygulanırım. Bayrağı gördüğüm zaman da duygulanırım ama her yerde bayrak, her yerde Atatürk resmi görmek de istemiyorum. Kendini Türk olarak tanımlayanlarla, Türkiyelilik ortak paydasında, bu ülkenin iyiliği için elimden geleni yapmaya hazırım, yapıyorum da zaten.

Hisarönü mahallesi, 1914.

Aleksan Topalyan ve Oğulları şirketinin ünlü mağazası.

ANKARA'DA BİR KİLİSE OLMASI BÜYÜK BİR ŞANS

Çankaya Dikmen bölgesinde, toplam dört Ermeni aileydik. Bahçeli evlerimiz vardı. Ermeni komşularımızla baba tarafımdan akrabaydık. Baba tarafım Ankaralıdır. Annemler ise Yozgatlı. 1978 Çankaya doğumluyum. Ağabeyim ve ben, iki erkek kardeşiz. İlkokul, ortaokul ve liseyi Dikmen'de okudum. O dönemlerde, bizim çevremizde çoğunlukla Tokatlılar vardı. Tokatlılar esasında muhafazakâr insanlardı ama çocukluğumuzdan beri hep iyi geçindik. Ermeni olmamızdan ötürü olumsuz bir şey yaşamadık. Biz onların bayramını kutlardık, onlar da bizim bayramlarımızı kutlardı. Okulda da bir sorun yaşamadım ama bunda Türk ismi kullanmamın da etkisi oldu diye düşünüyorum. Türk ismi kullanıyor olsam da, benim Ermeni olduğum bilinirdi.

Ankara'da olup bitenler hakkında hiç konuşmadılar

Benim baba tarafım Ankaralı Katolik. Babamın anne tarafı Istanozlu Gregoryen, baba tarafı ise Kayserili Katolik. Anne tarafım ise Yozgatlı ve Gregoryen. Yani bizde, Katoliklik babamın babasından geliyor. Amcamın karısı, annemle teyze çocuklarıdır. Annemle babam da, o vasıtayla tanışıp evleniyorlar.

Babam, 1938 Ankara doğumlu. Altı yıl önce vefat etti. Kuru temizleme işiyle uğraşıyordu. Babamın diğer kardeşleri de aynı işle uğraşıyordu. Kimisinin kendi yeri vardı, kimisi de başkasının yanında çalışıyordu. Babamın dedesi, ağaç işleme ustasıymış. Ahşap evlerin içlerindeki oymacılık işiyle uğraşırmış. Dikmen Deresi'ndeki evlerin bazılarını, Müslüman komşularına dedem yapmış. Babam, 1938'de Ankara'da doğduğuna göre, demek ki, babamın babası, bu tarihten daha önce gelmiş Ankara'ya... Büyükbabam, Kayseri'nin Develi ilçesinden gelmiş Ankara'ya. Bir tek bunu biliyorum. Baba tarafından geçmişle ilgili bir şey duymadım. Yalnız babamın annesi, Çankaya'da yüksek rütbeli askerlerin evine temizliğe gidermiş. Tahmin ediyorum ki, baba tarafım, Ankara'da olup bitenler hakkında çok şey biliyordu ama hiç konuşmadılar.

Babam Kore gazisi

Babam, Kore Savaşı'na da katılmış. Hatta gazi madalyası da vardı. Babam da, annem de Ermenice bilmezdi. Babamla Ermenilik üzerine konuştuğumuzu bile hatırlamıyorum. Babam, inançlı biriydi; ismi de Ermeni ismiydi ama kendisini bu toplumda öteki olarak görmezdi.

Annemin babası da, annem de, Yozgat'ta doğuyorlar. Annem 1954 doğumlu. Annem, Yozgat'tan Ankara'ya gelin olarak geliyor. Annemin anlattığına göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yozgat'a yerleşen Balkan göçmenleriyle Ermeniler iyi anlaşamamışlar. Annem derdi ki, Balkan göçmenleri de orada büyük kıyımdan geçmişler. Ermenileri yakından tanıdıkça, bize kendilerini yakın hissetmeye başlamışlar.

'Paskalya Hıristiyanları'

Biz küçükken, her Pazar kiliseye gitmezdik. Daha çok Noel ve Paskalya'da giderdik. Hatta bizimle 'Paskalya Hıristiyanları' diye dalga geçerlerdi. Biz küçükken, kimliğimizle ilgili pek fazla bilgiye sahip değildik ama her zaman bir öteki bilinci vardı. Biz farklıydık; inancımız farklıydı. Bize göre doğru olan bir şeyler vardı. Medyada, şurada burada çıkan haberlerin bize göre inandırıcılığı yoktu. Yani kendi kimliğimizle ilgili yeterli bilgiye sahip değildik ama bizde bu bilinç vardı. Bu bilinci de, sanıyorum çevre yarattı. Çankaya'nın Dikmen bölgesinde dört ailenin bir arada yaşamasının bunda rolü var.

Küçükken kiliseye çok az gelirdik ama ben, askerden sonra beş yıldır kiliseye sürekli gidip geliyorum. Ankara'nın bu tek kilisesine sadece Ermeniler gelmiyor. Süryaniler filan da geliyor ama büyük çoğunluğu Katolik ve Ortodoks Ermeniler. Ankara'daki Ermenilerin çoğu yaşlı, her geçen gün birini kaybediyoruz. Aslında Ankaralı Ermenilerin soyağacını çıkartmayı çok isterdim. Ama bugünkü şartlarda bu hiç kolay değil. Bu kilisede farklı etnik kökenlerden, farklı mezheplerden insanlar var. Keldani bile var. Bu, aslında büyük bir şans. Ortodokslar, Katolikleri, Katolikler de diğerlerini burada tanıyor. Kilise, sadece gelip ibadetimizi yapabileceğimiz, dua edebileceğiniz bir yer değil. Kilise, aynı zamanda sosyalleşip, ilişki kurabileceğiniz, kendi kültürünüzden gelen insanlarla yakınlık kurabileceğiniz bir yer.

Onların inançlarını bilmem lazım diye düşündüm

Lisede din dersine kendi isteğimle girerdim. Hatta bir gün, müdür yardımcısı beni odasına çağırıp, "Din dersine girmek zorunda değilsin" dedi. Ona rağmen din dersine girmeye devam ettim, çünkü çevremdeki insanların hemen hepsi Müslüman'dı. Onların inançlarını, fikirlerini bilmem lazım diye düşündüm. O dönemden kalma bir sürü dua bilirim. İnce bıyıklı, dinci bir öğretmen de, bana ilgi göstermeye başladı. Ermeni olduğumu biliyordu. Sanırım kendi inancını bana benimsetmek istiyordu. Dinciler için etnik kimliğinizin bir önemi yok; önemli olan din. Onlara göre, siz Müslüman olursanız, artık Ermeni de değilsiniz ama Hıristiyan'sanız, aynı zamanda Ermeni'siniz.

Askerliğimi, 2007'de Maraş'ta yaptım. Ermeni olduğum için askerde baskı gördüğümü söyleyemem ama yadırgadığım bazı şeyler yaşadım. Mesela genç bir asteğmen, 500-600 kadar acemi askeri toplayıp, "İçinizde gayrimüslim var mı?" diye sormuştu. Elimi kaldırmakta ilk başta tereddüt ettim açıkçası. Sonra kendimi toplayıp elimi kaldırdım; baktım, bir tek ben varmışım. Asteğmen, yanıma geldi, babamın ismini falan aldı. Daha sonra, ben yanına gidip, neden böyle bir şey yaptığını sordum. Dedi ki, "Özel bayramlarınız falan olur, ona göre, ben size izin ayarlayabilirim, bunun üzerine çalışırım; işte bilelim kim kimdir" dedi. Ama bunu açıkça ifşa etmesine gerek yoktu. Sonuçta dosyalarımız onlardaydı.

İstanbul'un farkı

İstanbul'da annemin kuzenleri var. Onlarla sık sık görüşürüz. Onların çocukları, Ermeni okullarına gittikleri için Ermenice konuşuyorlar ve yazıyorlar. Ben de çok isterdim Ermenice bilmeyi. Ben küçükken, İstanbul'da bir Ermeni okuluna gitmem hiç konuşulmadı. Ben de 16-17 yaşına kadar böyle bir ihtiyaç hissetmedim. Bu ihtiyacı, şimdi daha çok hissediyorum. Ankara'da bir Ermenice kursu açılsa, buradaki Ermeni gençlerden pek talep olacağını sanmıyorum. Ankara'daki Katolik Ermenilere kimliğini sorsan, "Katolik'im" der. Gregoryen Ermeni'yi gösterip, "Bu kim?" desen, "Ermeni" der. Yani Ermeni Katoliklerin çoğu, bu millet kavramını karıştırıyorlar. Benim için ise Gregoryen Ermeni ile Katolik arasında millet farkı olmadığı gibi din farkı da yok. Sonuçta ikisi de İsa Mesih'e inanıyor. Benim için kişisel olarak Ermeni olmam, en az Katolik olmam kadar önemlidir. İstanbul'da gittiğimde görüştüğüm akrabalarım da böyle düşünüyor. Onlar kendilerine Ortodoks diyorlar. Onlar da, Ortodoks-Katolik ayırımı yapmıyorlar benim gibi.

Hrant Dink öldürüldüğünde askerdeydim

Ermeni kimliğiyle ilgimin yoğunlaşmasında Hrant Dink'in yazılarının çok etkisi oldu. O öldürüldüğünde askerdeydim. Nöbet dönüşünde, çamurun içindeki bir gazete parçasında gözüme ilişti. Daha sonra askeri gazinoda otururken televizyonda gördüm. Oturduğunuz gazinoda, sağınızda solunuzdaki askerlerin Hrant Dink hakkında hiç de iyi şeyler konuşmadıkları bir ortamda hissettiklerimi hiç unutmayacağım. Hrant Dink, Ermeni toplumunu daha cesur olmaya, kimliğine sahip çıkmaya çağırıyordu. Bu yüzden onu cezalanırdılar diye düşünüyorum. Hrant Dink'in cenaze törenindeki binlerce insan da beni çok etkiledi. Artık Ermeniler, bu ülkede yalnız değil diye düşündüm. Bu toplumla aidiyet bağımın güçlendiğini hissettim.

Türkiye'den gitmek istemiyorum. Zaman zaman yurtdışına da çıkıyorum. Oradaki yaşantının nasıl olduğunu az çok biliyorum. Şehir düzenine insanların uyması; o sosyal düzende birbirlerine karşı sorumlu davranmaları, benim kafama çok uyuyor ama bu ülke başka. Ben burayı çok özlerim. Her şeyden önce özlediğim şey, topraklar değil, buradaki

arkadaşlarım. Benim çevremdeki pek çok arkadaşım ve dostum Türk ve Müslüman. Yani ben şehir değiştirdiğim zaman bile buradaki arkadaşlarımı özlüyorum; hemen onlara telefon açıyorum.

Amcam Amerika'da iyi yaşadı ama...

Benim için, İstanbul veya Ankara olması da önemli değil. Tabii ki İstanbul'un benim için daha özel bir yeri var; orayı tercih ederim ama ille de İstanbul olacak diye bir şey yok. Amcamla ilgili bir anım var. O, aslında ne demek istediğimi anlatıyor. Amcam Amerika'ya yerleşti. Gitmeden önce burada bir Rum kızını seviyordu. Patronu da kızın babasıydı; ayakkabı işiyle uğraşıyordu. O zamanlar, Rumlar ve Ermeniler birbirlerine kız vermezlerdi. Sayıları o kadar fazlaymış ki, birbirlerinin kıymetini bilememişler. Amcam, Rum kızı kaçırıp Amerika'ya yerleşiyor. Amerika'da beş tane kızları oluyor. Anadolu'daki insanların farklı bir zekâ kapasiteleri, çalışkanlıkları vardır. Gittikleri yerlerde çabuk sivrilirler; Türk olsun, Ermeni olsun, fark etmez. Amcam, orada bir terzihane kurdu ve iyi para kazanmaya başladı. Varlıklı bir şekilde yaşıyorlardı. Bundan 5-6 yıl önce, amcam da, karısı da, kısa aralıklarla öldüler. O kadar iyi yaşamalarına rağmen, amcam hep "Keşke memleketi bırakmasaydım" dermiş. Amerika'ya gidiyorsunuz; rahat bir hayat yaşıyorsunuz ama bir tarafınız hep bu topraklarda... Bu farklı bir şey... Amcamların bulunduğu şehre bir Türk kızı gelmiş. Amcamın bir komşusu, o kızdan bahsedince, çoluk çocuğu toplayıp kızı aramışlar kasaba kasaba. Kızı bulmuşlar, iki kelime Türkçe konuşabilmek için.

Ben amcam gibi olmak istemiyorum. Bu ülkede yaşamak istiyorum ama birinci sınıf, eşit bir vatandaş olarak yaşamak istiyorum.

Ermeni tiftik üreticileri.

AVUSTURYA'DA TORUNLARIMA TÜRKÇE ÖĞRETİYORUM

Ankara Hacıdoğan'da, 1952'de doğdum. Babamlar köken olarak Maraşlı. Annem ise Kayseri Develi'den gelin olarak Ankara'ya gelmiş. Babam, Ankara'da doğmuş. Babamın babasının lakabı 'İngiliz'di. Çok uzun boylu, ince, beyaz tenli, mavi gözlü bir adamdı. 'İngiliz' lakabının dedemin yaşantısıyla ilgisi var mıydı bilmiyorum.

"Biz buralarda mı yaşamışız"

İlkokul öncesi çocukluğumu geçirdiğim evi hatırlıyorum. Hacıdoğan'da, iki odalı, suyu bile olmayan bir evde yaşıyorduk. Daha sonra o evi ziyaret ettim de, "Biz buralarda mı yaşamışız?" hissine kapıldım. Bahçe içinde müstakil bir evdi. Biz, evin alt kısmında oturuyorduk. Tamamen Ermenilerin oturduğu bir evdi. Beş aile oturuyordu o evde. Ev sahibi, sanıyorum Müslüman'dı. Sokakta Ermeniler, Müslümanlardan daha azdı ama o yıllarda Ermeniler, birbirleriyle çok güzel dostluklar kurardı. Ankara'da iki amcam vardı. Büyük amcam babamla birlikte terzilik yapardı. Ama küçük amcam, yani şu anda Chicago'da yaşayan amcam, Vehbi Koç'un elektronik eşya satan dükkânında müdür olarak çalışıyordu.

Babam Gençlerbirliği maçlarına götürürdü

Biz dört kız kardeştik. En küçük kız kardeşimiz çok küçükken öldü. Babam, bizi sinemaya, tiyatroya çok sık götürürdü; maça da götürürdü, herhalde hiç erkek evladı olmadığı için bizi götürürdü. Babam, Gençlerbirliği'ni tutardı. Bizi de Gençlerbirliği'nin maçlarına götürürdü. Hatta annem bize kırmızı siyah kumaştan Gençlerbirliği forması dikmişti. Babam, maça giderken onları giymemizi isterdi. Babam, üç kızını da, hem erkek hem de kız gibi büyüttü. Bir erkek kardeşimiz de oldu aslında. Benim küçüğüm ikizlerdi ama erkek olanı, maalesef bir yaşındayken kızamıktan öldü. Ben ikinci çocuğum, ablamla aramda iki yaş fark var.

Babam, o zamanlar büyük amcamla birlikte kendi dükkânlarında terzilik yaparken, annem de evde dikiş dikerek ona yardım ederdi. Annemle babamın evlendiği dönemlerde, Ankara'ya Develi'den çok gelin gelirmiş. Dedem de kalkmış, babama kız bulmak için Develi'ye gitmiş. Orada papazı bulup, oğluna kız aradığını söylemiş. Papazın aracılığıyla annemi görüp beğenmiş, sonra da babamı Develi'ye götürüp, annemi göstermiş. O sıralar annem 19 yaşındaymış. Babam ise askerden yeni dönmüş; 22-23 yaşında olabilir.

Ermeni olduğumuzu bildim ama ayrımcılık bilmedim

Annemin babası, Develi'de demirciydi. Ben çocukken, yaz tatillerinde, beni şoföre teslim edip otobüsle Develi'ye gönderirlerdi. Develi'nin girişinde, dedem ve dayımın birlikte işlettikleri bir demirci dükkânları vardı. Otobüsün muavini dükkâna yaklaşınca dayıma seslenir, dayım da otobüse gelir, beni alırdı. O yaşta bir çocuğu otobüsün şoförüne emanet etmek, bugün düşündüğümde, ben mesela, torunlarıma bunu yapamam gibi geliyor. Beni emanet ettikleri otobüs şoförü Müslüman'dı. Zaten Ankara'da yaşadığım 14 yıl boyunca, Müslüman-Ermeni ayırımı bilmedim. Ermeni olduğumuzu bildim ama ayrımcılık bilmedim.

O bebekle oynamaya kıyamadım

10 yaşındayken, Ermenilik ya da Hıristiyanlık hakkında bir şeyler öğrenmeyi çok istedim. Ulus'taki Fransız kilisesine gittim. Orada çocuk halimle papazla konuştum. Papaz da Türkçe biliyordu. Ermenilik ve

Hıristiyanlık hakkında bir şeyler öğrenmek istediğimi söyleyince, bana, "Her cumartesi Hıristiyanlık hakkında bilgiler veriyorum. Sen de gelip öğrenebilirsin" dedi. Ben, beşinci sınıfa kadar her cumartesi oraya gittim. Pazar günleri de kiliseye gittim. Hıristiyanlık hakkında bir şeyler öğrendim. Hatta başarılıyım diye, papaz Noel'de bana bir bebek hediye etti. Hayatımın ilk satın alınmış bebeğiydi. O bebekle oynamaya kıyamayıp büfenin içine koydum.

Katolik kilisesine gitmemi ailem yadırgamadı

Hafta sonları kiliseye gitmeme, annem de babam da olumlu baktı. Hatta orada ilk komünyon aldığımda beyazlar giydim. Bütün ailem de geldi o Pazar. Annem, babam, kardeşlerim, rahmetli dedem. Biz Gregoryen'dik ama Katolik kilisesine gitmemi hiç yadırgamadı ailem. Annem sokakta oynayacağıma, cumartesilerimi kilisede geçiriyor olmamdan memnundu. Babam da, zaten bizi hiç sıkmadı. Sadece "Kiminle arkadaş oluyorsunuz, ona çok dikkat edin" diye öğüt verirdi. Annem ve annemin ailesi, babama göre daha dindardı. Babam çok dindar değildi. 14 yaşında annesini kaybetmiş; üç kız, iki erkek, beş kardeş öksüz kalmışlar.

İlkokul ve ortaokulu, Ankara'da Anafartalar'da okudum. Ne okulda, ne mahallede, ne de çarşı pazarda Ermeni olduğum için sorun ya da dışlanma yaşamadım. Ailemden de böyle bir korku aktarılmadı bana.

Annem ve anneannem, dedemin anne ve babasının öldürüldüğünü, dedemin ise çok küçük olduğu için tesadüfen öldürülmediğini anlatırlardı. Bir Müslüman, dedemi bulmuş, kendisi bakabileceği halde başka bir köye götürüp, bir Ermeni aileye teslim etmiş. Ben de bunları torunlarıma anlattım.

Evimizde Ermenice konuşulmazdı. Babam zaten bilmiyordu. Annem de bildiği kadarını konuşmaya konuşmaya unutmuş. Ben, Ermeniceyi kayınvalidemin zoruyla öğrendim. Ben, onunla Türkçe konuştukça, Ermenice cevap verirdi, böyle öğrendim Ermeniceyi...

Ankara'da yaşıyorduk ama babam İstanbul'a âşıktı

Ortaokulu bitirdikten sonra, 16 yaşında evlendim. Ben evlenmeden önce, ablamı İstanbul'dan babamın bir uzak akrabası beğenmiş ve

evlenmek istemiş. Babam da, hep İstanbul'u istiyordu. Ankara'da yaşıyorduk ama babam İstanbul'a âşıktı. Bir kız kardeşi, yani benim halam da, İstanbul'da bir yetimhanede büyümüş. Annesini kaybettiğinde Halam, bir buçuk yaşındaymış. Dedem, "Başımda üç erkek çocuk var, bu kıza bakamam" deyip Beyoğlu'nda bir Rum yetimhanesine vermiş. Yetimhaneden bir öğretmeni de, 18 yaşına gelinceye dek halama sahip çıkmış. Halam, daha sonra o İstanbullu Rum bayanla birlikte yaşamış. Eğitimini bitirdikten sonra, Irak'ta bir Ermeni ile evlendi. Bağdat'ta yaşadılar, erkek çocukları oldu. Irak karışınca, önce Amerika'ya kaçtılar. Daha sonra Londra'ya geçtiler, 20 yıldır da oradalar.

Ablam nişanlanınca, babama "Seni de götürelim" demişler, o vasıtayla İstanbul'a geldik. Fakat benim okulum olduğu için, ben küçük teyzemin yanında Ankara'da kaldım. Okulum bitince ben de geldim.

Anne olayım, ailem olsun istiyordum

Ablamın nişanlısının ailesinin vasıtasıyla Dolapdere'ye taşındık. Üç yıl kadar Dolapdere'de oturduk. Oradan Cihangir'e taşındık. Babam, Dolapdere'de 6-7 yıl terzilik yaptı. Ben, okulu bitirip İstanbul'a geldikten 5-6 ay sonra, bir akşam dayım bir arkadaşıyla birlikte geldi. Ben tanımıyordum ama ailem, o kişiyi tanıyordu. Zamanla bize gidip gelirken birbirimizden hoşlandık ve sonunda da evlendik. Kocam muhasebeciydi, aramızda 10 yaş vardı. Tanıştığımızda 15 yaşındaydım. Ailem çok küçüğüm diye ilişkimize karşı çıktı. Eşim, babama çok ısrar etti. Babam, ben daha çok küçüğüm diye istemedi. Ben ortaokuldan sonra okumak istemedim. Anne olayım, ailem olsun istiyordum.

Eşimin ailesi çok tutucuydu

Babamın evlenmemizi istemesinin bir nedeni de, eşimin ailesinin Sivas'tan yeni gelmiş, çok tutucu bir aile olmasıydı. Babam bizi daha serbest yetiştirdiği için, eşimin ailesinin beni ezeceğini düşünmüştü. Eşimin ailesi de, oğulları kendilerinden habersiz beni bulduğu için bu evliliğe karşıydılar. Yani hakikaten tutucuydular.

İkimiz de çok ısrar edince, iki aile de kabul etmek zorunda kaldı. Eşimin ailesi Tarlabaşı'nda oturuyordu. Evliliğimizin ilk yılları Tarlabaşı'nda geçti. Önceleri eşimin ailesi, ayrı ev açmamızı istemedi. Onların yanında

oturmamızı istedi ama babam da, çok ısrar edince Tarlabaşı'nda onlara çok yakın iki odalı bir ev tuttuk, fakat eve yatmadan yatmaya gidiyorduk. Bütün günüm, eşimin ailesinin yanında geçiyordu.

Kayınvalidem, Sivas'ın Tavra Mahallesi'ndendi. Dokuz kardeşlermiş, 1915'ten sonra iki anneli bir evde büyümüş. Babası da değirmenciymiş, ekonomik durumu iyiymiş. Eşimin iki kız kardeşi de yürüme engelliydi. Bir komşuları, bu iki kıza da dikiş öğretmiş. Eşimin ablaları, evde dikiş dikerek hayatlarını geçirdiler.

"İstanbul'a gitmezsek, Müslüman'la evlenecek"

Kayınvalidemler, Sivas'tan 1967'de gelmişler. Eşim, İstanbul'da okulu bitirip çalışmaya başlayınca, sevdiği bir Müslüman kız varmış. Bunu duyunca korkuyla, "Biz İstanbul'a gitmezsek, bu bir Müslüman'la evlenecek" deyip gelmişler. Kayınpederim, İstanbul'a geldiğinde iki yıl Karagözyan Yetimhanesi'nde çalışmış; sigortası falan yoktu, kızları, yani görümcelerim, dikiş dikip kazanıyorlardı, eşimin de maddi desteğiyle yaşadı ve vefat etti.

Eşime hiçbir zaman anlatmadım

Eşimin ailesiyle benim ailem arasında büyük bir kültür ve yetişme tarzı farkı vardı. Mesela eşimin ailesinde kadınlar, erkeklerle ya kısık sesle konuşurlar ya da hiç konuşmazlar. Kadın, tek başına alışverişe gitmez. Anneme gitmek istediğimde, ya kayınvalidem ya da eşim götürürdü. Bir kere annemlerde yatmıştım. Eve dönerken, eşimi beklemeyip kendim geldim. Gelirken de alışveriş yaptım. Elimdeki paketleri görünce, kayınvalidem ve görümcelerim beni korkunç azarladılar. Ben de ağlamaya başladım tabii. Ama bana bir şey daha öğrettiler; gündüz evde ne olursa olsun, akşam erkekler bilmeyecek. Bu yüzden, eşime hiçbir zaman anlatmadım. Çok zorluklar yaşasam da, eşim beni çok sevdiği için, ona hiç anlatmadım.

Dini hayatım hep güçlü oldu

Kayınvalidemin en büyük faydası Ermenice konusunda oldu. Evin içinde onlar benimle sürekli Ermenice konuştuğu için, ben de zamanla öğrendim Ermeniceyi. Kiliseye gitmeyi de sürdürdüm İstanbul'da. Her Salı,

Beyoğlu'ndaki Fransız kilisesine giderdik. Hafta sonları da, Beyoğlu'nda Esayan Lisesi'nin yanındaki Ermeni kilisesine giderdik. Çocuklarım orada vaftiz oldu. Eşimin ailesinin çok dindar olması nedeniyle, benim de dini duygularım zaten güçlü olduğu için, her zaman dini hayatım çok güçlü oldu. Kiliseyi, ibadeti hiç ihmal etmedim.

Biz 1969'da evlendik. Oğlum 1972'de, kızım ise 1974'te doğdu. İki çocuktan fazla yapmak hiç istemedim. Biz, dört kardeş olduğumuz için ekonomik zorluk çekmiştik. Bu yüzden, fazla çocuk yapmak istemedim.

Normale dönen ilişkiler

Oğluma hamile kaldıktan sonra, eşimin ailesiyle ilişkilerimiz de daha normale döndü. Eşimin ve benim tiyatroya sinemaya gitmemize, onlardan farklı bir hayat yaşamamıza hoşgörü göstermeye başladılar. Ama kayınvalidem, oğluma babasının adını koymayı da ihmal etmedi. İki yıl sonra kızım olunca, onun da adını Ermenice bir isim değil de, Fransızcadan gelen bir isim koyunca, orada da biraz sorun yaşadık ama eşim benim yanımda durunca bir şey diyemediler.

Avusturya'ya gidiş

Eşim, 1978'e kadar muhasebecilik yaptı. O zamana kadar, annemle babam da, Avusturya'ya gitmişti. Ablam, zaten daha önce gitmişti. Annem, babam ve küçük kız kardeşim de gittiler. Küçük bir kasabada yaşıyorlardı. Eşimin işleri bozulunca, ben eşimden kâğıt üstünde boşanıp, çocuklarımla birlikte yurtdışına çıktım. Eğer boşanmasaydım, annemler beni yanlarına alamıyorlardı. Eşimin ailesi de bir şey diyemedi, çünkü başka çaremiz yoktu.

Annem, babam, ablam ve küçük kız kardeşim, Avusturya'da aynı fabrikada çalışıyorlardı. Ben gittikten iki yıl sonra, 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra da eşim geldi. Ama eşim gelene kadar o iki yıl, çok zor geçti. Önce kaçak çalıştım, çünkü annemler bana çalışma vizesi almamışlar. Çocukların okula uyum sağlaması da kolay olmadı. Ne ben ne de çocuklar, tek kelime Almanca bilmiyorduk. O küçük kasabada, Türkiye'den gelen çok kişi vardı. Adapazarlı, Samsunlu filan... Bizim dışımızda hiç Ermeni yoktu ama Türkiye'den gelenlerle çok iyi anlaşıyorduk.

Eşim, Avusturya'ya gelince, önce işe giremedi; çünkü vizesi yoktu. Resmen ayrılmış olduğumuz için, ben de onun için bir şey yapamazdım. O küçük kasabayı da hiç sevemedi eşim. Kısa süre sonra Viyana'ya gitti, orada Bingöllü bir Kürt arkadaşın yardımıyla vize alıp çalışmaya başladı. Bir süre sonra, ben de çocuklarla beraber Viyana'ya taşındım. Yeniden evlendik ve Viyana'da bir hayat kurduk.

Viyana'da henüz yeni kurulmuş olan Türkiye-Avusturya Dostluk Derneği'ne eşimle birlikte üye olduk. O dernekte aktif çalışmaya başladık. Eşim de, dernekteki arkadaşlarımızdan birinin vasıtasıyla inşaat işinde çalışmaya başladı.

Ermeni olduğum için baskı gördüğümü söyleseydim...

Dernek vasıtasıyla aktif politikanın içine girdik; hâlâ da üyeyim Avusturya Sosyalist Partisi'ne. Partinin genel sekreteri, partiye üye olduğum günlerde benimle bir görüşme yaptı. Bu görüşmede, Ankara'da ya da İstanbul'da yaşarken Ermeni olduğum için baskı görüp görmediğimi sordu. Ben, ilk kez o soru karşısında ayrımcılığın ne olduğunu hissettim. Hiç ayrım görmediğimi söyledim ki, gerçekten de böyle düşünüyordum. Eğer Ermeni olduğum için Türkiye'de baskı gördüğümü söyleseydim, çalışmama bile gerek kalmayacaktı. Ama yapmadım bunu, yapsaydım zaten eşim de çok kızardı. O da hiç yapmadı böyle bir şeyi.

Avusturya'da akıp geçen yıllar

Eşim, inşaatlarda çalıştı üç buçuk yıl kadar. Ben de, o süre içinde tanıdığımız insanların evine temizliğe gittim. O üç buçuk yılın sonunda çevremiz daha da genişledi. Kocam, gıda sektöründe bir işletmenin yöneticisi oldu. Ben de aynı işletmede kasiyer olarak başladım. Daha sonra yıllar akıp geçti. Durumumuz zaman içinde daha da düzeldi.

Kızım, turizm otelcilik sektörüne yöneldi. Oğlum ise daha liseyi bitirmeden baba oldu. Kendi sınıfında Güney Amerikalı bir sevgilisi varmış. Kız oğlumdan hamile kalınca, hayatımız birden alt üst oldu. Önce tabii eşime söyleyemedik. Herkesten gizli, oğlumla şimdiki gelinime ev tuttuk. Doğum oldu. Sonunda, eşime de söyledik. O da kabullendi. Daha sonra, hep birlikte bizim evde yaşamaya başladık. Oğlum, bu durumda mecburen liseden sonra çalışmaya başladı.

Kızım da, turizm sektöründe çalışırken, Avusturyalı biriyle evlendi. Kızımın iki kızı oldu. Biri 13, diğeri 11 yaşında. Oğlumun o ilk kızı şimdi 21 yaşında. Yedi yıl sonra, bir bebekleri daha oldu. Bu arada, tabii oğlum da, bizden ayrılıp kendi evlerini kurdu. Karısı da çalışmaya başladı. Birlikte hayatlarını sürdürüyorlar.

Orası şimdi benim evim

Eşim, iki buçuk yıl önce kalp krizinden vefat etti. Ben emekli oldum. Viyana'ya geldiğimizde ilk oturduğumuz evi çok sevmiştim. Satılacağını öğrenince, banka kredisiyle imkânlarımı zorlayarak orayı satın aldım. Oturduğumuz, yaşadığımız, çocuklarımın büyüdüğü, eşimle beraber yaşadığım evi satın aldım. Orası şimdi benim evim. O evde tek başıma yaşıyorum.

Ben hep şunu söyledim; Ben Ermeni'yim ama Türkiyeli Ermeni'yim. Ben bir yerden gelmedim. Benim atalarım, dedelerim de, Kayseri'deymiş, Maraş'taymış, Sivas'taymış. Sokaktaki Müslüman kadar veya ben Türk'üm, Müslüman'ım diyen bir kişi kadar, benim de burada yaşama hakkım var. Bu ülkeyi çok seviyorum. Her şeyini takip ediyorum. 1979'dan beri Avusturya'da yaşamama rağmen, Türkiye'nin her şeyiyle ilgileniyorum. O kadar Türkiyeliyim ki, torunlarıma Türkçe öğretiyorum. Benim dört kız torunum, özellikle en büyük torunum, Türkçe çok güzel yazışmalar yapıyor; şiirler yazıyor.

Kızım Türk kimliğini iade etti

Ama maalesef kızım benim gibi değil. Eşim ve ben, Avusturyalı olduk ama Türkiye'nin verdiği nüfus cüzdanını da koruduk. Kızım ise Türk kimliğini konsolosluğa geri verdi, çünkü 10-11 yaşındayken, Türkiye'ye geliş gidişlerimizde havaalanında, gümrükte, polislerle yaşadığımız zorluklar, onu çok rencide etti. 1980'lerin başında, o daha 11 yaşındaydı. Çırılçıplak soyup aradılar. Bir de üstüne ismiyle dalga geçtiler. Bunları hiç unutmadı. Avusturyalı ile evlenir evlenmez, konsolosluğa gidip Türk pasaportunu ve kimliğini iade etti. Uzun yıllar Türkiye'ye gelmedi ama evlendikten sonra Avusturyalı kocasıyla birlikte geliyorlar. Bir yabancı gibi... Türk kimliğini iade etti ama evde aile içinde hâlâ Türkçe konuşuruz. Çocuklarının Türkçe öğrenmesine de karşı değil.

Aile ortamında yaşanan acı bir olay

Öte yandan, çocuklarım ya da torunlarımdan biri bir gün gelip de, Müslüman bir Türk ile evlenmek istiyorum dese, tepki gösteririm, böyle bir şeyi kesinlikle istemem. Çünkü benim ailemde yaşanmış çok acı bir şey var. Ablamın ikinci eşi Müslüman'dı. Ablamın ismini değiştirdi, onu Müslüman yapmaya çalıştı. Aile ortamında Ermenilik ve Hıristiyanlıkla ilgili hakarete varan şeyler söyledi. O kişiyle ablamın ilişkisi boyunca çok yıprandık, çok üzüldük biz. O kişi vefat etti ama ablamın ondan iki çocuğu var. Bunları yaşadığımız için, ben karma evliliğe hiç sıcak bakmıyorum. Yanlış ya da doğru olduğunu söylemiyorum ama istemiyorum. Belki ablamın kocası daha farklı bir insan olsaydı, bize bunları yaşatmasaydı, böyle düşünmezdim ama bunları yaşadıktan sonra başka türlü düşünemiyorum.

Torunlarıma Türkçe öğretirken 1915'i de anlatıyorum

Torunlarıma Türkçe öğretirken, elbette tarihi, 1915'i, Ermenilerin bu topraklarda neler yaşadıklarını da anlatıyorum. Zaten onlar da, özellikle en büyük torunum, Almanca kitaplardan da okuyor, okudukça da Ermenileri, tarihi daha çok merak ediyor. Ben, onlarla konuşurken temkinli olmak istiyorum; çünkü onların Türkiye'den ve Türklerden nefret etmesini istemiyorum. Elbette Türklerin Ermenilerden özür dilemesi gerektiğini de söylüyorum.

Osmanlı Ordusu'nun Ankara'daki kışlası ve arka planda Apostolik Ermenilerin piskoposluğu Kızıl Manastır.

ERMENİ GİTTİ, BEREKET BİTTİ...

Istanoz'a Türkçede Zir diyorlar. Zir, Farsça çukur demektir. Istanoz da Rumcada çukur anlamına geliyor. Yani Istanoz'un adı Rumcadan geliyor. Ermeniler, yüzyıllar önce 30-40 hane olarak gelmiş Istanoz'a...

1946'da Istanoz'da doğdum. 1953'te ilkokula, Istanoz'da daha önce kilise olan bir okulda başladım. Okuldaki tek Ermeni bendim. Ermeni olduğumu herkes bilirdi ama pek sorun yaşamadım. İki kız, iki oğlan, dört kardeşiz. Ağabeyimden sonra ailenin ikinci erkek çocuğu olarak dünyaya gelmişim. İki kardeşim öldü. Birisi Antakya'dan evlendi, orada yaşıyor. Baba tarafım Protestan, anne tarafım Ortodoks Ermeni'dir.

Almanya'ya gittim, geri döndüm

Istanoz'da ilkokula başladıktan sonra, İstanbul'a Gedikpaşa Protestan Okulu Joğovaran'a gittim. Orada beş yıl kaldım. Orta ikideyken ayrılıp Ankara'ya geri döndüm. Ortaokulu Sincan'da bitirdim. Daha sonra meslek lisesinin motor bölümünü bitirdim. 1970'te Almanya'ya işçi olarak gittim. Meslek lisesi mezunlarını almaya başlamışlardı, o sayede gittim. Gittim ama birkaç yıl sonra geri döndüm.

Babam köyde sebze meyve yetiştirip, onları satardı. Bir gün yine **sebze** satmaya giderken tren çarptı, öldü. Babam öldükten sonra, biz **sebze,**

meyve ekip satmaya başladık. Ayrıca babamdan kalan mallar da vardı. Bu şekilde geçindik. Ağabeyim benden 17 yaş büyüktü.

Dokuz yıl Avrupa'da kaldım ama olmadı işte. Oraya da ısınamadık; geri döndük. Döndükten sonra 1984'ten 94'e kadar çiftçilik yaptım, nalbantlık yaptım. Ondan sonra evlerimiz müteahhide verildi. Şimdi kira geliriyle emeklilik yaşıyorum. Ama bana sorsan en güzel iş inek bakmak; evinin önünde iş.

Ben, 1971'de bir Ermeni kızıyla evlendim ama boşandım. 1981'de Marunî olan şimdiki eşimle evlendim. Eşim, Hatay Samandağlıdır. Görücü usulüyle evlendik. Bir kızım, ilk karımdan var. Bir oğlan, bir kız da şimdiki eşimden. Bir oğlum, bir kızım mühendis. Biri makine mühendisi, diğeri endüstri mühendisi. Biri Manisa'da, öteki İstanbul'da çalışıyor. Yanımda olan kızım evli.

Önce Ortodoksları sonra Protestanları öldürmüşler

Istanoz'da Ortodokslar ve Protestanlar vardı. Biz de Protestan'ız. 1915'te önce Ortodoksları götürüp öldürüyorlar. Daha sonra da Protestanları götürüyorlar. Babam ufak, çelimsiz bir çocukmuş. Zaten herkesi de öldürmemişler. Değirmenci, kunduracı gibi işlerine yarayacakları tutmuşlar. Babamın babasını öldürmüşler ama... Annemin babasını da öldürmüşler.

Istanoz'a, 1915'ten sonra göçmenleri yerleştirmeye başlıyorlar. Cumhuriyet devrinde de, her dönem göçmen getirip yerleştirdiler buraya. 1930'larda, 40'larda, 30 hane Ermeni varmış. Ama ben çocukken, üç dört hane Ermeni kalmıştı. Istanoz'dan göç eden Ermenilerin çoğu, ekonomik sebeplerle göç etti. Ekmek davası... Babamın bacanağı vardı, halasının damadı vardı, amcasının damadı vardı; bir de sonradan Garib amca geldi. Akrabalarımızdı çoğu... Annemle babam da, uzaktan akrabalar aslında. Annemle babam, görücü usulüyle evlenmişler. Zaten bizim buralarda töre böyledir. Soyadımız Ermeniceydi aslında ama soyadı kanunu çıkınca Türkçe bir soyadı almışız. Nüfus memuru, "Kanun böyle; Türkçe soyadı alacaksınız" demiş.

Istanoz'da bayram filan kutlanmazdı. O tür şeyleri, İstanbul'da gördük. Birisi öldüğü zaman da, papaz filan gelmezdi; göm, git. Ankara'nın merkezinde amcamlar vardı. Onlar Fransız Katolik kilisesine giderlerdi.

Aslında Ortodoks Ermenilerle Katolikler, tıpkı Alevilerle Sünnilerin birbirini sevmemesi gibi sevmezlerdi birbirlerini.

Devletten sadece Ermeniler çekmemiş

Askerliğimi Sivas'ta yaptım. Askerde zorluk çektim ama bu zorlukların bir kısmının Ermenilikle bir ilgisi yoktu. Ama Ermeni olduğum için yaşadığım sıkıntılar da oldu askerde. Bu kimlik olayı herkeste arıza. Ben, her zaman derim ki; bütün halk aynı dinden, aynı dilden olsa, kargaşa yine bitmez. Bu ülkede, devletten sadece Ermeniler çekmemiş. Bu ülkede yaşayan bütün vatandaşlara zararı olmuş. Her yer yakılmış, yıkılmış. İttihat ve Terakki, Ermenilere bunları yaparken Osmanlı'yı da yıkmış. Selçuklu'da da, Osmanlı'da da, Türkler kadar Ermeniler de rahatmış.

Aslında halkımızın güzel bir lafı var: "Allah cümlesine versin." Neden cümlesine versin? Bu 'cümlesi'nin içinde kapkaççı da var. Fakat kapkaççı doymazsa, düzgün adam rahat edemez.

Evlenmelerine başta itiraz ettim ama yumuşadım

Çocuklarımın üçüne de Ermeni ismi verdim. Kızım isminden dolayı zorluk yaşadı. Isparta'da üniversitede okurken zorluk çekti. Olmaması lazım böyle şeylerin tabii. Kızım da, şimdi Istanozlu ama Ermeni olmayan biriyle evli. Kocası Hıristiyan da değil. Damadın bir damarı Yörük, bir damarı Balkan muhaciri ama fikren fazla kafatasçı değil. Evlenmelerine başta itiraz ettim ama sonra yumuşadım. Şimdi burada bana yakın oturuyorlar. Dünürlerle de şimdi aramız çok iyi ama başlangıçta belki onlar da hoşlanmamıştır bu evlilikten. Bir torunumuz var kızımdan. Henüz iki yaşında. Biraz büyüyünce, kendi kendine öğrenecek her şeyi.

Ermeniler özünde Protestan millettir

Bizim Ermeniler, özünde Protestan bir millettir. Her şeyi protesto etmişiz. 301 yılında, toplu halde Hıristiyan olan bir milletiz biz. Hıristiyan olduktan sonra pek çok şeye karşı çıkmışız. Yunan alfabesi, Süryani alfabesi kullanmamak için alfabe icat etmişler. Bazı kitaplarda yazıyor: Afrika'da siyahlar, Hıristiyanlığa geçince vatanlarını kaybettiler. Bu yanlış; Ermeniler, Hıristiyan olmuşlar ama kendilerini korumayı da başarmışlar.

Ben pek dindar sayılmam. Çocuklarım da, hepsi okumuş çocuklar. Üniversite okumuş bir adam dinle fazla uğraşmaz. Bazı şeyler kulağına değer de, sonuna kadar inanmaz. Benim hanım Marunî, kendince dindar. Benim Hıristiyan olduğumdan şüpheleniyor.

'Müslüman değil ama dürüst bir adam'

Istanoz'da kafatasçılık çoktur. Yunan göçmenleri, Arnavutları beğenmez. Arnavutlar onları beğenmez. Beypazarlılar var; onlar da diğerlerini beğenmez. İçin için herkes diğerlerini sevmez. Aslında yanlış bir şey bu... Bu civarda beni kime sorsanız size der ki, "Bu adam Müslüman değil ama dürüst bir adamdır." Bu çok önemli...

Şimdi son yıllarda Ermenilerin yaşadıkları olaylar, 1915 filan konuşuluyor. Eskiden olmadığı kadar konuşuluyor televizyonlarda filan ama bence bu sel suyu gibi. Sel, getirir de götürür de... Bu konuları fazla kaşımak iyi değil. Ben temkinliyim bu işlerde. Hrant Dink'e bakın. O, bu ülkenin menfaati için uğraşıyordu. Ermenilerle Türkler barışsın istiyordu. Ama herkes bunu böyle anlamıyor. Bunu anlamayan dangalaklar da var.

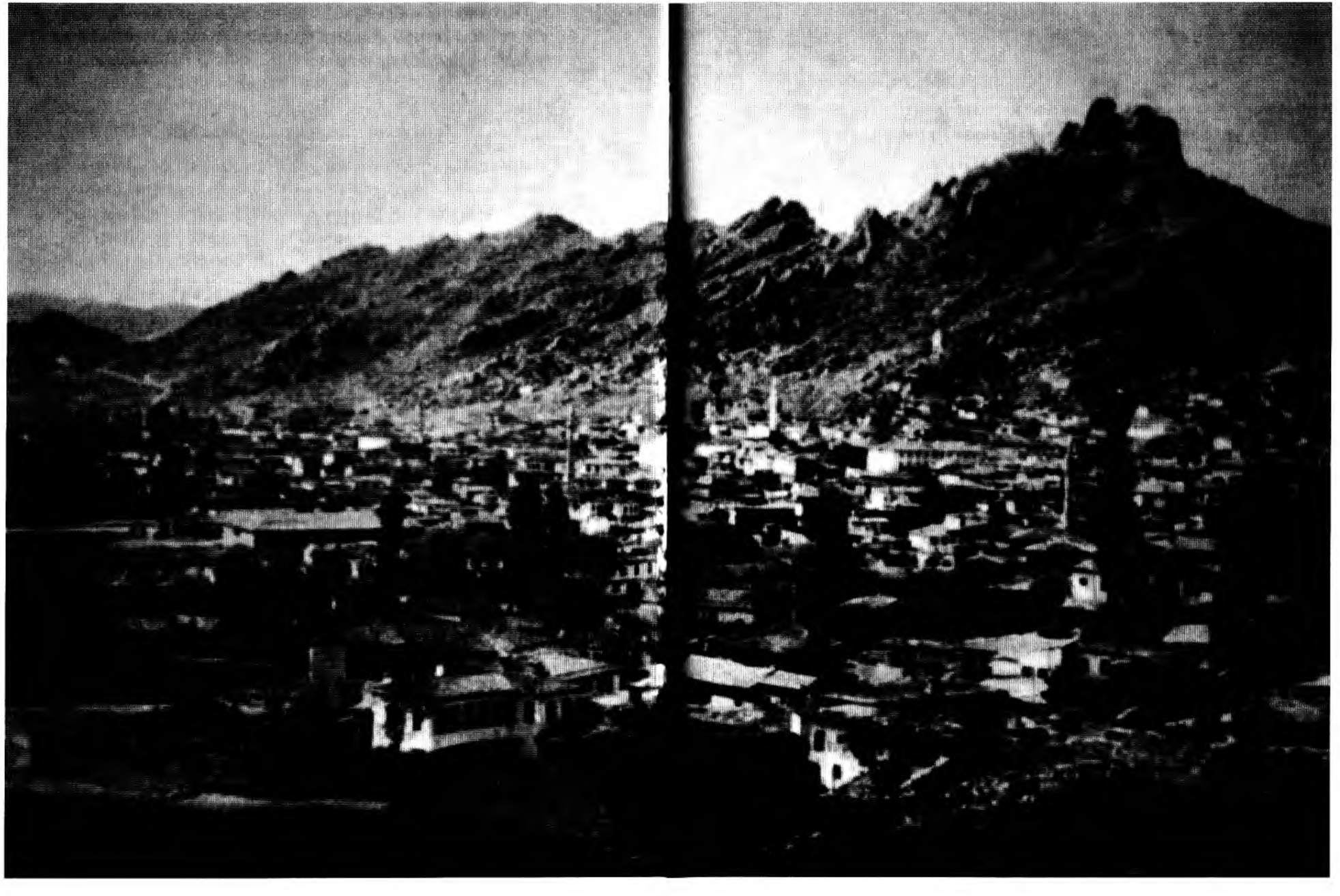
Mesela ben Protestan'ım; arabayla gidiyoruz bir cenazeye. Surp Haç Kilisesi'ne gittik. Oradan mezarlığa gömülecek. Benim bir akrabam mezarlıkta görevliydi. Bir Ermeni Protestan papaz, akrabam için, "O, Protestan sayılmaz, boşver onu" dedi. İşte böyle dışlamalara karşıyım ben. Benim anne tarafım Ortodoks, baba tarafım Protestan'dır. Ama aslında, annemler de Protestanlığa çok yakındı. Çocuklarım da, hep Protestanlığa yakın oldular.

Avrupa bize Türk gözüyle bakıyor

Avrupa'ya gidince ama ne Protestan kalıyor, ne Katolik. Adamlar bize Türk, Müslüman gözüyle bakıyor. Böyle bir önyargıları var, adamı inandıramıyorsun Hıristiyan olduğuna.

Bu ülkede bu acılar neden çekildi, hiç anlamıyorum. Mesela Amerikalılar yapmış Kızılderililere ama sonunda dünyanın en güçlü ülkesi olmuş. Almanlar, Yahudilere yapmış, Avrupa'nın en güçlü ülkesi olmuş. Türkiye ise hiçbir şeye sahip olamadı. Ne ölene, ne kalana, kimseye

faydası olmamış. Anadolu'da bir söz vardır, pek çok yerde duymuşumdur: "Ermeni gitti, bereket bitti." Ama hâlâ "İyi oldu, temizledik, gittiler" diyenler de az değil maalesef.

Cumhuriyet'ten önce Ankara vilayetine bağlı olan ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu Sivrihisar'dan bir görüntü.

ERMENİLİKLE BAĞIMI ANNEANNEME OLAN SEVGİMLE AÇIKLIYORUM

Ankara'da 1958'de Etlik'in bir semti olan İncirli'de doğdum. Annem ev hanımıydı ama hep çalışmıştır; mahallede müşterileri vardı, terzilik yapardı. Babam İller Bankası'nda çalışıyordu. Ben, yedi sekiz yaşına kadar annem ve anneannem ile büyüdüm. Babam sık sık iş seyahatine giderdi. Liseyi bitirene kadar İncirli'de yaşadım. İkisi kız biri erkek, üç kardeşiz. Ben ortancayım, erkek kardeşim en küçüğümüz. Aramızda fazla yaş farkı yok; peş peşe doğmuşuz.

O günden bu yana sosyalist kimliğimle yaşıyorum

İncirli Lisesi'ni bitirdikten sonra üniversite deneyimim de oldu. Gazi Üniversitesi Grafik Sanatlar Yüksek Okulu'ndan atıldım. O yıllardan bugüne kadar solcu, sosyalist kimliğimle yaşamaya devam ediyorum. Benden önce ablam da Gazi Üniversitesi'nde okudu. Ablam vasıtasıyla eve siyasi kitaplar gelirdi. Babam da 1960'tan önce Demokrat Parti'nin Altındağ ilçe başkanıymış.

Uzun yıllar grafiker olarak çalıştım. Aynı sosyalist partide olduğumuz bir yoldaşımla evlendim. Bu arada 12 Eylül darbesinden sonra İstanbul'a geldik ve 1981'de kızım doğdu. Grafikerlik okulundan mezun olamamış olsam da çalıştığım yerlerde kendimi geliştirdim. 1980'lerin

önemli gazetelerinden Günaydın'da grafikerlik yaptım. Daha sonra reklam ajanslarında çalıştım. Kızım biraz daha büyüdükten sonra kendi grafik atölyemi kurdum ama yürütemedim.

Eşim de İstanbul'da bir belediye çalışmaya başladı. Halen de hem belediyede çalışıyor hem de sendikacılık yapıyor. Eşim, Kürt ve Alevi. Kızım sinema televizyon eğitimi aldı; sinemayla uğraşıyor.

Babam beni 12 Eylül'den önce İller Bankası'na memur olarak sokmuştu. Üniversitede okurken İller Bankası'nda memur olarak çalışıyordum. Kısa sürmüştü ama o sırada asaleten memur olmuşum. Yıllar sonra büyükşehir belediyesine girdim ve oradan emekli oldum. Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanı olduğu dönemde belediyede çalıştım. Oradan da emekli oldum. 1994'ten 2008'e kadar belediyede çalıştım. O yıllarda KESK'e bağlı Tüm Bel-Sen üyesiydim ve sendikacılık yaptım.

Annem, babam vefat ettiler. Ablam ile erkek kardeşim ise Ankara'da yaşıyor. Onların benim kadar çalkantılı bir hayatları olmadı. Şimdi de CHP'ye oy veren, laik ve Sünni Türkler onlar. Kürt düşmanlığı üzerinden ulusalcı duruşları var kardeşlerimin.

Anneannem dedemin dördüncü eşi

Benim Ermenilikle ilişkim anneannemden geliyor. Anneannem 14 yaşındayken dedemle evleniyor. Dedem de 45 yaşında; üç karısı var ve anneannem dördüncü eşi oluyor. Anneannem dedemin tek nikâhlı eşi. Dedem Sünni Türk, anneannem de sonradan Müslümanlaştırılmış Ermeni. Bu yüzden bize de mahallede 'gâvurun torunları' derlerdi. Bu söz, üçümüze de dokunurdu hep.

Anneannemin adı Nazmiye idi ama asıl adı Nazenik imiş. Onun asıl adını öğrenmek için az uğraşmadım. Anneannemin çok bozuk bir Türkçesi vardı. Önceleri buna bir anlam veremezdim ama zamanla anladım ki onun anadili Ermeniceydi, Türkçeyi sonradan öğrenmişti.

Hacıdoğan'daki yoksulluk

Anneannem vefat edene kadar, onun akrabaları bize gelirlerdi. Anneannem en büyükleri olduğu için bizim eve bayramlarda filan ziyaretler

yapılırdı. Anneannem vefat ettikten sonra bu sefer biz akrabalara gitmeye başladık. Annem üç çocukla birden gidemeyeceği için küçük kardeşimi ablama bırakıp, beni götürürdü yanında. Keçiören'de, Hisar'da ve Hacıdoğan'da akrabalarımız vardı. En çok Hacıdoğan'daki yoksul Ermeniler dikkatimi çekerdi. Oraya hiç gitmek istemezdim. Biz onlardan daha iyi durumdaydık. Çocuklar yoksul, soluk benizli ve cılızlardı. Çamur içinde, dar, küçük bir sokakta otururlardı. Sokağa açılan tahta kapılar; açıyorsunuz içinde kocaman bir avlu; avluya bakan küçük küçük müştemilat gibi evler. Oralarda yaşıyordu anneannemin akrabaları.

Küçüktüm ama onların Ermeni olduğunu biliyordum çünkü isimleri farklıydı, hatırlıyorum; Alis teyze, Anjel abla, Mihran ağabey... Genç yaşta kocası vefat eden teyzem; teyze diyorduk ama annemin kuzeniydi o da orada otururdu. Hisar'da akrabalarımız vardı ama onların durumları Hacıdoğan'dakilere göre daha iyiydi. Keçiören Tarlabaşı'nda akrabalarımız vardı ama onlar daha sonra İstanbul'a taşındılar.

Anneannemden sonra teyzem de vefat edince annemle Ermeni akrabalarımıza daha az gidip gelmeye başladık. Sanıyorum biraz da bizim için kaygılandığı için böyle yaptı. Belki de annem kimliğinin bu yönünü unutmak istedi.

Dayım Müslümanlaştırılmış bir Ermeni ile evlendi

Annemler de üç kardeşti. İki dayım vardı. Dayılarımdan birisi de Müslümanlaştırılmış bir Ermeni ile evliydi. Kayseriliydi yengem, annesi babası ise Ermeni olarak ölmüşlerdi. Hatta Adalar'da akrabaları vardı, görüşürlerdi. Yengemin daha sıcak ilişkileri vardı. Annem gibi kopuk değildi.

Annemle bu kaygıları üzerine konuşmadık açıkçası ama Ermeni kimliği üzerine ona çok soru sordum. Bu çok büyük bir tabuydu. Kardeşlerim hiç böyle sorular sormazdı. Belki de annemle birlikte Ermeni akrabalarımıza hep ben gittiğim için böyle oldu. Ablam ve kardeşim hâlâ çok ilgisizdirler.

Ben anneannemi çok severdim. Zaten bana "anneannesinin kızı" derlerdi. Dedem anneannemle evlendikten 15 yıl sonra 60 yaşında ölmüş.

Annem çok genç yaşta evlilik yapmış. Babam da şehir dışına çok sık gittiği için anneannem bizde kalmaya başlamış. Ben yedi yaşındayken, anneannemi 60'lı yaşlarında kaybettik. Anneannem, annem ve babam çok dindar sayılmazlardı. Sadece oruç tutarlardı. Ama anneannemin bir İncil'i olduğunu biliyorum. Kara kaplı bir kitaptı. Bir de anneannem hep siyah giyinirdi. Baştan ayağa hep siyah... Yas tutuyordu belki de. Hayat boyu süren bir yas...

Kardeşinin cesedini Zir çayında bulmuşlar

Anneannem bugün Zir vadisi denilen eski adı Istanoz köyü olan yerde doğmuş. Bildiğim kadarıyla iki kız, iki erkek dört kardeşlermiş. 1915'te 14 yaşındaki kardeşini askerlik için orduya teslim ediyorlar. Kısa süre sonra o kardeşinin çıplak cesedini Zir çayında buluyorlar. Anneannemin diğer ağabeyi ise uzun yıllar askerlik yapmış. Ben tehcire gönderildiğini ve sonra sağ kalmayı başarıp döndüğünü düşünüyorum. Ona biz "dayı dede" diyorduk. Onu gördüm ben; bize geldi ve Müslüman olmuştu. Onun adı da Ali olmuştu. O anlatmış anneme; dedem anneanneme o dönemde yani 1915'te henüz 14-15 yaşındayken, nasıl diyeyim; tecavüz etmiş.

Anneannem dayımı bırakıp Marsilya'ya gidememiş

Anneannemin babası ölmüş o sıralar. Annesi de zorla Müslümanlaştırılmış. Adı Kezban diye geçiyor. Dayı dedenin evlendiği kişi akrabasıymış; ölene kadar onlarla birlikte yaşamış. Yalnız anneannemin kız kardeşi evli ve onlar Ermeni kimlikleriyle yaşıyorlar karı koca. Onlar anneanneme "Biz yurtdışına çıkıyoruz, seni de götürelim" diyorlar. O sırada büyük dayım doğuyor, anneannem onu bırakıp gidemiyor. Onlar Marsilya'ya gidiyor. Anneannem ise sırf çocuğundan dolayı onlarla gidemiyor. Marsilya'dan mektuplaşmaya başlıyorlar. Fotoğraflar gönderiliyor karşılıklı. Bu mektupla ilişki uzun yıllar sürdü. Anneannemin vefatından bir iki yıl sonra, bir kadın Ankara'ya bize misafir geldi. Annemle ağlaştılar filan. Bize de sıkı sıkı tembihlediler kimseye onun Ermeni olduğunu söylemeyelim diye... Dayımlarla da görüştü o kadın, yani annemin teyzesinin bir yakınıydı. Daha sonra dayım ölünce sanıyorum irtibat koptu.

Anneannem Ankara'daki akrabalarıyla görüşmeyi sürdürmüş. Çocuklarını da akrabalarıyla hep görüştürmüş. Oysa dede tarafından akrabalarımızla hiç ilişkimiz yoktu. Dedem Boluluydu. Dedemin çok az akrabasını tanırım. Oysa anneannemin tüm akrabalarını tanıyorum. Ben tanıyorsam annem daha çok tanıyordur. Anneannem soykırımdan çıkmış bir insan olarak, bir kadın olarak çok zor şeyler yaşamış. Çocuklarını koruma güdüsüyle akrabalarıyla ilişkisini kesebilirdi ama sürdürmüş.

Uygun damat adayı

Anneanem annem 15, 16 yaşındayken ortaokuldan alınıp babamla nişanlanmış. Babam tek başına yaşadığı için anneannem için çok uygun bir damat adayı olmuş. Anneannem babam için "bizim geçmişimizi sorgulamaz" demiş. Babam da Kars'ın Çıldır ilçesinden. Babamın ailesi gerçekten Türk'tür.

Dedem annem üç dört yaşındayken vefat etmiş. O çok varlıklı biriymiş. Anneannem, üstelik de tek nikâhlı eşi olmasına rağmen üvey çocukları anneanneme bir miktar para vermişler, o kadar. O üvey çocukları yaş olarak anneannemden de büyükmüş. O günün şartlarında Müslümanlaştırılmış bir Ermeni kadın üç çocuğuyla dul kalıyor ve ona "seni öldürmediğine şükret" deyip üç kuruş para verip uzaklaştırıyorlar. O parayla anneannem İsmetpaşa'da bir ev almış kendisine. Ziraat Bankası'nda aşçılık yapmaya başlamış ve öyle büyütmüş çocuklarını.

Facebook'tan anladığım kadarıyla Ermenilikle ilişkileri kopmamış

İki dayım da ilkokulu, ortaokulu falan bitirip şoför olmuşlar. Küçük dayım TIR şoförü emeklisi. Büyük dayımın da bir kamyonu vardı. Dayımların da Bolu'daki akrabalarıyla hiç ilişkileri olmadı. Küçük dayım TIR şoförü olduğu için zaten uzun zaman dışarıda olurdu. Büyük dayım ise zaten eşi Kayserili bir Ermeni olduğu için Ermeni akrabalarıyla ilişkileri her zaman iyi oldu. Büyük dayım çocuklarına da aktarmış Ermeniliğini sanıyorum. Geçenlerde kuzenlerimden birinin Facebook sayfasına baktım. Türk'ten çok Ermeni 'facebook arkadaşı' var.

Kuzenler olarak kendi aramızda da Ermeni geçmişimizi konuştuğumuz olurdu. Ben Ankara'dan İstanbul'a geldikten sonra ilişkilerimiz koptu ama Facebook'tan anladığım kadarıyla onların Ermenilikle ilişkileri kopmamış.

Dayım babasından nefret ederdi

Büyük dayımın bir Müslümanlaştırılmış Ermeni ile evlenmesinde anneannemin kurduğu ilişkilerin etkisi olmuştur sanıyorum. "Bizden birisiyle evlensin" diye düşünmüş olabilir çünkü ölene kadar o kimliğini taşıdı. Kolay da değil elbette. Ben anneannemin Ermeni doğup, Ermeni öldüğünü düşünüyorum. Büyük dayım babasından nefret ederdi. Anneannem dedemin kendisine tecavüz ettiğini büyük dedemle paylaşmış. O yüzden dayım babasından nefret ederdi. Fakat dayım kiliseye gider miydi, Ermenilikle ne tür bir ilişkisi vardı, bilemiyorum. Dayımın eşinin ise ne Türklükle ne de Müslümanlıkla hiç ilişkisi yoktu. Ramazanda oruç bile tutmazdı. Bence yengem gizli olarak Ermeniliğini sürdürüyordu.

Kayıtlara bir Ermeni daha geçsin istiyorum

Ateist bir insanım ama kendimi Ermeni hissediyorum, ruhen gerçekten öyle hissediyorum. Ateist kimlikliyim ama bazen cemaate üye olmak, Hıristiyan kimliği edinmek istiyorum. En azından resmi kayıtlara bir Ermeni daha geçsin diye istiyorum.

Ben annem gibi olmadım. Her fırsatta kimliğimdeki Ermeniliği vurguladım. Daha 18, 20 yaşındayken bunu söylerdim. Doğrudan tepki gösterene rastlamadım ama hissedersiniz ya, soğuk bir yüz ifadesi vardır veya suskunluktan bir şey çıkarırsınız.

Agos'taki vefat ilanlarına bakardım

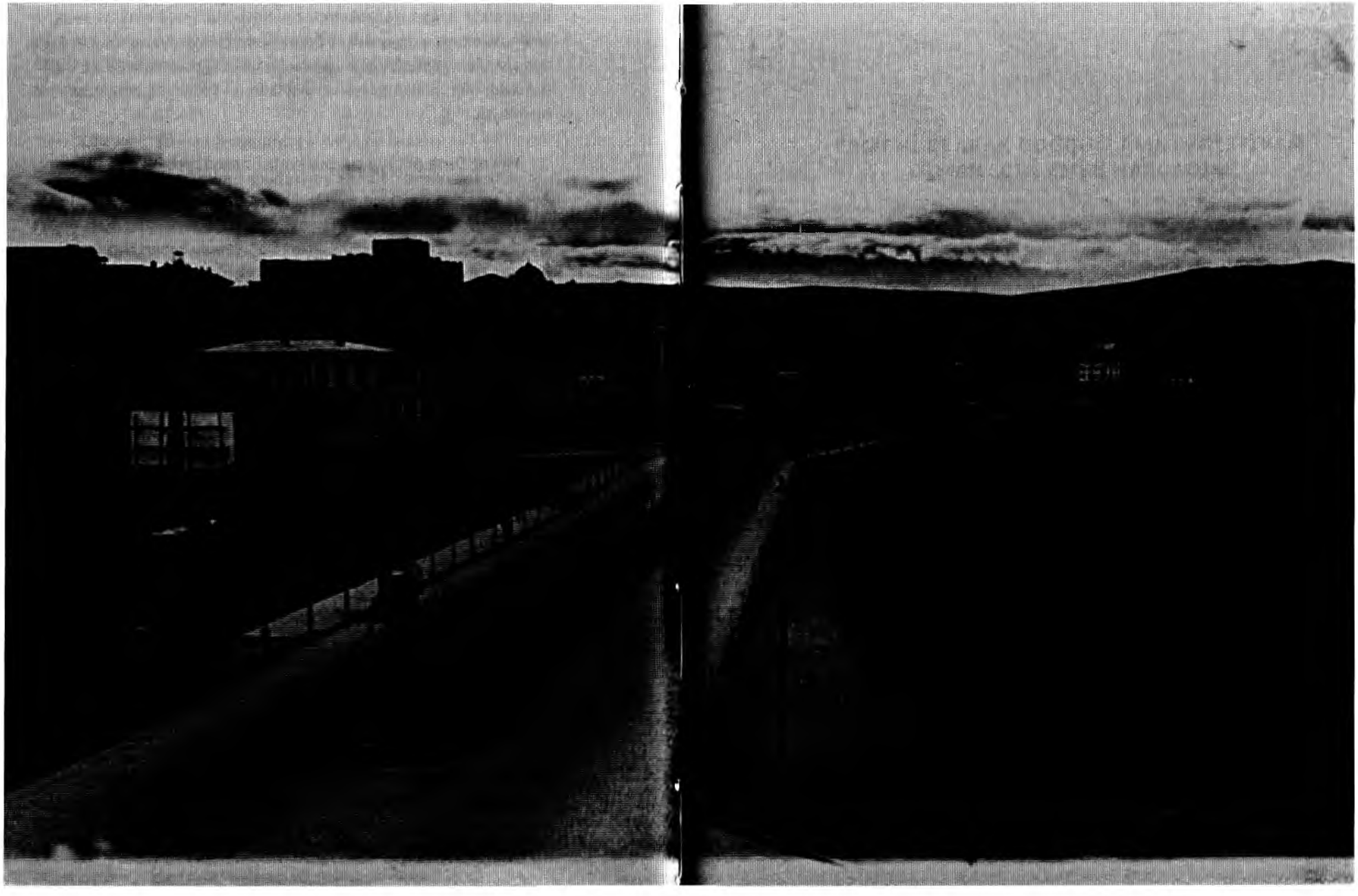
Agos çıkmaya başladığı zaman çok düzenli olmasa da takip etmeye başladım. Cemaatle ilişkim de Agos üzerindendi. Vefat ilanlarına bakardım ki tanıdık bir soyadı bulur muyum diye. Kızım üniversitedeyken seçmeli olarak Ermenice dersi aldı. Öğrendiği kadar bana da öğretti. Ermenice alfabeyle Türkçe yazmayı denedim bir süre.

Ermenilikle bağım sadece anneannem üstünden olmasına rağmen sahip olduğum aidiyet duygusunu anneanneme olan sevgimle açıklıyorum. Sosyalist olduğum için bu konuyla ilgili olduğumu söylemek haksızlık olur, çünkü sosyalist değilken de Ermenilik benim için çok önemliydi.

Hrant Dink ortaya çıkana kadar neredeydi bu insanlar?

Ayrıca sosyalist geçmişime ve Türkiye sosyalist hareketinin geçmişine de eleştirel bakıyorum bu mesele yüzünden. Hrant Dink, Agos ortaya çıkana kadar neredeydi bu insanlar? Türkiye solu benim kuşağımda, ya da daha öncesinde bu meseleyi hep görmezden geldi. Bu ülkenin yakın tarihinde yer alan bir soykırım karşısında Türkiye solu 10 yıl öncesine kadar sessiz kaldı. Yazıklar olsun bizim sol tarihimize.

Kızımın ruh hali benden farklı. Onun kimliği bana göre daha melez. Babasından gelen Kürt kimliği, Alevi kimliği de var. Onun için bu kimliklerin hepsi de çok değerli. Hiçbiri diğerinin önünde değil. Geçenlerde Ermenistan'da kısa film çekmek istediğini söyledi. Mayıs'ta gidecekmiş. Ben de Ermenistan'ı görmeyi çok istiyorum. Soykırım anıtını ziyaret etmek, Ağrı dağına bir de oradan bakmak istiyorum.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından bir Ankara görüntüsü.

ERMENİ OLARAK DOĞDUM AMA HIRİSTİYAN OLMAK İÇİN EMEK HARCADIM

Ankara Keçiören, 1976 doğumluyum. Ailenin dördüncü ve son çocuğuyum. İki ablam ve bir ağabeyim var. Benim doğumumu ailem istememiş aslında. Çünkü anne rahmine düştüğümde, annem 40 yaşındaymış ve rahminde de bir tümör varmış. O yüzden hiç istememiş. Düşürmek için bir sürü çaba sarf etmiş ama olmamış. Annemin hayatı benim doğumumla şöyle değişmiş: Anne rahmindeki tümör, doğumla beraber çıkıp yok olmamış ama kasıklara yerleşmiş ve bu yüzden, annem benim doğumumdan 14 sene sonra hayatını kaybetti. Doktor yanlışlığı mı dersiniz, benim doğmaya ısrar etmem mi? Eğer ki, doktor, annemin dediğini yapıp rahmi alsaymış mesela, ben doğmayacakmışım, evet ama annem de belki yaşayacakmış. O yüzden benim doğumum ablalarımı, ağabeyimi, hem de babamı çok etkiledi; çok sevildim, çok el üstünde tutuldum, son çocuk olmam nedeniyle.

Dokuz yaşından sonra, annem tedavi için bizi bırakıp gitmek zorunda kalınca, birdenbire evin en büyüğü oldum. 'Çocuk anne' derler ya, biraz öyle oldum. Velhasıl hayat devam etti. 14 yaşındaydım, annem öldü. İki ablam da evlenmişti, annem öldüğünde. Evde iki erkekle, babam ve ağabeyimle, 10 sene tek başıma yaşamak zorunda kaldım.

Kozmopolit ortamda büyüdüm

Baba tarafım Istanozlu. Anne tarafım ise Kayserili. Baba tarafım Istanoz'dan Hacıdoğan'a neden ve ne zaman gelmişler, hiç bilmiyorum. Bize büyüklerimiz tarafından hiç anlatılmadı. Büyükbabalarımın ikisi de ben doğmadan önce vefat etmişler. Babaannem ve anneannemi tanıdım ama onlar da bir şey anlatmadı. Sanıyorum, bazı şeyleri bilmemizi istemediler.

Altı yaşıma kadar Keçiören'de büyüdüm. Daha sonra bir siteye taşındık. Çok kozmopolit bir ortamda büyüdüm ben. Kapı komşularım Alevi ya da Sünni'ydi. Bizim Ermeni olduğumuzu biliyorlardı, çünkü annemin ve babamın ismi, Ermeni isimleriydi. Babamın iş yerinde Türkçe ismi oldu ama annemin hiçbir zaman olmadı. Annem hep, "Bir ortama girdiğinizde Ermeni olduğunuzu veya Hıristiyan olduğunuzu önce söylerseniz, karşı taraftan gelecek herhangi bir tepkiye cevap vermeye hakkınız olur ama kendinizi saklarsınız, o zaman bu hakkınız olmaz" derdi. Çok da haklıydı aslında.

Evimizde Ermenice değil, Türkçe konuşulurdu. Bu yüzden Ermenice öğrenemedim. Okula başladığımda, benim adım Türkçeydi ama annemin adı zaten Ermenice. O yüzden, herkes biliyordu ne olduğumu. Bundan hiç gocunmadım; çünkü bu, ne bir ayrıcalıktı benim için, ne de değildi.

"Hazırlıklı olduğum yerden sordunuz"

Okulda hiç sorun yaşamadım Ermeni olduğum için. Sadece Osmanlı Tarihi hocasıyla bir diyalog geçti aramızda. Hıristiyan olduğumu, Ermeni olduğumu biliyor. Kendisi de Yugoslav göçmeni öğretmenimizin. Bana, "Siz nereden geldiniz?" diye sordu. "Hocam ben bir yerden gelmedim, siz sonradan bizim üstümüze gelmişsiniz" dedim. Sonra durdum, "Ama siz Osmanlı Tarihi hocasısınız, bunu çok iyi biliyor olmanız lazım" dedim. Sınıf da çok güldü bu duruma. Sonra hoca geldi, özür dileyip, "Şaka olsun diye söylemiştim" dedi. Ben de, "Yok alınmadım ama buna çok hazırlıklıyım, yani çalıştığım yerden sordunuz" dedim. Cehalet yüzünden, bunu bana daha önce soranlar çok olmuştu. Bir de Türk milletinin genel bir özelliğidir ya, illa "Nerelisin?" diye sorarlar; bununla da ilgili.

Liseyi bitirdiğimde, annem öleli üç sene olmuştu. Üniversite sınavını kazanamayınca, özel bir halkla ilişkiler kursuna gittim. O kursun yönlendirdiği bir sürü işe girip çıktım. Daha sonra ablamın eşinin yanında 3-4 yıl sigortacılık yaptım. Daha sonra bir devlet dairesinde işe başladım. 8-9 ay sürdü ama asla kadrolu devlet memuru olamadım. O devlet dairesinin işlerini yapan temizlik firmasında çalışıyor görünüyordum. Ama aslında, o devlet dairesinde sekreterlik yapıyordum. Daha sonra, o devlet dairesinin müdürü, Ermeni olduğum için beni devlet memuru kadrosuyla orada çalıştırmaktan kaçındı. Gerekçesini de "siyasi geleceğimi riske edemem" diye açıkladı. Böyle olunca, oradan bir yıl sonra ayrıldım.

Ağabeyimin Müslüman'la evlenmesini istemedim

O sıralarda babam vefat etmişti. Bir süre babamdan bana bağlanan yetim maaşıyla geçindim. Bu arada, ağabeyimle ikimiz oturduk. Daha sonra ağabeyim evlendi. Ağabeyim, bir Müslüman ile evlendi. Ben bunu çok istemedim, bunu ağabeyim ve eşi de biliyorlardı. Ablalarımdan birisi de Müslüman ile evlenmişti ve çok sıkıntı çekmişti; ağabeyim bizim tek erkeğimizdi. Bu yüzden de istemedim. Annem, babam hayatta olsalardı, onlar da istemezlerdi. Gelinimizin ailesi de biliyor; çünkü onlar da aynı sebeplerden bu evliliği istemediler. Hiç de garip karşılamıyorum ben bunu.

Ağabeyim evlenince, ben onlarla oturmak istemedim. Onlar kendi evlerini kursun, mutlu olsunlar istedim. Babamızdan kalan evi, biz, üç kız anlaşıp ağabeyime verdik. Onun biraz daha kolay bir hayatı olsun istedik. Ben de onlara yakın başka bir eve taşındım. İki yıl, evlenene kadar orada oturdum.

Eşimle tanıştığımda Katolikliği tercih etmişti

Eşimle, Fransız Katolik Kilisesi'nde 1999'da tanıştık. Kendisi Alevi kökenli ve daha sonra Hıristiyanlığı tercih edip Katolik olmuş. İlk kez onunla öğrendim, Müslüman bir ailede doğup büyüyen bir çocuğun sonradan Hıristiyanlığı tercih edebileceğini. Eşimle tanıştığımda, o Katolikliği tercih etmişti. Önceleri onu Katolik bir ailenin çocuğu sanıyordum. Kilise ortamında arkadaşlığımız ilerledi.

"Kardeşimle evlenebilmek için mi Hıristiyan oldun?"

Ablam, eşimle evlenmemi hiç istemedi. Kendi kocası Müslüman olmasına rağmen, benim, ailesi Müslüman ama kendisi Hıristiyan olan biriyle evlenmemi istemedi. Ablam inançlı bir insandır. Uzun zaman iki dini de birlikte götürmeye çalıştı ve çok yoruldu aslında. Otuz yıldır evli ve iki oğlu var. Ablam, kendi çektiği sıkıntıları, benim de çekeceğimden korktu. Eşimin Hıristiyan olmuş olmasını önceleri hiç ciddiye almadı. Eşimle tanıştığı zaman, ablamın ilk sorusu, "Kardeşimle evlenebilmek için mi Hıristiyan oldun?" oldu. Eşim de "Ben kardeşinizi tanımadan önce Hıristiyan olmuştum" dedi ama ablam buna hiç inanmadı. Ben de ablamla bu nedenle kavga ettim ve maalesef 10 senedir görüşmüyoruz.

Alevilerin Hıristiyanlığa bakışı olumlu

Eşimle askerliğini bitirdikten sonra evlendik. Kendisi Ankara'da doğup büyümüş ama ailesi Karslıdır. Ailesi, eşimin Hıristiyan olduğunu biliyor ve bu durum onlar için hiçbir zaman sorun olmamış. O da benim gibi ailenin en küçüğü, bir ağabeyi ve bir ablası var. Kardeşleri de Hıristiyan olmasına hiç tepki göstermemişler. Bunu Alevi olmalarına bağlıyorum; anladığım kadarıyla Alevilerin Hıristiyanlığa bakışı çok olumlu. Bu yüzden tepki göstermiyorlar diye düşünüyorum.

Eşim düğüne Ermeni papaz getirmeyi teklif etti

Düğünümüz eşimle tanıştığım kilisede oldu. Zaten eşim, evlenmeden yıllar önce, kimliğindeki din hanesini değiştirip Hıristiyan yapmıştı. Eşim, benim vaftiz belgelerimi İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'nden isterken, düğün için oradan bir papaz da istemeyi teklif etti ama ben istemedim. Köken olarak Gregoryen'im ama bu kilisede beş rahip varken, İstanbul'dan Ermeni papaz getirmenin, buradaki rahiplere ayıp etmek olacağını düşündüm. Sonuçta, bizim düğünümüzde beş Katolik rahip vardı.

Eşimin ailesiyle aramız çok iyi. Beni kendi kızları gibi seviyorlar. Evlendikten bir buçuk yıl sonra bir kızımız oldu. Şimdi sekiz yaşında. O da, bu kilisede vaftiz oldu. Evlenirken ya da kızımızın vaftizinde, eşimin ailesiyle en küçük bir sorun yaşamadık. Ama maalesef evlenmeme karşı

çıkan ablamla hâlâ görüşmüyoruz. Aslında, eşim birkaç kez ablamla görüşmek için girişimde bulunmuş ama ablam kabul etmemiş. Bunu ben tesadüfen öğrendim.

Almanya'da olan diğer ablamla ise hiçbir sorunumuz yok. Hatta birkaç kez Almanya'ya gittik. Şimdi Almanya'daki ablamla eşim benden daha sık telefonlaşıyorlar. Almanya'daki ablam ve Ermeni olan eşi de inançlı Hıristiyanlardır. Eşimi bu kadar kolay kabul etmelerinde, bunun da etkisi olmuş olabilir.

Hatta eşim, Almanya'ya ablamın yanına taşınmamızı teklif etti. Buradaki ablamla görüşmüyor olduğumuz için, hiç olmazsa diğer ablamın yanında olayım istedi ama ben istemedim. Ablam, Almanya'da olmaktan memnun değil ki, ben de oraya gideyim. Ablam da oraya gelelim istedi ama ona da söyledim, "Sen orada mutlu değilsin, ben neden geleyim?" dedim. Ablam çok genç yaşta evlenip, Ankara'dan Almanya'ya gittiği için hiç uyum sağlayamadı oraya. Aklı hep burada kaldı. Orada da kendini hep yalnız ve ailesinden ayrı hissetti. Kocası Ermeni ve çok iyi bir insan olmasına rağmen, ablam bu yalnızlık duygusunu içinden hiç atamadı.

Kızımın adı Fransızcadan geliyor. Bir azizenin adını verdik ona. Eşim de bir özel şirkette muhasebeci olarak çalışıyor. Sosyal çevremiz daha çok kilisedeki arkadaşlarımız.

Benim için Gregoryen-Katolik ayırımı çocukluğumdan beri saçma gelir. Burada bir kilise olmasına rağmen, İstanbul'dan Gregoryen papaz getirtilip vaftiz edilmişim. Bunu mesela hiç anlamadım. Şu anda da kendimi, Gregoryen ya da Katolik değil, Hıristiyan hissediyorum. Hıristiyan olmak benim için Ermeni olmaktan da önemli bir şey.

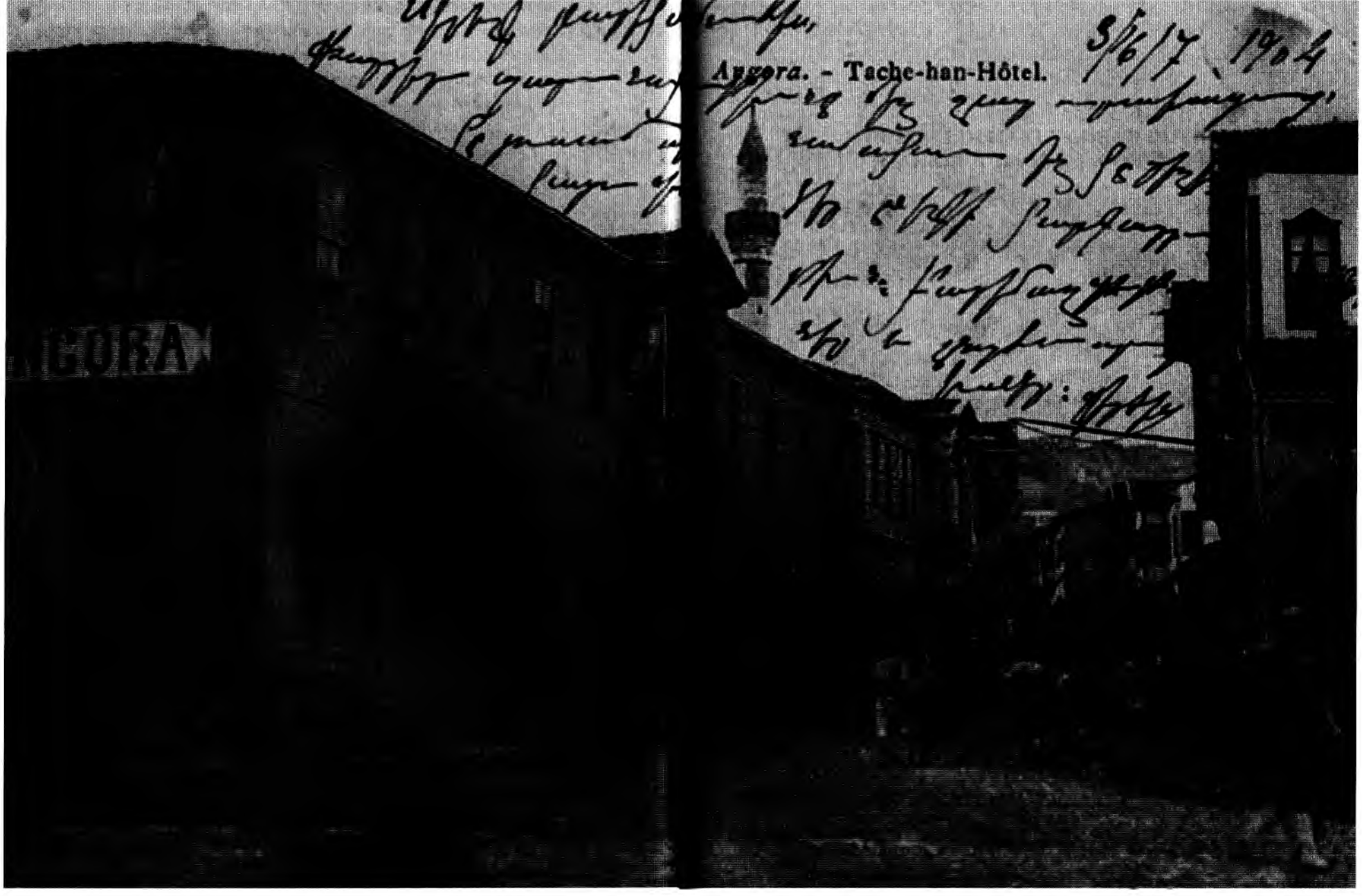
Hıristiyan olmak çok değerli, çünkü...

Ermeni olarak dünyaya gelmişim, bundan gocunduğum veya utandığım yok ama benim için Hıristiyan olmak çok daha önemli. Biz, eşimle birlikte Hıristiyanlığı kitap okuyarak, üstünde çalışarak, emek harcayarak öğrendik. Hıristiyanlığın ne olduğunu ve ne olmadığını bilerek Hıristiyan olduk, Hıristiyan gibi yaşamaya başladık. Bundan dolayı, Hıristiyan olmak, benim için çok değerli.

Kızım, şu anda okulda Hıristiyan olduğu için bir sorun yaşamıyor ama diğer çocuklar onun durumunu bilmiyor. Kızımın din dersine girmesini istiyorum. İslam dinini öğrenmesinde bir sakınca görmüyorum. Onu da öğrensin ve bilerek kendi tercihini yapsın. Ben de din dersine girerdim ve bunun hiç zararını görmedim. Bu ülkede yaşayan bir insanın Müslümanların kültürünü bilmesi gerekir diye düşünüyorum.

Artık korkulacak bir şey kalmadı

Ermeniler artık nüfus olarak o kadar azaldı ki... Ben Ermeni meselesinin konuşuluyor olmasını buna bağlıyorum. Artık korkulacak bir şey kalmadı. Kızım büyüyünce bir Müslüman'la evlenmesini kesinlikle istemem açıkçası. Ablamın kocasını da, ağabeyimin eşini de seviyorum ama çocuklarına bakıyorum da, Müslüman gibi büyüyorlar. Kızım, babası gibi daha sonradan Hıristiyan olmuş biriyle evlense rahatsız olmam. Ama bana rağmen bir Müslüman'la evlense, yine de kızımı yalnız bırakmam. Çünkü kendi ailemden biliyorum ki, yalnız kalmak en zor şey.

Ermenice el yazılı bir kartpostalda Taşhan Oteli, 1904.

ANKARALI OLMAKLA GURUR DUYARIM AMA ANKARA'DA YAŞAMAYI İSTEMEM

Ankara'da 1954'te doğdum. İki kızkardeşiz. 22 yaşına kadar Ankara'da yaşadım. 1977'den bu yana İstanbul'da yaşıyorum. Bütün okul hayatım Ankara'da geçti. İstanbul'a geldiğimde üniversiteyi de bitirmiştim.

Annemin babası kılıç artığıdır

Annem ve babam da Ankara doğumlu ama babamın babası Çorum Sungurlu'dan gelmiş. Annem babamla nişanlıyken babamın babası öldüğü için ben göremedim onu. Babamın annesi Istanozlu. Hatay'daki Vakıflıköy nasıl biliniyorsa, Istanoz da Ankara'da son kalan Ermeni köyüydü. Ankara'daki Ermenilerin çoğu Istanozluydu. Annemin babası ise Yozgat Boğazlıyanlıydı. Anneannem de Yozgatlı. Annemin babası, kılıç artığıdır. Ankara'ya geliyor ve orada hayatını kuruyor. Anneannemle evleniyor, annem Ankara'da doğuyor.

Benim annem Hisar doğumludur. Ankara'da, kalenin olduğu yer Hisar'dır. Annem şimdi 80 yaşında; o beş yaşındayken yani 75 yıl önce Hisar'da pek çok Ermeni varmış, çok iyi hatırlıyor. Hacıdoğan'da, yani babamların oturduğu semtte de pek çok Ermeni varmış. Hacıdoğan'ı ben de hatırlıyorum çünkü annemle beraber çok sık gider akraba ve Ermeni ahbapları ziyaret ederdik. Annemin akrabaları da orada otururdu. Konak gibi evler vardı orada; eski Ankara.

Annem terziydi benim. Ankara, İstanbul gibi değildi. İstanbul, Ermeni'nin, Hıristiyan'ın çok olduğu bir şehirdi. Bizim büyüklerimiz suskundu; hiç sormadık, onlar da anlatmazlardı. Ankara'da kimsenin baskı gördük diyeceğini zannetmiyorum. Kendiniz gizlerseniz, susarsanız, baskı da görmezsiniz.

Kurtaranlar da var, öldürenler de...

Annemin babası Vahan'ı, bulunduğu yerde sıraya diziyorlar, kesecekler, öldürecekler. O sırada Mehmet Efendi isminde bir çiftlik sahibi dedemi kurtarıyor. Tabii kurtaranlar da var; öldürenler de. Ondan sonra dedem onun himayesinde kalıyor. Kaç yaşına kadar orada kaldı, Ankara'ya nasıl geldi, onları bilmiyoruz. Annem diyor ki "Babam da Mehmet Efendiye ölene kadar evlatlık yaptı. Ölene kadar onu hiç bırakmadı." Dedemin de öyle bir hikâyesi var ama hiç konuşulmazdı. Dedem inşaat kalfasıydı. Onun karısı Aznif, 1992'de 80 yaşında öldü. Onun babasının başını taşla ezerek öldürmüşler. Annemin anneannesinin gözleri görmezdi, ayaklarını dizlerinin altına alıp, otururdu. Kim bilir neler yaşamıştı... Bir şeyler anlatırdı ama hiç hatırlamıyorum. Onun yaşadıklarını yaşayıp da hayata devam etmek çok zor.

Amcam çok zengindi ama hep kirada oturdu

Babamın tarafından bildiğimiz hiçbir şey yok. Keşke amcam hayatta olsa da sorsak. Bence amcam da tehciri gördü. Yaşasaydı 100 küsur yaşında olacaktı. Oğullarını yurtdışına yolladı ve bir daha buraya gelmelerini hiç istemedi. Hiç ev satın almadı, hep kirada oturdu, hâlbuki çok zengindi. Yeni yeni anlıyorum. Amcam muhakkak tehciri yaşadı; devletten çok korkardı.

Annemler, üç oğlan, bir kız, dört kardeşlermiş. En büyükleri annem. Dayılarımdan biri, 1964'te, 26 yaşında, karaciğer kanserinden öldü. Büyük dayım önce Emniyet Sandığı'nda çalıştıktan sonra büyük bir şirkette muhasebecilik yaptı ve sonrasında emekli oldu.

Istanoz'un da bir görgüsü vardı

Annemin tarafını biliyoruz ama baba tarafını pek bilmiyoruz. Yalnız babaannem hayattaydı; o öldüğünde ben 15 yaşındaydım. Ankara'daki

Istanozluların çoğu akrabaydı zaten. Istanoz'u güzel anlatırlardı. Anlattıklarından aklımda kaldığı kadarıyla, Istanoz, içinden dere akan, yeşillik, bağlık, bahçelik bir köymüş. Istanozlular görgülü insanlardı. İstanbul'daki Ermeniler, eskiden, İstanbul dışındaki herkesi köylü kabul ederlerdi. Ama Ankaralı Ermeniler çok görgülüdür. Güzel masalar hazırlar, şık giyinirlerdi. Istanoz'un da bir görgüsü vardı, köyden gelmelerine rağmen.

Yahudi mahallesinde büyüdüm

Ben Ankara'da Yahudi mahallesinde büyüdüm. Çocukluğumda orada havra vardı. O zamanlar Havra nedir bilmiyoruz, sorgulayacak yaşta değiliz. Bizim oturduğumuz yıllarda yani 1957'lerde oturduğumuz Yahudi mahallesinde bir tek Madam Beki kalmıştı. Şimdi Ankara'da yaşayanlar orada bir zamanlar bir havra olduğunu bile bilmiyorlar. Ankara şimdi başka şehirler gibi bir Türk şehri. Yani Hıristiyanlar, Yahudiler sanki hiç yaşamadı orada. Mesela 1900'lerde pek çok Ermeni kilisesi varmış. Ayrıca Rum mahallesi varmış. Biz İstanbul'a taşınmadan önce Madam Nina ile kocası Niko vardı. Onlar da kalanlardandı. Kızılay'da Trakya Pazarı diye bir şarküteri vardı. Onun sahibi Foti'ydi. Noel baba gibi bir adamdı. Annemle gidip oradan alışveriş yapardık. Öyle tonton bir adamdı ki... Sonra Foti yok oldu yerine Sabri geldi. Foti ne zamana gitti; Sabri ne zaman geldi bilmiyorum. Bir zamanlar Ankara'da azınlıklar yaşıyordu yani.

İstanbul'a yerleştikten sonra Ankara'daki okul arkadaşlarımla hâlâ görüşürüz. İlkokul, ortaokul, liseden tanıdıklarımız, İstanbul'da yaşayanlar toplanırız. Gündüz kız kıza toplanırız; gece erkekli kızlı karışık toplanırız.

Ankaralıyım deyince...

Ankara'daki vaftiz, düğün ve cenazelerde Gregoryen Ermeniler tek başlarınaydı. Çocukluğumda düğün, vaftiz ve cenaze için İstanbul'dan papaz gelirdi. Şimdi nasıl bilmiyorum. Kilise de yok Ankara'da. Bir tek Fransız kilisesi var. O kadar varlıktan hiç bir şey kalmamış. Hepsi yok olmuş. Ankaralıyım, deyince "Katolik misin?" diye sorarlar. Ankara'nın yerlileri Katolik Ermenilermiş, anladığım kadarıyla. Gregoryenler

de diğer şehirlerden göç etmiş olabilirler. Mesela babamın babası Sungurlu'dan gelmiş.

Evimizde Ermenice konuşulmazdı. Annemin ve babamın ailesi Ermenice bilmezlerdi. Annem evlenmeden önce dedem çocuklarını toplayıp İstanbul'a yerleşmeye niyetleniyor çünkü İstanbul'da akrabaları var. Dedeme diyorlar ki, "Al çocukları gel. Hep beraber olalım." Dedem de kabul ediyor ama tam o sırada annemin talibi çıkıyor. Annem evlenince Ankara'da kalıyor. Dedem de üç dayımı alıp İstanbul'a yerleşiyor. Çocukları Hıristiyan bir ortamda büyüsün diye böyle yapmış. Bir de İstanbul fırsatlar şehri. Dedem inşaat ustasıymış. Ben 58 yaşında olduğuma göre bu bahsettiğim 60 sene önce olan bir şey. Dedemler, İstanbul'da Harbiye'de oturuyordu. Okul çağına gelince dedem beni İstanbul'a göndermelerini istemiş. Bir Ermeni okuluna gitmemi ve Ermenice öğrenmemi istemiş, çünkü Ankara'da Ermenice bilen yok. Babam, "çocuklarımı yanımdan ayırmam" deyip, beni yollamıyor. Annem de İstanbul'a yerleşmek istiyor fakat rahmetli babaannem, bütün akrabaları Ankara'da olduğu için istemedi.

Tartışmaya girsem, bozuşuruz tabii...

1915'te ne olduğunu Ankara'dayken bilmiyorduk ama bir çekingenlik vardı. Söyleyecek bir şeyimiz yoktu. Komşuluk ilişkilerimiz çok iyiydi. Hâlâ görüştüklerimiz var ama 1915'te ne olduğunu filan konuşsak bozuşabiliriz. Bu yüzden ben o meseleleri hiç açmam çünkü onlar ezberledikleriyle gidiyorlar. Onun için böyle bir tartışmaya da girmem; girsek bozuşuruz tabii.

Ankara'dayken kimliğimizi vurgulayacak durumumuz yoktu. Mesela yakında bir kilise olsaydı giderdik ama öyle bir durum yoktu. Türk gibi yaşıyorduk. Kiliseyi hiç hatırlamam. Ermenice bilmezdik, kilisemiz de yoktu. Bayramları da çok yoğun kutladığımızı hatırlamıyorum. Belki başka aileler, yumurta boyuyordu, paskalya yapıyordu, ben bilmiyorum. Babaannem çok güzel paskalya çöreği yapardı. Onun tadı hâlâ damağımda. Ama isimlerimiz hep Ermeni ismiydi. Sadece babamın birisi Türk ismi olmak üzere iki ismi vardı ama onu neden almıştı, bilemiyorum.

Kanada olmayınca İstanbul'a geldik

Babaannem vefat edince, 1977'de İstanbul'a geldik. Ermeniceyi İstanbul'a geldikten sonra öğrendim. Yani yeterli değil. ASALA'nın eylemleri başladığında Ankara'dan sadece İstanbul'a değil, Avustralya, Kanada ve Amerika'ya da göç dalgası oldu. Biz de Kanada'ya gidecektik ama olmadı. Kanada olmayınca İstanbul'a gelmeye karar verdik. İstanbul'u çok severim ama şunu da söyleyeyim; Ankaralı olmakla gurur duyarım ama Ankara'da yaşamayı istemem. Ben hep İstanbul'a yerleşmeyi isterdim. Babam İstanbul'da ne iş yapacağım diye kaygılandı ama sonra dayımla kuyumculuk yaptılar.

Ermenice öğrenmeye çok heves ettim

ASALA terörü zamanı herkesin huzuru kaçtı. Kuyumcular sorguya çekilip, hapis yattılar. Bunlardan biri de benim yakın arkadaşımdı. Çok şiddet gördü ve psikolojisi bozuldu. Birisi ihbar ederse anlatana kadar yandın. O zamanlar bir huzursuzluk ortamı vardı. İstanbul'dan da çok giden oldu. İstanbul'a gelince kız kardeşimle beraber Getronagan Okulu'nun korosuna girdik. Ermenice öğrenmeye çok heves ettim. Korodan bir arkadaş, bize Ermenice öğretti. Rahmetli kayınvalidem çok güzel Ermenice konuşurdu ama biz evde genellikle Türkçe konuşuyoruz. Ben çok akıcı konuşamam ama eşim çok güzel konuşur.

O dört buçuk yılım o kadar güzel geçti ki...

Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'nde okudum. Mezun olduktan sonra Ziraat Bankası'na girdim. Orada çalışan Hıristiyan sayısı azdır. Devlet bankası olduğu için pek Hıristiyan çalıştırmazlar. Bizim mahallemizde bir ablamız vardı, o soktu beni. Ankara'daki o dört buçuk yılım o kadar güzel geçti ki... Bankada Vanlı bir amirim vardı. Beni çok severdi, ben de onu çok severdim. Van'da çok olaylar yaşanmış. Onların aileleri de muhakkak Ermenilerin zulmüne uğramıştır. Ermeniler de zulme uğradı da, orada Ermeniler de yapmışlar. Buna rağmen çok severlerdi beni; takdir ederlerdi. İstanbul'a geleceğimiz zaman memurdum. "Şef muavinliğini al öyle git, acele etme, İstanbul seni ezer" dediler. Hakikaten haklılarmış. Ben ilk defa İstanbul'da çalıştığım şubede gördüm insanların gözüne baka baka yalan konuşulduğunu.

Ankara'da hiç böyle şeyler görmemiştim. Rahmetli İbrahim Bey amirim beni çok severdi ama şubede sürekli bir entrika vardı. Ankara'da o hiç yoktu.

Demek ki olacağı varmış

Eşimle görücü usulü ile tanıştık ama flört gibi oldu. Beni tavsiye etmişler annesine. İstanbul'da çalışırken annesi bir gün bankaya gelip, "benim böyle böyle bir oğlum var" dedi. Ben de "Aileme sormadan size randevu veremem" dedim. Evlerimiz de yakındı. Sonra iki aile karşılıklı haberleşti. Bir hafta sonra buluşmaya karar verdik. Yani demek ki olacağı varmış. Böyle tanıştık ama sanki flört etmişiz gibi... 30 senedir evliyiz.

İki çocuğum var. İkizler, biri oğlan biri kız. 29 yaşındalar. Kızım evlendi, damadımız İngiliz. Oğlum da piyanist ve Jazz müziğine çok meraklı. O da hep yurtdışına gitmek istiyor. Bakalım, kısmet. Çocuklarım ilkokulda ilk üç yıl Ermeni okuluna gittiler. O dönemde gittikleri ilkokulda yönetim bozukluğu vardı. Çocuklar harcanıyor, diye konuşuluyordu. Her sene öğretmen değişiyordu. Babaları da Türkçeleri iyi olsun istedi. Biraz da bu yüzden üçüncü sınıftan sonra Türk ilkokuluna gittiler. Daha sonra da kızım Avusturya Lisesi'ni, oğlum da güzel sanatlar lisesini bitirdi. Kızım daha sonra iktisat okudu, oğlum ise müzik öğretmenliğini bitirdi.

Kızım güzel Ermenice konuşur. Evde Ermenice konuşulmasının bunda etkisi var. Ayrıca bir yaz Fransa'ya gitti. Orada yanında kaldığı aile hiç Türkçe konuşmamışlar, hep Ermenice konuşmuşlar. Fransa'dan bir döndü ki çok güzel Ermenice konuşuyor. Oğlum da Ermenice konuşur ama o biraz kaytarıyor.

İstanbul ve Ankara'nın farkı

İstanbul, Ankara gibi değil. Burada kimliğini Hıristiyan hissederek yaşıyorsun, çünkü kilise var, dernekler var, okullar var. Ankara'da Ermeni okulu yok, kilisesi yok. Dua edeceksin, yok. Ankara'da Müslüman Türk gibi yaşıyorsun. Ermenice bilmiyorsun. Dua bilmiyorsun. Kiliseye gitmiyorsun. Türkçen çok muntazam, çünkü çok güzel biliyorsun. Kelime hazinem de çoktur. Nasıl olacak?

Agos'u ilk çıktığından beri okurum. Benim için çok önemlidir çünkü ben Ermenice okuyamıyorum. Tarafsız bir gazete bence, Agos. Bizim de bir hatamız varsa onları da söyleyecek bir gazete. Ben çok güveniyorum Agos'a. Kimliğimizi öğrenmemiz açısından, bir sürü şey öğrendik Agos'tan. Yaşanmış hikâyeler.

Hrant Dink'e çok yazık oldu. Onun öldüğünü öğrendiğimde ilk aklıma gelen "Türkiye bunun altından nasıl kalkacak?" oldu. Altı sene oldu. Burası bizim de ülkemiz. Bizi belki düşman gibi görüyorlar ama biz de en az Müslümanlar kadar seviyoruz bu ülkeyi. Hrant Dink'in yapacağı çok iş vardı. Türkiye için de yazık oldu. Heykeli dikilecek bir adam Hrant Dink. Biz sabahlara kadar onu dinlerdik televizyonda. Hep takip ediyorduk konuştuklarını, güzel konuşuyordu, yaralamadan konuşuyordu, doğruları söylüyordu. Agos da çıkmaya başlayınca, konuşulur oldu bunlar.

Mülk meselesi Türkiye'yi zorlar

AB'ye girmek istiyorsan, tarihinle yüzleşeceksin. Tarihiyle yüzleşmeyenleri AB'ye almıyorlar bildiğim kadarıyla. AKP'nin iktidara gelmesi, Kopenhag kriterleri, Agos'un çıkması, Hrant Dink'in konuşması... Onunla beraber Türk akademisyenlerin de konuşması. Herkes silkindi ama uyuyanlar da hâlâ uyuyor. Tabii bu zor bir mevzuu çünkü kabul edildiği zaman mülk meselesi var. Bu Türkiye'yi çok zorlar. O zaman gidenler de mallarını, mülklerini, değirmenlerini, bankalardaki paralarını, her şeylerini bırakıp gittiler; çoğu da öldü. Geri gelen de olmadı. Geri gelen olmasın diye 1926'da kanun çıkarıp malların iadesini güçleştirmişler. Kısa kesiyorum, uzun mevzudur.

Ermenistan'ı görmek istiyorum ama turistik, tarihi bir yer olarak görmek istiyorum. Ama benim vatanım burası. Ermenistan benim anayurdum gibi bir düşüncem yok. Ama tabii Ermenistan, Ermenilerin yaşadığı bir yer. Televizyondan, Agos'tan görüyorum. Bence herkesin görmesi gereken bir yer.

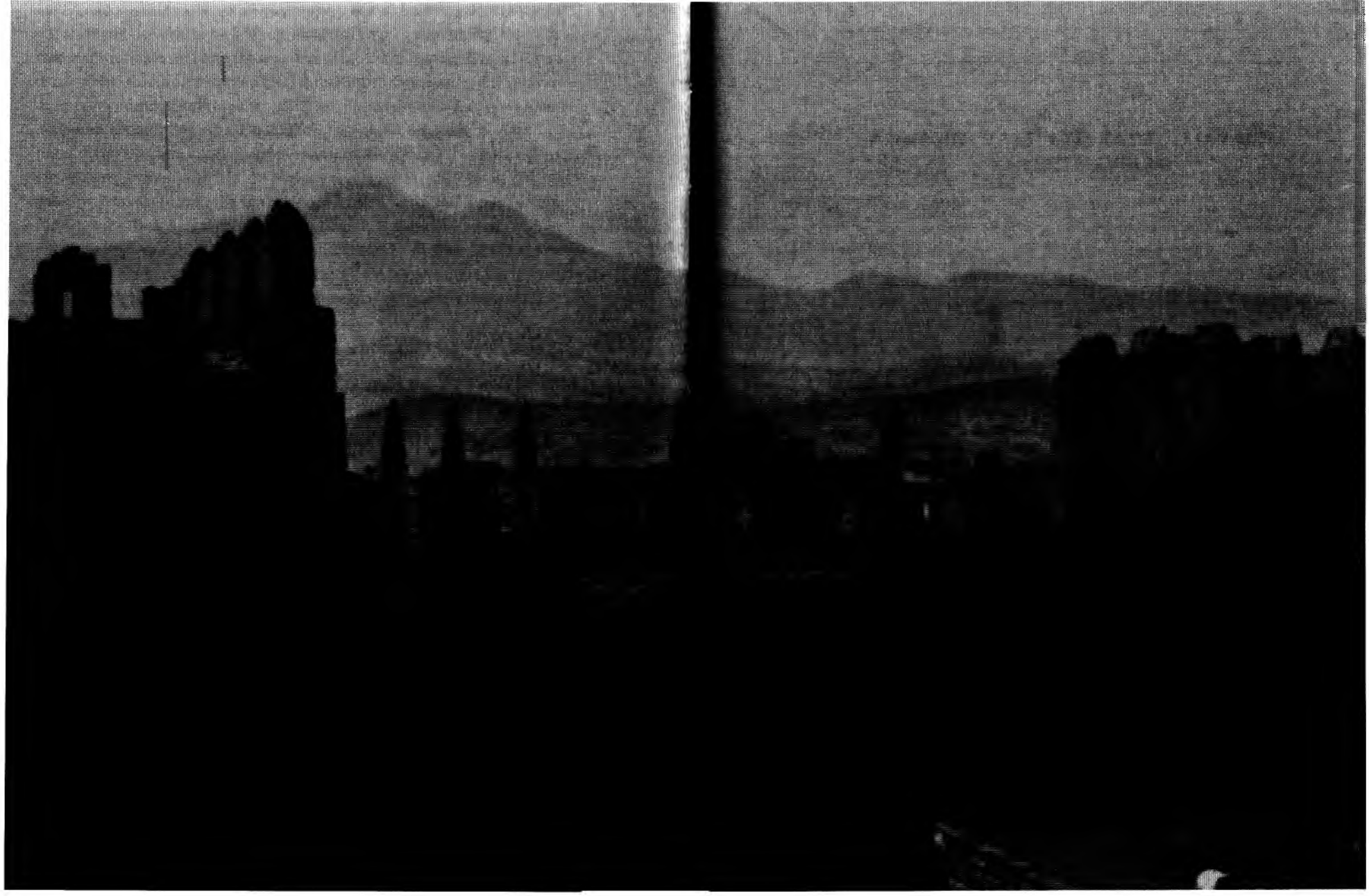
Ermeni olmasa da Hıristiyan olsun

Çocuklarımın bir Müslüman Türk'le evlenmesini istemem. Biz Ermeniler çok azız. Bir 70 sene sonra böyle giderse azalıp, yok olacağız. Karma

evliliklerde eskiden çok sorun yaşanırmış. Şimdi aslında o kadar sorun yaşanmıyor. Benim arkadaşlarımın Müslüman gelinleri var. Herkes çok memnun. Mesela annemin Ankaralı bir arkadaşı var. Onun iki damadı da Müslüman. İkisinden de çok memnun. Ama benim çocuklarım aynı şeyi yapmaya kalksa, karşı çıkarım. En sevdiğim arkadaşımın, en sevdiğim çocuğu bile olsa karşı çıkarım; açık konuşuyorum. Ama Ermeni olsun da çamurdan olsun demem; mutlu olacağı bir evlilik yapsın isterim. Ermeni olmasa da Hıristiyan olsun. Bazıları bunu çok iyi yapıyor. Mesela Rumlar iki bin kişi kalmış olsalar da tamamına yakını Rumca bilir. Ben de kimliği devam ettirmek açısından karma evliliğe karşıyım. Yoksa daha mutlu olacak Müslüman'la evlense. Evlenenler de mutlular gerçekten. Son yıllarda karma evlilik çok fazla var çünkü yeni yetişen kuşaklar Ermenilik önemli değil. Tabii dünya değişiyor.

Herkes dilini, kimliğini korusun

Kendime hep dışarıdan bakarım, gözlemlerim. Benim demokrat bir kişiliğim var, eskiden beri. Ben çocuklarıma çok baskı yapmadım; eşim daha baskıcıdır ama benim sözümü dinlerler çünkü ben çok konuşmam ama söylediklerim de çıkar. Bu ülkede de inançlı Müslüman başını örtmek istiyorsa, örtsün isterim. Onlara da baskı yapılmasına karşıyım. Diller azalmasın, kaybolmasın istiyorum. Çerkes bir arkadaşım var. Dilleri Osetçeymiş. Osetçeyi yaşatmak için dernek kurmuşlar. Sadece Ermeniler değil, herkes kimliğini, dilini korusun isterim.

Ankara Kalesi, 1914.

ANNEMİN VASİYETİ; KAYBOLMAYALIM, KAYBETMEYELİM

Ankara'da, Hacıbayram'da 1945'te doğdum. Annem Rum, babam Ermeni'dir. O zamanlar benim, annemin ve babamın, halamın, ninemin, erkek kardeşimin, hepimizin isimleri Türkçeydi. İki kardeşiz. Erkek kardeşim benden dört yaş küçüktür. Ben, henüz ilkokula başlamadan önce Cebeci'ye, halamın yanına taşındık. Büyük ve kalabalık bir aileydik. İlkokula Cebeci'de başladım. Alparslan İlkokulu'nu bitirdim, sonra Cebeci Ortaokulu'na başladım. Ben altıncı sınıftayken, İstanbul'daki halam, "Artık orada kalmayın, İstanbul'a gelin" dedi. Biz de İstanbul'a göç ettik. Babam fırıncıydı; galeta, simit, poğaça falan satıyordu. Samatya'da oturduk. 14 yaşında nişanladılar beni. Dört buçuk sene nişanlı kaldım, 18 yaşında da evlendim. Nüfus cüzdanımda Müslüman yazdığı için 18 yaşına kadar bekledim ki, din değiştirebileyim. 18 yaşına gelince de, önce nüfus cüzdanımdaki din hanemi ve adımı değiştirdim, sonra da evlendim.

Kocam, Mahmutpaşa'da gümüş ustasıydı. Üç çocuğumuz oldu. Oğlum babasının işini devam ettiriyor. Büyük kızım İngilizce öğretmeni. Küçük kızım eşinden ayrıldı. Bebek bakıyor. Onun iki kızıyla birlikte yaşıyoruz. Eşim 13 yıl önce vefat etti.

Ankara yılları

Babamın Ankara'da kendi fırını vardı. Anafartalar Caddesi'ndeydi. Halamın evinde, büyük bir aile olarak oturuyorduk. Halamın oğlu ve gelini, bir de benim yaşımda torunları vardı. Avlu içinde kocaman evde oturuyorduk. Ermeni olduğumuzu çevrede kimse bilmiyordu.

Annemin de, babamın da nüfusunda Müslüman yazıyordu. Bize de önceleri hiçbir şey anlatmadılar. O yıllarda, gizli gizli Ankara'daki Fransız Katolik Kilisesi'ne giderlermiş. Hatta annem, beni orada vaftiz ettirmiş gizlice. Ama vaftiz kâğıtlarım yok. Ben Hıristiyan oluğumuzu tesadüfen öğrendim. Cebeci'ye taşındığımız yıllarda 8-9 yaşındaydım. Bir gece "Anne" diye seslendim. Baktım annem yatağında yok, ninem de yok. Kardeşim ve babam da yatıyorlar. Karanlıkta çocuk halimle çıktım koridora, "Anne" diye sesleniyorum. Birden bir el benim ağzımı kapattı. Eskiden tahta evlerde yüklükler olurdu. O yüklüğün içine attı beni, şaşırdım. Sonra baktım "Sakın sesini çıkarma" diye bir ses; annemin sesi, ninemin sesi. Baktım kandil yakmışlar ve nerden buldularsa İncil bulmuşlar, onu okuyorlar. Bana yavaş yavaş anlatmaya başladılar ama benim aklım ermiyor ki.

İstanbul'daki farklı isimler

Ertesi gün okula gittim. Öyle bir şey var ki içimde, hâlâ çözmüş değilim. Tamamen arkadaşlarımdan farklıyım; güzel bir düşünce değil belki ama çocukluk işte... Arada sırada İstanbul'a geliyorduk. İstanbul'da görüştüklerimizin isimleri farklıydı: Nıvart Abla, Sofik Abla, Azad Teyze... Yavaş yavaş anlatmaya başladı annem. Babam ise hiç anlatmadı, gülmedi bile. Dertli yaşadı, dertli baktı hayata.

Babam, Erzincan'ın Tercan kazasından. Dokuz kardeşlermiş; üç tane kalmışlar. Ovsanna Hala, Gülizar Hala, bir de babam. Babam iki yaşındaymış o zaman. Artık nasıl olduysa Ankara'ya gelebilmişler. Bir konuda zor durumda kaldığım zaman, kendi kendime diyorum ki, "Bunları aşacaksın, onlar neler yaşadılar; aştılar ve hayatta kaldılar." Ankara'ya nasıl gelmişler, babam hiç anlatmadı.

Gülizar Hala'yı hiç tanımadım. Garabet Enişte ile evlenmiş. Ovsanna Hala en büyük, Gülizar Hala onun küçüğü, babam da en küçükleri.

Gülizar Hala ile Garabet Enişte'nin bir çocukları olmuş. Bebeğin elinde altı parmak varmış. Doktora götürmüşler; demiş ki, "Bu, çok küçük bir bebek, biraz büyüsün bir operasyonla alırız." Ama Gülizar Hala dayanamamış eve gelip, bebeğin parmağını kesmiş. Çocuk da kan kaybından ölmüş. Gülizar Hala da "Ben nasıl böyle bir şey yaptım?" diye hastalanıp kederinden ölmüş. Garabet Enişte, Osanna Hala ile babam ortada kalmasın diye yeniden evlenmiş ama onların hiç çocukları olmadı. Bunu bana annem anlattı. Ben evlenirken, annem bana dedi ki; "Bak kızım, ben sana ne anlattımsa çocukların olduğu zaman sen de onlara anlat; bunları unutmayın." Babamlar Erzincan'dan Ankara'ya geldikten sonra neler yaşamışlar? Ayrıntılarını annem de bilmiyor.

"Bilseydik, sizin evinizi tutmazdık"

Ankara'da Cebeci'de otururken bahçeli bir evde yaşardık. Alt katımızda kiracılarımız vardı. Nasıl olmuşsa, öğrenmişler bizim aslında Müslüman olmadığımızı. Bir sabah, evde kıyamet koptu. Alttaki Firdevs Teyze bağırıyor: "Siz gâvurmuşsunuz. Biz bilseydik, sizin evinizi tutmazdık." Tavuklarımız, kümeslerimiz vardı; onlara zarar verdiler. Kirayı da ödememeye başladılar. Biraz da bunlardan dolayı o evi satıp İstanbul'a geldik.

Annemin annesi, Kütahya'da üç kız kardeşlermiş. Ninem evlenmiş, 17 yaşında annemi doğurmuş. Annem 6 aylıkken, babası Çanakkale Harbi'ne gidip, bir daha da geri dönmemiş. Ninem, Kütahya'da halı dokumuş, çini yapmış, annemi öyle büyütmüş. Babamın ablasının kocası Garabet Enişte de Kütahyalıymış. Onun arkadaşları, Kütahya'dan Ankara'ya gidip gelirken, annemle ninemden söz etmişler. Annemle ninem, Kütahya'da babadan kalma bir konakta oturuyorlarmış. Ninemin kocasının ailesi varlıklıymış, sonra malları, mülkleri yağmalanmış. Kötü zamanlar, o zamanlar... Ninem de yalnız oldukları için annemi babama vermeye razı olmuş.

"Artin'e, Garabet'e kız vermem"

Annemle babam, 1941'de belediye nikâhıyla evlenmişler. Dini tören yapılmamış. Dört yıl sonra da ben doğmuşum. Daha sonra da erkek kardeşim... Babam, 1967'de ölene kadar hiç anlatmadı geçmişini, ailesini...

Babamın kimliğinde Müslüman yazıyordu, adı da Türkçeydi. Ne adını ne de din hanesini değiştirdi. Öyle öldü ve Müslüman mezarlığına gömüldü; kendisi öyle istiyordu. Müslüman gibi yaşadı ama evlenirken Hıristiyan bir kız aldı. Öte yandan, ben evlenirken de, bir Ermeni'yle evlenmemi hiç istemedi. Çok huzurlu bir ailede büyüdük. Annemle babam, asla birbirlerine seslerini yükseltmediler. Ama kocam beni istediği zaman, annemle babam ilk defa yüksek sesle tartıştılar. Babam, "Ben Artin'e, Garabet'e kız vermem" dedi. Annem de, "Sen, evlenirken bana söz vermiştin" dedi. Artık ne söz verdiyse...

İstanbul'a bizi babamın halasının kızı olan İhsan Hala çağırdı. Tehcirde, babamlarla birlikte göç ederken Erzincan'dan gelmişler. Ben onu İhsan Hala diye bilirdim ama asıl adı Yeğsapet'miş. İhsan Hala bizi çağırdı ama annem de gidelim diye çok ısrar etti. Annem çok dindardı. Kardeşim ve ben büyüyorduk. Çocuklarını Ankara'da gizli saklı büyütmek istemiyordu. İstanbul'da daha çok alternatif vardı.

İstanbul'a gelmeye karar verdikten sonra, annem bana bazı şeyleri anlatmaya başladı. Ankara'dan Samatya'ya geldiğimiz ilk sabah, babam başka insanlarla evi taşırken, annemle birlikte hayatımda ilk defa kiliseye gittim. Yedikule'deki Rum kilisesine...

İstanbul'a yerleşince kiliselere gitmeye başladık. İnanılmaz bir şeydi; ilahiler falan... Tamamen farklı bir dünya. Ama babam farklıydı; camiye çok giderdi. Erkek kardeşimi de götürürdü. Onu Müslüman gibi yetiştirdi. Babamı çözebilmiş değilim ama ona asla öfkelenmezdim, çünkü bizi çok güzel büyüttü. Güzel bir insandı babam.

"Demek ki, o kan hiç ölmemiş babamın içinde"

Samatya'da Yeğsapet Hala'nın evinin karşısındaki eve taşındık. Babam Samatya'da fırıncılığa başladı ama daha sonra gırtlak kanseri olunca fırını devretti. Ben, İstanbul'da okula devam etmedim ama erkek kardeşim, Türk okuluna gitmeye başladı. Annem ve ninem, çok mutluydular, çünkü çevreleri tamamen değişmişti. Sadece Rumlarla değil, Ermenilerle de görüşürlerdi, hiç ayrım yapmazlardı. Babam da, İstanbul'a geldikten sonra yumuşamıştı. Eşimle evlenmeme de önceleri soğuk bakmasına rağmen, zamanla onu da çok sevdi. Birlikte rakı

içerlerdi, tavla oynarlardı. Zaten evlenirken de, kendi eliyle koluma girdi, Gedikpaşa Kilisesi'nde. O gün, kilisede benim koluma girdiğinde, "Demek ki, hiç ölmemiş o kan babamın içinde" dedim.

Torunlarım hangi dini seçer, bilemiyorum

Evlendikten sonra Yeşilköy'de oturmaya başladık. Eşimin de, benim gibi annesi Rum, babası Ermeni. Ama o da benim gibi Rum kilisesi, Ermeni kilisesi ayrımı yapmazdı. Üç çocuğum da, peş peşe doğdu. Oğlum okumadı, "Babamın işini çok seviyorum, onunla çalışacağım" dedi. Ama çok okudu, kendini yetiştirdi. Hem kendi işini yapıyor, hem de şimdiki gelinimle birlikte dalgıçlık yapıyor. Asıl mesleği gümüşçülük, hobi olarak dalgıçlık yapıyor. Büyük kızım İngilizce öğretmeni. Notre Dame De Sion'u bitirmişti, şimdi de aynı okulda İngilizce öğretmenliği yapıyor. Küçük kızım ise okumadı, genç yaşta bir Ermeni'yle evlendi ama sonra ayrıldı. İkinci eşinden iki kızı oldu ama ondan da ayrıldı. Şimdi iki kızıyla birlikte benimle oturuyor. Kızımın ayrıldığı ikinci eşi Müslüman'dı. Torunlarım hangi dini seçer, şu anda bilemiyorum. Hıristiyan olsunlar, çok isterim tabii... Annemin vasiyeti; kaybolmayalım, kaybetmeyelim.

Ermeniceyi çocuklarımdan öğrendim

Ben, Ermeniceyi de Ermeni okullarına giden çocuklarımdan öğrendim. Eşim ve çocuklarımla çok mutlu bir hayatımız vardı. Bir gün eşime akciğer kanseri teşhisi konuldu. Bir onkolog, "6 ay ancak yaşarsın" dedi. Biz de araştırmaya başladık. Çok yaşlı bir doktor, bize, "Egzoz kokusunu bırakın, tezek kokusuna gidin" dedi. Bu cümle bizi çok etkiledi. Ayvalık'ta Cunda adasında bir yazlığımız vardı, arada bir giderdik. Eşim, "Ben gidiyorum, arzu edersen gel" dedi. Gitmemem mümkün değildi. 45 yıl birlikte yaşadık, onu hiçbir zaman yalnız bırakmadım. Orada beş yıl inanılmaz güzel yaşadık. Eşim orada çok huzurlu ve mutluydu. Çok güzel dostluklarımız da oldu. Cunda'daki dostlarımız bizi çok iyi tanırlar ve severler. Hatta Hrant Dink'in ölümünden sonra telefon açıp başsağlığı dilediler. Eşim, beş yıl orada, her akşam Cunda'nın tavernalarında rakısını içti, keyfini yaptı. Belki burada olsaydı, beş yıl da yaşamayacaktı. Ama beş yıl sonra bir şeylerin yeniden filizlenmeye

başladığını hissettik. İstanbul'a geldik; kemoterapi uygulanmaya başladı. Ama maalesef sonunda kaybettik.

Çoğu Rumca bilirdi

Eşimin vefatından sonra, yazları yine Cunda'da, kışları ise Moda'da oğlumla birlikte oturuyordum. Oğlum bekârken birlikte yaşadık. Evlenip, çocuğu olduktan sonra ben, başka bir eve geçip yalnız yaşadım. Dört yıl önce kızım boşanıp yanıma gelene kadar yalnız yaşadım. Cunda'daki evi de sattım, çünkü çocuklarım gelmiyordu. Ben de, onlarsız bir hayat düşünemez oldum. Ama yine de Cunda'daki komşularımla görüşürüm. Hiçbiri Rum ya da Ermeni değildi. Çoğu Girit'ten gelmiş mübadele göçmenleriydi. Çoğu Rumca bilirdi.

Kocam, dinine çok düşkündü. Çocuklarının da öyle olmasını isterdi, öyle de oldular. Kızım Müslüman olan ikinci eşiyle evlendiğinde, kocamdan çok ben karşı çıktım. Ailelerimiz kimliklerini korumak için bu kadar eziyet çektikten sonra böyle olmamalı diye düşündüm. Düğünlerine de gitmedim ama babalarını yolladım ki, kızımı kimsesiz zannetmesinler; yani bir babası var. 15 yıl evli kaldılar ama ayrılmalarının din farkıyla bir ilişkisi yok. Kocası, maalesef ailesine hiç sahip çıkmadı, çalışmadı. Keşke iyi bir baba, iyi bir eş olsaydı da, ayrılmasalardı.

Çok fazla okurum

Kendimi Rum ya da Ermeni olarak değil, önce Hıristiyan hissettim. Yani Rum veya Ermeni'yi hiç ayırmadım. Her Pazar kiliseye giderim. Kiliseye giderken de ayırmam. Rum kilisesine de giderim, Ermeni kilisesine de, Katolik kilisesine de. Çok fazla okurum. Daha çok da Ermeniler, tarih, Ermeni kimliği üzerine okurum. Mesela şu sıralar başucu kitabım Yves Ternon'un 'Ermeni Tabusu' kitabı. Okurken ağlamak istemiyorum ama öyle anlatmış ki, ağlamadan okuyamıyorum.

Yarısına geldim daha yeni. Ortaokulu falan bitirmedim ama hep okudum. Mesela bizim çocuklarımız yatak odamıza girdiği zaman, babası da okumamış ilkokuldan sonra, hep elimizde kitapla gördüler bizi. Eskiden bu tür kitaplar fazla bulunmuyorken de, sahaflara gider, araştırır, bulur, okurdum. Agos'un çıkmaya başlamasının da çok faydası oldu. Agos'tan da çok şey öğrendim.

Kim sorarsa sorsun söyleyeceğim

Bana kim sorarsa sorsun, 1915'te yaşananların soykırım olduğunu söyleyeceğim. Bunu çok önemsiyorum. Gelip bana sorsunlar; benim babamlar dokuz kardeşlerdi. Onların başına ne geldi? Benim neden dedelerim, halalarım yok? Bunun hesabını kim verecek? Neden yok edildiler? Erzincan'ın falanca köyünde insanlar, Müslüman, Kürt, Ermeni bir arada yaşarken, bir gün asker geliyor ve "Ya öleceksin ya da öldüreceksin" diyor. Tamamen politik, Allah herkese vicdan versin.

Müslümanların da hepsinin kötü olduğunu düşünmüyorum. İnsan olmak çok önemli. Dünya nüfusu arttıkça insan sayısı azalıyor diye düşünüyorum. Bence Ermeni olmakla Hıristiyan olmak arasında bir fark yok. Müslüman Ermeni diyorlar ya, onlar da öyle yaşasın, içlerine siniyorsa... Önce insan olsunlar, Allah'ın yarattıklarına zarar vermesinler de...

Istanoz'da (Sincan'daki Yenikent, Zir Vadisi), Bizans döneminden kalma tarihi köprü.

BÜROKRAT ŞEHRİ ANKARA'DA ERMENİ OLMAK, MEMUR OLAMAMAKTIR

Hayatımda bir felsefem var, hiçbir zaman nalıncı keserini kendime doğru kesmedim. Bu dinde de olsun, işte de olsun, özel hayatta da olsun böyle. 'Ben Hıristiyan'ım, Müslümanlar kötü', hiçbir zaman bu felsefeye uymadım. Mesela kız kardeşimin eşi Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçti. Şimdi aşırı derecede Hıristiyan... Ben hiçbir zaman, hiçbir şeyin aşırısı olmadım. Onlar sürekli kiliseye gider. Fikirlerimin uyuşmadığı çok şey var kardeşimin eşiyle. O, biraz daha hayata, dine farklı bakıyor, ben biraz daha farklı bakıyorum. Bu, benimki doğrudur değil, bu anlama getirmiyorum ama benim de bir yaşam felsefem var, herkesin olduğu gibi dünyaya bir bakışım var, buna göre yaşamımı düzenlemeye çalışıyorum.

Komşular bana ailemden daha iyi baktı

1970 sonlarında Keçiören'de doğdum sayılır. Aslında Kale'de doğmuşum ama 10-15 gün içinde Keçiören'e gitmişiz. Hacıdoğan'dan Keçiören'deki Tepebaşı Mahallesi'ne taşınmışız. Çığ Sokak'taki Anadolu Apartmanı'ndan, yanlış hatırlamıyorsam, daha ilkokula gitmeden hemen önce, bir üst sokağımız olan Destan Sokak'a taşındık. Orta birinci sınıfı da orada okudum. Yaklaşık 11-12 sene hayatımı Keçiören'de

geçirdim. Keçiören Lisesi'nde ortaokulun birinci sınıfını okudum, oradan SSK'lılar için yapılmış evimize taşındık. Buna piyango diyelim, çünkü 1972 yılında Çiftlik Kavşağı'nda SSK'da düşük gelirli çalışanlar için evler yapılmış. Binaların kaba inşaatı bitmiş ama sağ-sol davası nedeniyle insanlara teslim edilememiş. Çünkü o zamanki dönemi biliyorsunuz, bayağı bir olaylar oluyordu. Hükümet diye bir şey yok, sıkıntılar var, dolayısıyla evler bitirilememiş. İhtilal oluyor ve Kenan Evren burayı görüyor, diyor ki, "Neresi burası?" 106 tane blok, 1166 tane daire var. Korkunç bir rakam yani. Kenan Evren, "Hemen eksikler giderilecek ve dağıtılacak" diyor. Gideriliyor, bize bir ev çıkıyor. Çığ Sokak'taki taşındığımız evimize geliyor haber, "Kazandınız, gelin, evi alın" diye. Bizi bulamıyorlar tabii. En son, şansımıza babamın iş yerine gidiliyor, "Alıyorsanız alın, yoksa hakkınızı yedek üyeye vereceğiz" diyorlar. Babam bizden habersiz gitmiş, bir para ödemiş.

Annemin bile haberi yok. Bir gün dedi ki, "Sizi Çiftlik'e götüreceğim." Babam, bizi bir yerlere pek götürmezdi. Maddi durum da var ama babam, ailevi şeyleri pek sevmezdi. İşte akrabalara, halama, amcama gider gelirdik. Apartmana girdik, birinci kata çıktık, babam kapıyı anahtarla açtı, "Burası bizim evimiz, bundan sonra burada oturacağız" dedi. Tabii çok sevindik, çünkü kaloriferli bir evdi. İşte kazanı var, banyo yapabiliyorsun. Leğenin içinde yıkanıyorduk biz. Bize bu durum lüks yani.

Biz dört kardeşiz, üç kız, bir erkek. Üç numarayım ve ailenin tek erkek evladı benim. Ablam, Keçiören'deyken evlenmişti. 1982 yılında ayrıldı bizden o. Biz, yeni eve Mari Ablam, Aylin ve ben olarak taşındık. Hatta biz oraya taşındıktan sonra, ben 1-1,5 ay gitmedim. Okulum devam ediyordu, okulumu bırakmak istemedik aile olarak. O zamanki komşuluklar, ilişkiler çok farklıydı. Komşular, "Takuhi Hanım hiç düşünmeyin, bizim oğlumuzdur" dediler. 1,5 ay, bir başka ailenin yanında kaldım ki, benim ailemden daha iyi baktılar, Allah bin kere razı olsun. Müslümanlardı. Dediğim gibi bizim diyaloğumuz o kadar güzeldi ki. Yani Hıristiyan, Müslüman işte Ermeni şöyle, böyle asla. Giderdim, yerdim, içerdim. Gelirlerdi, yatarlardı, kalkarlardı. Biz, o işi hiç yaşamadık, inanır mısınız? Bazı insanlar farklı şeyler yaşamış olabilirler, saygı da duyuyorum. Yaşanmış şeyler de vardır mutlaka ama ben hayatımın 43

senelik bölümünde hiçbir zaman üzülmedim. Yanlış kelimeler kullanıldı mı? Evet, yaşadım ama incitici, kırıcı devam eden şeyler olmadı hiç.

"Paşayı arayın, kız kardeşiniz geldi deyin"

Ondan sonra ortaokula devam ettik Çiftlik'te. Tam İstanbul yolu üzerinde, Atatürk Orman Çiftliği Kavşağı denilen E-5'te başlayan bir yerdir orası. Sağ tarafta da zaten dört katlı bloklar görünür. Oranın okulu da bizimle başladı. Okul başladığında, biz üç gün eğitim görmedik. Neden? Öğretmenimiz var, kara tahtamız yok. Sıramız yok. İşte annem, burada devreye girdi. Annem, çok faal bir kadındır. Belki de, annemi o zaman tanımaya başladım. Annem gerçekten olağanüstü bir kadındır. Okul aile birliği başkanı oldu. Ondan sonra, benim hayatım değişti. Okuldaki insanların, öğretmenlerin, müdürün ki, müdürümüz anne diyordu anneme...

Annem, "Bu işi bize kim yapar? Askeriye yapar" diyor. Tamam, artık demokratikleşmiş, Turgut Özal başa geçmiş ama o zaman en güçlü askeriye. Bir yer var bizim orada, Etlik'te büyük bir yer. Burada tamirhaneler, atölyeler, her şey var. Çok büyük bir yer. Bizim işimizi orası çözer diye oraya gidiyorlar. Arabaya biniyor müdür, annem, okul aile birliğinden bir başka hanımefendi, gidiyorlar. Tabii askeriye durduruyor, "Paşa'yı göreceğiz" diyorlar, "Siz kimsiniz ki, paşayı göreceksiniz?" deyince, annem "Kız kardeşiyim, paşayı arayın, kız kardeşiniz geldi deyin" demiş. Aramışlar, "Benim kız kardeşim yok ki, kimmiş bu ya Allah Allah? Gelsin bakalım" demiş paşa. Annemin ayağında rahatsızlık vardı, "Ben gelemem, araba yollasın bizi aldırsın" demiş annem. Paşa içeriden arabasını gönderiyor. Paşa, "Bak, cami için geldiyseniz gelmeyin" demiş. "Efendim, biz cami için gelmedik, bizim okulumuz yeni, pırıl pırıl öğrencilerimiz var. Pırıl pırıl öğretmenlerimiz var ama ne oturacak sıramız, ne kara tahtamız, ne de çocuklarımıza bir şeyler öğretecek kütüphanemiz var. Biz bunun için size geldik. Bize yardım edeceksiniz" demiş annem. Sanıyorum 15-20 günde çözüldü iş. Her şeyimiz geldi. Kütüphanemiz, sıralarımız. Harika şeyler, sıfır. Ondan sonra, benim annem müdürün üstü oldu. Annem okula gittiği zaman müdür hemen ayağa kalkardı.

Annemin Ermeni olmasından dolayı hiçbir şey görmedim. Bizim oturduğumuz yerde 106 blok vardı ama bunlar, 20'şer bloklar halinde yönetimlere ayrılmıştı. Her apartmanın bir başkanı, artı 20 bloğun bir başkanı. Her 20 bloğa bir havuz yapılmış mesela. Site şeklinde ayırmışlar. Yalnız o 20 blok değil, bütün blokların hepsi annemi tanırdı. Mesela ben hâlâ gidiyorum, gittiğim zaman, mutlaka beni çevirirler, evlerine alırlar, bir şeyler yedirirler. Ondan sonra derler ki, "Şu Takuhi Hanım var ya, çok başka bir kadın." İşte o zaman, insan gerçekten gururlanıyor.

Annemi bildim bileli sol ayağının üzerinde yumru vardı, ayakkabılarının sağ ayağı ile sol ayağını farklı alırdı, çünkü sol ayağına diğerine olan ayakkabı olmazdı. İbni Sina Hastanesi'ne gittik. 1984'ün sonlarıydı, yanlış hatırlamıyorsam. Rahim kanseri olduğunu söylediler. Tabii biz, her şeyin içine giremiyorduk o zaman. Annemin kanseri bayağı ilerlemiş, çok fazla ömrü olmadığını söylediler. Annem 50'li yaşlarında.

Benden bir büyük olan Mari Ablam evlendi o dönem. Onun evlenmesi biraz olay oldu. O da Müslüman. Bayağı bir olay oldu. Enişte lerden çok şanslıyım, ikisi de olağanüstü insanlar. Enişte m ilgileniyordu annemle. Enişte min işiyle dayımın işi bir. Zaten enişte min iş kurmasında ve ablamla tanışmasında dayımın katkısı büyük olduğu için, dayımın enişte m üzerinde olağanüstü bir gücü var. Annemin çok kısa bir dönemi var, kemoterapi falan görmesinin bir anlamı yok, geçmiş artık olaylar. Dayım olaya el koydu, sağ olsun. Avrupa'da bir ablam var. Dayım aldı, Almanya'da bir kliniğe yatırdı annemi. Ondan sonra, biz annemle çok koptuk. Neden koptuk? Çok ağır tedaviler gördü. O zaman oradaki teknoloji burada yok. Çok büyük ameliyatlar geçirdi 14-15 saat süren. Geliyordu, bir ay kalıyordu kalmıyordu, tekrar dönüyordu. Bu, 1989 senesine kadar devam etti. Zaten ben 1990 senesinde askere gittim. Annem, ben askerdeyken vefat etti ama gördüm.

Askerlikte hiçbir olumsuzluk görmedim

Lisede rahatsızlığım oldu. Endüstri meslek lisesi elektrik bölümünde okuyordum. Bizim orası eski bir hapishaneymiş. Çok iptidaiydi, sobalarla ısınıyorduk ve vücut da zayıf demek ki, ben romatizma oldum. İki

ayağım birden tutmaz oldu. Yürüyemez oldum. Bayağı bir evde yattım. Yürüyemiyorum. Birisi tifo dedi, birisi bağırsak düğümlenmesi dedi. Bizim ailemizin meleği dayımız var ya, hemen beni uçakla Yedikule Ermeni Hastanesi'ne götürdü. Orada 1,5-2 ay tedavi gördüm. Ondan sonra sağlığıma kavuştum. Okula gidemeyince soğudum, iş hayatına atıldım. Askere kadar tekstilde çalıştım.

Acemi birliğini İzmir'de yaptım. Herhalde Ermeni cemaatinin ilk jandarması benim. Çünkü biliyorsunuz, jandarma silahlı polis demek. Resmi polis. İlk askeri eğitimimi Hacılar Bornova'da aldım. Ondan sonra Çorum'a gittim jandarma olarak. Sekiz ay, cezaevinde korumalık yaptım. Mahkûm korumasıydım. Aldım, şehir dışına mahkûm taşıdım. Cezaevinden aldım, mahkemeye götürdüm, hastaneye götürdüm. Lise mezunu olmadığım için çavuş olamadım. Yoksa olabilirdim.

Askerlikte, Ermeni olmamdan dolayı hiçbir olumsuzluk görmedim. Zaten ilk önce cezaevi karakolunda iki kişiydik. Ne cezaevindeki uzman çavuşumuzdan, ne asker arkadaşlarımızdan en ufak bir şekilde bir şey görmedim, yaşamadım. Beni biliyorlardı. Her gün içtimada ismin okunuyor, kısa künye yapıyorsun karşılıklı. Zaten şu kadar yatakhane içinde 50 kişi yaşıyorsun, bunu bilmemeleri mümkün değil. Ne başlangıçta İzmir'de, 330 kişilik arkadaşlık grubumda bir şey yaşadım ki, hâlâ devam eden arkadaşlıklarım var Adıyaman'da, Balıkesir'de, İzmir'de arkadaşlarım var. Belki de şanslı insanlardan biriyim.

"Ne kestik Ermenileri kıtır kıtır!"

Yaşadıklarım yok mu? Mesela 18 sene bir mağazada çalıştım, yaklaşık 1,5 sene önce ayrıldım. 1991 senesinde girdim, 2011 yılına kadar aynı yerde bilfiil çalıştım. Kızılay'da hazır giyim mağazasıydı. Önceleri satış elemanıydım, sonra müdürlük de yaptım 7 sene kadar. Çek yazma yetkim vardı. Elazığlı bir aileydi, çok eskiden beri ailecek tanıdığımız bir aile. Dünya iyisi insanlar. Ermeni değil ama Ermenilerin yanında yetişmiş insanlardı. Çünkü biliyorsunuz, esnaflıkta Yahudilik, zanaatkârlıkta Ermenilik var. Latife yaparken arkadaşlarıma, "Biz olmasak, siz dağda çoban olursunuz. Çünkü siz ancak toprak sürmeyi bilirsiniz. Zanaatı size biz öğrettik" derim, kabul ederler. Çünkü gerçekten bu işin

nüvesini biz yapmışız. Mağazada çalışırken, dünya kadar insanla tanışıyorsunuz. Kültürlüsüyle de kültürsüzüyle de... Benim belleğimde bir olayın yer etmesi, o insanın eğitimli olmasıydı; çünkü okumuşluğu yazmışlığı olmayan insanların söylediği şeyleri göz önüne almayabilirsiniz. Bu benim belleğimde yer eden adam, yanlış hatırlamıyorsam, iki yıldır emniyet amiriydi. Adama takım elbise satacağız, giyiyor, çıkarıyor, kısa boylu. "Nerelisin evlat?" dedi. "Efendim bilir misiniz bilmem, ben Zirliyim, Ankaralıyım" dedim. "Bilmez miyim ya? Ne kestik Ermenileri kıtır kıtır" dedi. Aynen böyle söyledi. "Evet abi, ne kestik ama bitiremedik, hâlâ varlar" dedim. Yanımda da müdürüm Lütfü Abi var. Önce adama kızdı, yüzü asıldı, sonra ben adama öyle güzel bir tepki verdim ki, yani "Ne diyorsun kardeşim, ben Ermeniyim" demedim. Adama sattım iki tane takım. Adam gitti, Lütfü Abi geldi, önce iki yanağımdan sonra alnımdan öptü beni. "Ulan ne kadar değişik bir adamsın. Adam, sana dininle ilgili ne biçim konuştu, ben burada sinirlendim. Gidip adama sen ne diyorsun diyecektim ama sen o kadar yumuşak ve o kadar naif bir tavır takındın ki, adamı ezdin zaten. Onun için ben hiç sesimi çıkartmadım, yoksa gidip böyle konuşamazsın diyecektim. İster emniyet müdürü olsun, ister vali, kimse kimseyle böyle konuşamaz ki" dedi.

Mağazanın erkek reyonu kapandığı için 18 yıl çalıştığım yerden ayrıldım, başka nedeni yok kesinlikle. Tazminatımı aldım. Şimdi başka büyük bir mağazada çalışıyorum. 18 sene çalıştığım işyerinin tam karşısında şimdiki işyerim ve her gün bakıyorum oraya. Bu, beni üzüyor aslında. Ben biraz duygusalım bu konularda. Eski patronumla da hâlâ görüşüyorum. Şu anda oranın patronu, biz o işe girdiğimiz zamanki patronun oğulları. Ben işe girdiğimde biri 13, biri 15 yaşındaydı. Benim yanımda çıraklardı onlar. Onun için, o kadar farklı bir diyaloğumuz var ki bizim onlarla... Yani kardeş gibi. Hiçbir zaman patronluk yapmadılar. Mesela ben sıkılırdım ya da o gün işe odaklanamazdım, "Süleyman, ben gidiyorum, biraz gezeceğim" derdim, "Tamam abi, sen kafana göre takıl" derdi.

Yeni çalıştığım bu mağazada da Ermeni kimliğimle ilgili bir sorun yaşamadım hiç. Dedim ya benim hayatımda bu hiç olmadı. Şimdiki mağazada iki tane patronumuz var. Birisi Kayserili, hacı. Öbürü de Selanik

göçmeni. İkisi de bilir beni. 17 personelimiz var mağazanın içerisinde, hepsi ne olduğumu bilirler. Mesela Cuma günleri bana mesaj atarlar, "Hayırlı Cumalar" diye, ben de onlara atarım. Mesela Paskalya Bayramı'nda mesaj attılar bana, "Bayramın kutlu olsun" diye. Çünkü ben onların bayramını kutluyorsam, onlar da benim bayramımı kutlasın. Hatta birkaç tanesine latife olsun diye dedim ki, "Ben sizin her cumanızı, her bayramınızı gelip kutluyorum. Bak geçen Pazar da benim bayramımdı, niye takip etmiyorsun? Bu kadar televizyon da gösterdi. Sen niye benim bayramımı kutlamıyorsun?" dedim, "Abi özür dilerim, kusura bakma, o zaman senin de bayramın kutlu olsun" dedi. Böyle bir diyaloğumuz var bizim.

"Hıristiyan ne demek? Böyle bir şey olamaz"

12 yıl önce evlendim, dokuz yaşında bir kızım var. Eşimle otobüste tanıştık. Her zaman aynı otobüse biniyorum, tam karşımda bir bayan var, baktı, "Merhabalar, nasılsınız?" dedi bana. "Teşekkür ederim, siz nasılsınız?" dedim. Bu arada düşünüyorum, herhalde mağazalardan bir tanesinde tezgâhtar kız diyorum. Aynı ürünü satıyoruz yanlış anlaşılma olabilir diye hiç yanımdaki mağazalara gitmezdim ama insanlar beni tanırlar çok eski olduğum için. "Tanımadın değil mi beni?" dedi. "Özür dilerim, kusura bakmayın vallahi tanıyamadım, hangi mağazadasınız?" diye sordum. "Ne mağazası? Mağazada falan değilim." Benim on beş senelik bir müşterim var; adam, bizim mağazamıza hiç gelmedi çok yoğun olduğu için. Ben onun mağazasına giderdim. Türkiye'nin en büyük kimya şirketlerinden biri. Bu onun yönetici sekreteriydi. Ben işime odaklı olduğum için orada kız mı çalışıyormuş, güzel miymiş, dikkat etmem. Ertesi gün yine karşılaştık. Tabii kız hoşuma gitti. İki kere karşılaştık, üçüncü, dördüncüsü derken, artık bir samimiyet oldu. Sanıyorum beşinci görüşmemizdi, bir kafede oturuyoruz, ayrılacağız, eve gidecek. "Nergis sana bir şey söyleyeceğim. Ben 33 yaşındayım. Gönül eğlendirmeye, flört etmeye vaktim yok, öyle bir niyetim de yok. Evlenme niyetiyle seninle çıkıyorum" dedim. Benim Hıristiyan olduğumu bilmiyor. "Birincisi seninle evlenme niyetiyle seninle beraber olmak istiyorum, ona göre cevap ver, bundan sonra devam edeceksek öyle devam edelim. İkincisi ben Ermeni'yim. Sen

bunlara göğüs gerebileceksen..." "O ne ya?" dedi. "Sen hiç okumuyor musun? Ben Hıristiyan'ım, başka bir peygambere inanıyorum. Başka bir mezheptenim. 2-3 gün sana mühlet. Ben seni hiç aramayacağım, seni hiç rahatsız etmeyeceğim. Kafana yatıyorsa bu yolda yürüyelim. Yatmıyorsa, ne sen üzül, ne ben üzüleyim bundan sonra." Bu gitmiş, üç gün ağlamış. Üç gün sonra aradı, "Sen evli misin?" diye sordu. "Kızım ne evlenmesi, evli falan değilim." "E sen bana niye Hıristiyan'ım dedin?" Ben Hıristiyan'ım deyince, ilişkimiz bitsin gibi düşünmüş. "Hıristiyan ne demek? Böyle bir şey olamaz. 4 milyon nüfusun içerisinde bir tek sen misin Hıristiyan? Ben seni mi buldum yani?" dedi. "Kızım ben Hıristiyan'ım, Ermeni'yim. Annem de Ermeni, babam da, kız kardeşlerim de Ermeni. Benim çevremde bir sürü Ermeni var" dedim.

Bunlar, Ankara Hacettepeli. Onun bir kız kardeşi var, bir çocukla çıkıyor. Onlar bizden önce evlendiler. Bacanağım, 32 yaşında karaciğer kanserinden rahmetli oldu. Karısı sekiz aylık hamileydi, çocuğunu göremedi. Biz bakıyoruz ona. Yani ikinci kızım da o. Onun için belki ikinci çocuk yapmadık biz. Benim kızımın kardeşi o. Biliyorlardı bacanağın hasta olduğunu. Hatta babaları, "Biriniz tuttunuz, hastalıklı bir adamla, öbürünüz tuttu bir Ermeni'yle. Ya siz manyak mısınız? Koskoca Ankara'da, başka iki adam bulamadınız mı? Olmaz" demiş.

Müslümanla evlenmeme ailem tepki göstermedi

Sonra babasıyla tanıştık. Eşim, evlenmeden önce stresten rahatsızlandı. Düştü, bayıldı bir kere, işyerinden telefon açtılar, aldım, hastaneye götürdüm, başında duruyorum. Tabii babasına da haber vermişler, o da oraya geldi. Adam, beni tanımıyor, ben başında duruyorum. Babası gelince ben çıktım, kapıda bekliyorum. "Sen ne yapmak istiyorsun?" dedi bana. "Ben bir şey yapmak istemiyorum. Ne yapmak istediğimi kızınıza söyledim" dedim. "Bu iş olmaz, biliyorsun" dedi. "Niye olmuyor?" dedim, "Sen Hıristiyan'mışsın" dedi. "Evet Hıristiyan'ım, ne var bunda? Benim dört ayağım dört kolum yok. İki ayağım iki kolum var. Siz, kızınızı bir Müslümanla evlendirdiğiniz zaman, benim vereceğim mutluluktan daha fazla mı mutlu edecek? Siz beni ne şekle büründürüyorsunuz, bana söyler misiniz? Ben kızınızın diniyle evlenmeyeceğim, ne de onun dinini değiştireceğim. Sizin dininize benim saygım var, sizin

de benim dinime saygınız olursa bir sıkıntı olmaz" dedim. Altı ay kadar bayağı bir debelenme oldu tabii ama eşim, "İstiyorum" diye diretti. Sonra dayım geldi, istemeye gidildi. O gün kayınpederim, "Kızım daha nişanı takmadık, geldiklerinde hayır baba ben istemiyorum dersen kovarım hepsini" demiş. Yani son saate kadar, olmasın diye bir beklentisi varmış.

Benim ailemde tepki gösteren olmadı ama benim ailem yok ki. Annem yok, babam da vefat etmişti. Benim ailem ablam. Almanya'daki ablamı saymıyorum zaten, gelecek durumu yok, o da rahatsız. Ablam kendisi bir Müslümanla evlenmiş olmasına rağmen beni uyardı. Onun uyarısının dinle alakası yok. "Bak seni uyarıyorum. Sen, belki eşinle değil ama kayınvalidenle, kayınpederinle sorunlar yaşayacaksın" dedi. Dinle alakalı değil ama. Evet, yaşadım ben bazı şeyleri. Ablamınki tecrübe tabii. Bizden sekiz yaş büyük, Müslümanla evlenmiş barklanmış, belli zorluklar çekmiş ki, ablamın çektiği zorlukları ben çekmedim gerçekten.

Kızımı vaftiz ettiremedim

Bizim çocuklarımız nasıl yetişiyor? Benim bir aile ortamım yok. Canım sıkıldığı zaman çocuğumu alıp anneme götüremiyorum. Bu işleri, en iyi anneler becerir. Bir de onun dışında, evliliklerde hep eş tarafına meyleder erkek. Biz evlendiğimizde de öyle oldu. Kız kardeşim evlendiğinde de, ablam evlendiğinde de, hep anne tarafına meyil oldu. Biz de gayet doğal olarak, kayınpederime, kaynanama daha çok gidip geliyoruz. Şimdi o ortam, ne ortamı? Dini olarak düşündüğün zaman Müslüman ortamı. Bulunduğumuz çevre, eşimin doğduğu büyüdüğü yer. Kayınpederimi orada herkes tanır. Öyle olunca nasıl olabilir, nasıl yetişebilir? Mesela kız kardeşime gidip geliriz ama bu, ne kadar yeterli olabilir? Tabii ki Müslüman gibi yetişiyor kızım. Bizim dinimizi bilmiyor. Şöyle bilmiyor, mesela benim Hıristiyan olduğumu biliyor ama vaftiz ettiremedim, annesi istemedi. Ben vaftiz oldum, kız kardeşim de vaftiz oldu. O kadar çok koptuk ki...

Karımla anlaşamadığımız konu bu. Hayata, ben farklı bir pencereden bakıyorum, o farklı bir pencereden. Ben onun düşüncelerine saygı duyarken, onun da benim düşüncelerime saygı duymasını bekliyorum. O

biraz daha farklı bir yapıya sahip. Bu konulara böyle yumuşak bakamıyor. Onun için de bazen aramızda sıkıntılar yaşanıyor. Kızım, tabii ki Müslüman gibi yetişiyor, bu, tabii benim zoruma gidiyor ama bitmiyor. Neden bitmiyor? Benim için Hıristiyan ya da Müslüman olarak yetişmesi değil, iyi bir insan olarak yetişmesi çok önemli. Ben de bunda başarılı olduğuma inanıyorum. İnsanlara dinlere değil, karakterlerine göre davranmak lazım.

Ablamın çocukları da Müslüman olarak yetişiyor ama kız kardeşimin çocukları öyle değil. Tümüyle Hıristiyanlar. İstanbul'da yaşayan Ermeniler nasılsa öyle, kiliselerine giderler pazarları. Ankara İstanbul gibi değil. Orada 'Vartanuş bana bir ekmek yolla' diye bağırabiliyorsunuz, burada bağırdığın zaman 'Ne diyor bu ya, Vartanuş ne demek?' der. Normalde buradaki bizim kilisemiz de değil, Fransız Protestan Kilisesi. Ben Ermeni'yim. Normalde bu büyük bir eksiklik bence. Dini konuda benim pek fazla bilgim yok. Bu yaşam tarzımızla, bulunduğumuz ortamla alakalı. Ama bu benim ayıbım değil. Bize daha iyi bilgiler verebilecek insanlar olabilirdi, buraya getirebilirlerdi, biz bunu yaşayabilirdik. Ne alıyorsanız küçükken alıyorsunuz, büyüdükten sonra çok şey verilemiyor insanlara.

Yaşanmışlıkları bilmenin bize sonradan dönüşü farklı olacaktı

Babaannemi, anneannemi tanıdım ama dedelerimin ikisini de tanımadım. Babam, 1932 doğumluydu. 1941 yılında, Istanoz'dan Hacıdoğan'a gelmiş. Babamın babası vefat etmiş, babam en büyük ikinci oğlan, dört kardeşler. Babam kuyumcuydu, imalat da, ticaret de yaparlardı. Ulus'ta çalışıyordu. 1984'te dükkânı kapattılar. Babamın çalıştığı yerin sahibi de Ermeni'ydi. Dükkân kapatılmadan önce babam emekli olmuştu ama adam, artık ben yapamayacağım diye dükkânı kapattı Amerika'ya gitti. Onlar da Ankaralıydı.

Bedros Amcam, babam, halam, küçük amcam... Üçü de gittiler, bir tek halam kaldı. Babamın babası değirmenciymiş. 1915'le ilgili hiç anlatmazlardı ama küçük küçük anekdotlar var. Ama olmuş bu. Mesela Ankara'nın en büyük köyüymüş Istanoz, dört tane kilise varmış,

hatta pikniğe gittik birkaç kere, yıkık kiliseleri gösterdiler, mezarlıkları gösterdiler. Dedemin mezarı da Zir Vadisi'nde ama nerede belli değil. 1915 olaylarında yaşadıklarını ben hissediyorum ama bizim yanımızda yansıtmazlardı. Babaannem konuşurken, "Kestiler, ettiler" derdi ama yani bizim yanımızda konuşmazlardı. Belki de etkilenmemizi ya da insanlara bakışımızın değişmesini istemediler. O yaşanmışlıkların bize sonradan dönüşü çok farklı olacaktı. Ben bir Müslümanla evlenemezdim, yaşadığım çevredeki Müslümanlara bu gözle bakamazdım. Annemin çektiği eziyetler, annemin ailesinin çektiği eziyetler ki, bilmiyorum ama okuduklarımdan tahmin edebiliyorum.

Aslında bence iyi ettiler. Ben de hiç sormadım. Çünkü bizim hayatımız çok dalgalı geçti. Tam bir aile olamadık hiçbir zaman. Mesela babamla bir baba-oğul ilişkisine hiçbir zaman giremedik. Babam, çok sert bir insandı. Bizimle bir diyaloğa girmezdi. Annemle bile diyaloğa girmezdi.

İsmim çok özel olduğu için pek kullanmazlar

Anne tarafım Kayseri Develi'den. Dedem demirciymiş, ekonomik durumları da çok iyiymiş. Annemin ailesi Ankara'ya hiç gelmemiş. Ben 45 günlükmüşüm, beni Kayseri'ye götürmüşler, dedem kucağına almış, öpmüş okumuş. Benim ismim çok özeldir, onun için pek kullanmazlar. Benim ismim, hem annemin babasının hem de babamın ismi. Onun için çok değer verirlerdi bana.

Dedemin abisi olaylar yüzünden Rusya'ya kaçmış, 1960'a kadar diyalog içerisindeler, ondan sonra birbirlerini kaybediyorlar. Dayım, 1989'da bir dedektif tutuyor, bir tek resimden araştırmaya başlıyor amcasını ve üç ay sonra Soçi'de buldu ve Türkiye'ye getirdi onları. Hiçbiri Türkçe bilmiyor tabii. Dede yok da, torunları falan geldiler. Evimizde oturduk, tanıştık, çok değerli insanlar, çok iyi insanlar. Onlar gitmişler, orada yerleşmişler, hayat kurmuşlar.

Annemin ablası, yani en büyük teyzem ve eşi Ankara Hacıdoğan'da oturuyormuş. O evde, altı aile oturuyorlar, kirayı ortak ödüyorlardı. Sanıyorum, teyzem hamileyken rahatsızlanıyor; annem, Kayseri'den ablasının yanına geliyor. O sırada, o altı ailenin içinde babamlar da var. Babam, annemi görüyor, enişteyle babamın arası iyi olduğu için

gidiyorlar Kayseri'ye, annemi istiyorlar, sonra da evleniyorlar. Hep hayret etmişimdir öyle bir ortamdan niye Ankara'ya gelirsin? Niye Kayseri'den biriyle evlenmezsin? Orada daha fazla Ermeni var. Ama eniştemin rolü çok büyük oluyor tabii.

Anneannem çok özel, çok değerli bir insandı. Anneannemin elinde ölene dek hep İncil vardı, ayakları tuttuğu müddetçe hep kiliseye gitti. Dayımın genelde işi çok yoğun olduğu için, anneannem teyzemlerde kaldı. Dayım, ona bakıcı tuttu. Gidip gelmesi için özel şoför tuttu, yani onun rahat yaşaması için her şeyi yaptı. Şişli'de oturuyordu teyzemler. Kilisesinden hiç eksik olmadı, duasını da okudu. 96 yaşında öldü anneannem. Geçmişi hiç anlatmazdı. Bize kısa dönemler gelir, çok kısa kalırdı. Anneannem çok hassas bir kadındı, evin içinde bir sıkıntı yaşandığı zaman duramazdı. Hemen dayıma telefon açardı, dayım aldırırdı onu özel şoförüyle.

Bizim de suçlarımız vardır

Hayatımda hiçbir zaman bir şeye tek taraflı bakmadım. Mutlaka yaşanmışlıklarda, bizim de suçlarımız vardır, ben buna böyle inandım ve yaşarken de böyle yaşadım. Bu olayın tek tarafı olmaz. Annemin çektiği eziyetin altında, onu yapan insanın yaşadığı eziyet vardır bence. Bizim Ermenilerin hepsi mi düzgün insanlardı acaba? Bunu düşünüyorum yani.

Yaşanmışlıklar var. Peki, bunun temelinde bunu yapan Müslümanların da yaşanmışlıkları var mı acaba? Onu da buraya iten bir sebep var mı? Çünkü bunca sene bir sıkıntı olmadan yaşıyorlar. Arkadaşlarım, "Siz nereden geldiniz?" diye bana soruyorlar, gülüyorum. "Biz bir yerden gelmedik zaten buradaydık. Siz 1453 diyorsunuz, Konstantinopolis, İstanbul diyorsunuz. Kimden aldınız? Ondan önce zaten Anadolu'da Ermeni var, Hıristiyan, Katolik, Yahudi var. Zaten biz buradaydık. Siz, Ortadoğu'dan, Kazakistan'dan geldiniz boylar olarak, siz geldiniz, biz zaten buradaydık" diyorum. Biz zaten buradaydık ama bizim içimizde beş parmağın beşi de bir değil. İyisi de var, kötüsü de var, aynı Müslümanlar içerisinde olduğu gibi. Bizim hakkımızda iyi düşünen, bizi kollayan, o dönemde bizim insanlarımızın ölmesini engelleyen insanlar

da var. Bu yaşanmışlıklar içerisinde, bizim hatalarımız da mutlaka var; çünkü durduk yerde hiçbir şey olmaz. O zamanki Rusların, İngilizlerin, Fransızların "Size orada ülke kuracağız, sizi rahat ettireceğiz" demişlikleri de var. Şimdi aynı oyunlar oynanıyor. İşte 1985'e kadar ASALA denildi, Ermeniler gittiler, büyükelçileri öldürdüler. Hiç suçumuz yokken, bizim insanlarımız, Türkiye'de yaşayan Ermeniler, bundan çok büyük zarar gördü.

Kardeşim Ermeni olduğu için memur olamadı

Biz de ailecek zarar gördük. Bizim mahallemizde, insanların bize bakış açısı değişti. O zaman, belki ben küçüktüm ama ablamlarım sıkıntılar çekti. Lise, üniversite dönemlerinde, insanların bakış açıları çok çabuk değişiyor. O zaman biliyorsunuz, ülkücülük, ülküdaşlık en üst seviyede. Babam, o dönem ablamı okula göndermeme durumuna geldi. Çünkü askeriye gelmeden önce, okullarda ayakkabını çıkarttırıyorlardı. İlk önce hangi ayakkabını giyiyorsun, ona göre sağcı mısın, solcu musun onu anlıyorlardı falan. Ben ortadayım diyemiyorsun. Bir de Ermeni olduğun zaman düşünebiliyor musun o zamanki MHP'yi? Ne yapar sana? Bırakın komünistlere bakış açılarını, Ermeni'ye bakış açısını düşünebiliyor musunuz? Tabii ki çok büyük sıkıntılar çektik. O zaman ilkokuldaydım belki ama insanları hissedebiliyorsunuz. İsmimizi telaffuz etmek konusunda bile sıkıntılar çektik. 1978'den önce böyle bir şey yokmuş. 1960'lar rahatmış, babamların anlattığına göre. "Müslümanlar, Ermeniler, Yahudiler, biz bir arada oturuyorduk" diyor. Biz de bir arada yemek yiyorduk ama ne zaman ki bu olaylar olmaya başladı, isimlerimiz ister istemez değişti. Değiştirmek durumundasınız. Mimliyorlar sizi. Çünkü siz, denizde bir damlasınız.

Ankara'da o zamanki nüfus 300 bin ise siz 100'sünüz. İster istemez etkileniyorsunuz. İşinizde etkileniyorsunuz. Komşulukta etkileniyorsunuz. İster istemez kendi kabuğunuza çekiliyorsunuz. Ankara'da Ermeni olarak yaşamak çok zor. Mesela dayım, kız kardeşimi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (VGM) soktu, oraya ilk önce sözleşmeli olarak girdi ki, o zaman dayımın durumu bayağı iyi. Milletvekilleri, bakanlar hep arkadaşları. VGM'de kardeşim personele geçecek, dayım bu kadar kuvvetli olmasına rağmen geçemedi. Ermeni olduğu için geçemedi. Benim

kız kardeşim nüfus cüzdanında Hıristiyan yazdığı için memur olamadı. Yanlış hatırlamıyorsam 1990'lı yıllardı. ANAP dönemiydi.

Nasıl etkilenmezsiniz? Etkilenirsiniz. Burası tamamen bürokrat şehri, İstanbul gibi değil. Çünkü İstanbul'da azınlık gibi değilsiniz. Orada yaşam tarzınızı kabul ettirmişsiniz, burada öyle bir şey yok. Elit bir semtte, on kişiye sorun, "Ben Hıristiyan'ım" deyin, "O ne?" der. Emin olun bana. Şaşırır, "Siz Hıristiyan mısınız? Hiç benzemiyorsunuz" der.

Her şakanın altında bir gerçek yatar

Aslında bir Hıristiyan'ın geçmişi değil de, bir Müslüman'ın geçmişi; yani Hıristiyan'a karşı nasıl yetiştirildiniz sorusu tez konusudur. Bir Müslüman'ın küçüklüğünden belli bir yaşa kadar ailesinden Hıristiyanlık ile ne öğrendiğini sormak lazım. Hıristiyan şöyledir böyledir, onlarla arkadaşlık etme, onlar şöyle yaparlar, böyle yaparlar... Arkadaşlarım "Siz kiliyse gittiğiniz zaman 100 dolar veriyorlar mı?" diye sorarlar şaka yollu. Ama her şakanın altında bir gerçek yatar. "Yok, 500 dolar veriyorlar, seni de götüreyim istersen, sen de yolunu bul" diyorum. Hâlâ bu zihniyetteler, biliyor musunuz? Böyle bir şey olabilir mi? Biz para veriyoruz gittiğimiz zaman, kilise ayakta kalsın diye. Sen camiye gittiğin zaman, duanı ettiğin zaman, yardım altında para toplanmıyor mu? Gayet doğal bir şey. Başka türlü nasıl dönecek bu çark? Onlar şöyle düşünüyorlar; işte arkalarında Amerika, Almanya, Fransa var böyle akıyor para. Öyle bir şey yok. Bizim kiliselerimiz dökülüyordu, haraptı, yeni yeni restore edildi. O kadar paran olsa, zaten bir kilise değil, ikinci bir kilise daha açarsın. Böyle bir şey yok ama adamlar çocukluktan böyle yetiştiriyorlar. "Bunlara para akıyor" diyor. Yok aslında öyle bir şey ama bunu anlatamazsınız, inandıramazsınız. Ben arkadaşlarımı götürüyordum, birkaç olaydan sonra götürmüyorum.

Birinde mesela nahoş bir şey oldu. Bazı şeylerde tebessüm ettiler. Ben, sizin caminizde, namaz sırasında gülsem, tebessüm etsem, olur mu? Ne yaparsınız bana orada? Atarsınız ve hatta dövüp darp edersiniz. Sonra bizden birileri geldi, "Lütfen bir daha gelmesinler" dedi. "Özür dilerim, haklısınız. Ben de arkadaşlarımı uyardım" dedim. Çünkü merak ediyoruz, görmek istiyoruz dediler. Ben iyi niyetli olduklarını

düşündüm ve görmelerini istedim. Çünkü bu kötü bir şey değil, iyi bir şey. Bilsinler, biz burada Müslümanlık hakkında kötü bir şey söylemiyoruz. Çünkü bizim dinimizde kötü bir şey yok, hep güzellikler var. İnsanlara güzellikleri, anılarımızı anlatıyorlar. Onları duysunlar istedim. Tanısınlar bizi, biz farklı insanlar değiliz onlardan diye götürmüştüm ben onları. Çünkü şu var; ben Allah'a inanıyorum. Ben Allah'ın bir olduğuna inanıyorum. Bizim dinimizde olan onların dininde de var. Onların dininde Hz İsa Allah'ın peygamberidir. Kuran-ı Kerim'de bu yazılı. Bu bir hataydı, benim de hatam var. Bunun dışında, 2-3 kere gittik, gayet güzel, olgun dinlediler, teşekkür ettiler, tanıştılar.

Bizim dinimizdeki insanlardan bazıları da, onlara farklı gözle bakıyorlar. Ben, buna da katılmıyorum. Peygamberler, etten kemikten yapılmış insanlar; bu, Hz. Muhammed için de, Hz. İsa için de geçerli. Onları farklılaştıran ne? Mucizeleri. Peki, mucizeleri kendi başlarına mı yapmışlar? Hayır. Bir şey onlara bu gücü vermiş. Neden? O dönemdeki insanlar farklı kanallara, farklı yollara saptıkları için. Doğru yoldan, düzgün insanlıktan çıkıp farklı yönlere saptıkları için, onları bir yöne dönmelerini sağlamak amacıyla gönderilmişler. Bu yolda, Hz. Muhammed de, Hz. İsa da çok büyük acılar çekmişler. Bazı şeyler çok kesişiyor bence baktığınız zaman. Dünyanın güzelliklerini yaşamak, mutlu olmak için ne yaptığımıza bakmak lazım. Benim için Ermenilikle Müslümanlık arasında hiçbir fark yok.

Müslüman Ermeni de olabilir

Müslüman Ermeni de olabilir bence. Önemli olan insanın kalbinin ne dediğidir. Ben Müslüman değilim ama ben bir Ermeni'yim kesinlikle. Ermeni olmaktan da gurur duyuyorum, ancak hayata bakış açım biraz daha farklı. Hayata birkaç açıdan bakmak varken, neden bir açıdan bakayım? Eğer ben Müslüman olan bir insandan bir şeyler alabiliyorsam, onu takdir edip onun yaptığı şeyi yapabilmeliyim. Yani körü körüne de Ermeni olmak istemiyorum. İnançlarıma sahip çıkmak istiyorum, asla ve asla ondan ödün vermek istemiyorum ama eğer iyi bir tarafı varsa, neden Müslümanlıktan da pay çıkartmayayım kendime? Bu kişilikle, yapıyla alakalı belki de. Tek tarafa baktığınız zaman objektif olamıyorsunuz gibi geliyor bana. Ben Ermeni'yim, Hıristiyan'ım, tamam güzel.

Hz. İsa, Allah'ın elçisi ve Allah'ın oğlu ama tek peygamber değil. Onun söylediklerinin yolundan yürümeye evet. Ama Hz Muhammed'in de ya da Hz. Davut'un da, Hz. Musa'nın da söylediği şeylerden pay çıkartmanın ne gibi bir sakıncaları olabilir? Çünkü eğer gerçekten bu insanlar peygamberse dört tane kitap var demektir. Demek ki, gerçekten insanlığa bir şeyler vermişler. Bana ters gelen bir şeyi asla kabul etmek durumunda değilim. Mühim olan içinde yaşadığımız dünyanın güzelliklerinden faydalanmak değil mi? Yaşadıklarımız ve öldükten sonra yaşayacaklarımız... Öldükten sonra tekrar dirileceğime inanıyorum ama önce buradayım, şu anda, bu mecranın içerisinde yaşıyorsam, neden bu mecranın içerisindeki mutluluğu ve güzellikleri beraber yaşamayalım?

Bizim ailemizde Ermenice bilmezler. Okul da yok. İstanbul'dakiler biliyorlar. Biz, Ankara'da kaldığımız için bu şeylerden faydalanamadık. Belki ben de 10 yaşından sonra orada yaşamaya başlasaydım, şu andaki düşüncelerimden çok daha farklı düşüncelere sahip olabilirdim. Siz de, belli bir kültürle yaşamışsınız, farklı kültürle yaşasaydınız, hayata farklı bir boyutuyla bakardınız.

Müslümanlara kız vermişiz ama Katoliklere asla

Birilerine ters gelecek diye bazı şeyleri yutmak da iyi değil. Karımdan konuşmaktan nefret ederim. İş hayatımda da, özel hayatımda da, işte akrabalarımla konuşurken de, "Sen Müslüman'la evlisin" derler. Benim Müslüman'la evlenmem tamamen kader ve aşkla alakalı. Benim en samimi, en candan arkadaşlarımın hepsi aşırı derecede Müslüman'dır. Öyle bir şey yok, ben insanları seviyorum ama güzel insanları seviyorum.

Ben Gregoryen'im. Ankara'da Gregoryen-Katolik ayrımı kesinlikle varmış. Varmış diyorum, neden olduğunu anlatayım. Mesela babam anlatırdı, biz asla ve asla Katoliklere kız vermezmişiz. Müslümanlara kız vermişiz ama Katoliklere asla vermezmişiz. Sevmezlerdi Katolikleri, onları doğru bulmazlardı. İnanın, Müslümanları daha fazla severdi babam. "Katolikler yaralı parmağa işemezler" derdi. Annem de sevmezdi. Gregoryenlerle Katolikler arasında iletişimsizlik var herhalde.

Biz paylaşımı seven insanlarız. Yani tek başımıza yiyip içen insanlar

değiliz. Ben hâlâ öyleyim, kardeşim de öyle, biz böyle yetiştirildik. Benim burada çevrem çok çok iyi, sağ olsunlar, çok severler beni. Arkadaşlar diyor ki, "Sen ağasın Kızılay'da." Parayla değil ama. Ben giderim Kızılay'da, benim yeğenlerim var, giderler bir restorana, "Dayı, ben arkadaşlarımla geldim, yemek yiyeceğim" derler, para ödemeden giderler. Yani parayla satın alınmış şeyler değil bunlar. Bizim bir ismimiz var burada ve biz, bu ismi de böyle paylaşarak, herkesin işine koşarak, iyi günde de, kötü günde de yanlarında olarak kazandık. Sevenimiz çok. Mesela babam öldüğünde, çok kalabalık oldu, annem öldüğünde, dayım dedi ki, "İstanbul'da böyle bir cenaze kalkmadı." Ankara'dan geldiler, İstanbul'dan da öyle. Ana kiliseden kalktı, Patrik kaldırdı annemizin cenazesini.

Bence bir devir kapandı, yeni bir devir açıldı

Ne değişti de Ermeni meselesini daha rahat konuşabiliyoruz? Bence bu dalgalar var ya hani, içeriye atılan askerler falan... Bence bir devir kapandı, yeni bir devir açıldı. Bu devri kapatan AK Parti mi? Bence değil. 1980 öncesi olaylara dönersek, bu olayları da başlatan, ASALA dediğimiz ondan sonra PKK dediğimiz şeyler. Şimdi PKK ile de bir şeyler bitiyor, ha ondan sonrası daha mı güzel olacak? Bence güzel olmayacak. Daha farklı boyutlara yönelecek diye düşünüyorum.

Bu güç Amerika mı dersiniz, İsrail mi dersiniz ama yönetenler var. Bunlar konuşulsun istiyorlar ve bu olumlu bir şey. Bence de kesinlikle konuşulmalı. Bir şeyler konuşulurken neye göre konuşuluyor? Bir şeyler müzakere edilerek yapılmalı. Mesela Ruhban Okulu açılsın deniyorsa, bizim camiler de Yunanistan'da açılmalı. Van'da Ahtamar'da bizim ayin yapmamıza izin verilirken, bir şeyler karşılıklı veriliyor. Ama ne olursa olsun, ne ödün verilirse verilsin, gerçekten olumlu şeyler oluyor. Buna kör gözle bakamazsınız.

Hrant Dink'in ölümü, Türkiye'de yeni bir pencere açtı. Ermenilere karşı yeni bir bakış açısı oluştu. Türkiye'nin içerisinde Ermenilerin de olduğunu, onların da bu dünyanın içinde olduğunu gösterdi. Hrant Abi'nin neyi savunduğunu, zaten herkes çok iyi biliyor. Sonuçta o, Ermenileri bile karşısına alabilecek bir yapıya sahip insandı. O da, tartışmasız

kendi doğrularını savunan bir insandı. Ermenilerin zararına da olsa, kendi doğrularını savundu. Ben de aynı şeyi düşünüyorum. O yüzden, belli bir kapı aralandı. Bu adamın, Türkiye'nin içinde yaşayan Müslümanlardan farklı olmadığını, Türkiye içerisinde bir birey olduğunu, Türkiye için yaşadığını anladılar. Ben Müslüman değilim ama bu vatan içerisinde yaşıyorsam, bana ötekinden farklı davranılmaması gerekir diye savunuyordu.

Bence çok da doğru söylüyordu. Ben de aynı şeyi düşünüyorum. Biz bu ülkenin içinde yaşıyoruz. Biz bu ülkenin vatandaşıyız. Askerliğimi yaptım. Hayatımın en güzel dönemini, en verimli dönemini verdim. Bu ülkede yaşıyorum, çalışıyorum, buraya emek veriyorum, burada para kazanıyorum, burada çoluğumu çocuğumu yetiştiriyorum. Ben de bu ülkenin bir vatandaşıysam, bir Müslüman'ın hak ettiği değer kadar değerim olmalı. Ermeniliğimden gocunmamalıyım ben ya da o hissiyatı üzerimden atmalıyım, o rahatlığı göstermeliyim. Bir ortama girdiğiniz zaman, o Müslüman, bu Ermeni olmamalı. İkisi de Türk olmalı. Çünkü Türkiye'de yaşıyorum, Türk gibi hissediyorum ve bu vatan içerisinde yaşıyorsam, bu rahatlığı kendi içimde hissetmeliyim. Ben hep böyle yaşamak istedim. Yani bir eksi olmamalı Ermeniliğim. Yaptığım işlerle ön plana çıkmalıyım. Eğer gerçekten o işi iyi yapıyorsam, ben Ermeni olduğum için ikinci sıraya atılmamalıyım. Ama hep böyle oldu hayatımızda. Ben bunun eziyetini çok çektim.

Sevgisizlik var içimizde

Ortaokulda bir konu veriyorlar, küme kuruyorsun, bu konu teknik ya da dinle de alakalı olabilir. Ben Müslüman değilim belki ama Müslümanlıkla alakalı şeyi araştırabilirim, öğrenebilirim. "Sen de yap ama yardımcı ol" gibi yaklaşımlar oldu. Ama ben orada yardımcılık değil, liderlik edecek vasfa sahibim. Sadece Müslüman diye birinin, dininin bütün vecibelerini tam anlamıyla bilecek kapasiteye sahip olduğunu nereden biliyorsun? Aynı benim gibi... Ben bir Hıristiyan'ım ama dinimin vecibelerini tam anlamıyla yerine getirecek kapasiteye sahip değilim. Bunu söyleyebilecek yapıdayım ama öbürleri öyle değil, onu kabullenmiyorlar.

Bunu okulda yaşadım. Tabii işte de yaşadım, yaşamamanıza imkân var mı? Hissettiriyorlar. Duygusal bir insansanız, birazcık aklınız varsa hissedebiliyorsunuz. Sana bir yerde frene bastırıyorlar. Bir yere 1-2 sene içinde gelebileceksen, gelemiyorsun. Bazı durumlarda midene midene vuruyorlar. Öyle şeyler hissettiriyorlar ki, sen kendini ister istemez geriye çekiyorsun. Yani sen başarılısın, orayı hak ediyorsun, sen orayı almalısın, sen oraya liderlik etmelisin ama üç sene sonra ettiriyorlar. Yavaşlatıyorlar gelişmeni.

Biz, bu payda içerisinde iç içe yaşayabiliriz. Yeter ki, birbirimizin hayatına saygı duyalım. Birbirimizi olduğu gibi kabul edersek ama gerçekten içten bir şekilde, birbirimizin hayatına müdahale etmeden kabul edersek, mutlu bir aile oluruz. Ama riyakâr, iş görene kadar karşımdakini kabul etmiş gibi yaparsam, o iş bir noktada tıkanır kalır. Ermeniler olarak da, bizim birbirimize destek olmamız lazım. Birbirimizi sevmemiz lazım önce. Önce biz birbirimizi sevmeliyiz ki, karşımızdaki insanları da sevebilelim. Önce birbirimizi sevmeyi öğrenmemiz lazım, çünkü bizim bu konuda sıkıntımız çok büyük. Sevgisizlik var bizim içimizde.

Istanoz'da dere kıyısında çamaşır yıkayan Ermeni kadınlar.

SON SÖZ

ÖZGÜR BAL

SONSÖZ YERINE: VARAMAYOK DÜĞÜMÜ ÇÖZMEK...[1]

Bu kitaba bir sonsöz yazmam istendiğinde, yaklaşık 10 yıl önce hiç tanımadıkları bir yabancıya evlerini, iş yerlerini, daha da önemlisi ifade edilmesi her zaman pek kolay olmayan duygularını ve kimi zaman oracıkta bir yara gibi duran hafızalarını açan eski dostları ziyaret edebileceğim bir davet aldığımı hissettim. Önceki sayfalarda tanık olduğumuz hikâyeler, Eylül 2004-Aralık 2005 tarihleri arasında sözlü tarih görüşmeleri yaptığım Ankaralı Ermenilere böylesi bir yeniden ziyaretin kapılarını araladı benim için. Bu yazı, bu eski çalışmayı[2] da hatırlayarak, kitapta okuduğumuz anlatıların önümüze serdiği zengin anlamlara, dile gelen ve ima edilen sınırlara, çelişkilerinin barındırdığı imkânlara dair bir yeniden okuma çabasıdır.

1 'Varamayok' ifadesini, geçmişin, yaşananların, acıların yok sayılmasının onu hep orada duran bir sabite çevirdiği; yok sayılanın sürekli hatırlandığı; varlığın kaybedildiği, yok edilenin yeniden var edildiği süreçleri ve bu süreçlerin iç içe geçmişliği ve karmaşıklığını ifade edebilmek için var-ama-yok kelimelerinden türettim.

2 Bahsi geçen çalışmaya bundan sonra yapılacak referanslar için bkz. Bal, Özgür, 'Memory, Identity, Home: Self-Perception of Identity among the Armenian and Jewish Communities in Ankara', yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. Çalışmanın kitaplaşmış hali için bkz. Bal, Özgür, *Memory, Identity, Home Armenian and Jewish Communities in the Capital City of Turkey*, Saarbrücken, Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011

Okuduğumuz 10 anlatı, yaş, inanç-mezhep grubu, sınıf, kır-kent kökeni, toplumsal cinsiyet açısından farklı bireylere ait olmaları bakımından zengin bir içerik sergiliyor. 6 kadın, 4 erkek 10 anlatıcının, 1945-1958 tarihleri arasında doğmuş olan 7'si bir, 1970-1981 arasında doğmuş 3'ü bir başka kuşak olarak düşünülebilir.[3] Gregoryen, Katolik, Protestan, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeni (birinde Rum ve Ermeni) ailelere doğmuş anlatıcıların 6'sı halen Ankara'da, 3'ü İstanbul'da ve 1'i Avusturya'da yaşamakta. Aktardıkları göç deneyimleri kadar, evlilik örüntüleri, sosyal ve kültürel sermayeleri de farklılaşan anlatıcıların ve anlatılarının sergilediği karmaşık profil, tüm diğer kimliklenme süreçleri ve aidiyet gruplarında olduğu gibi, Ankaralı Ermenileri de tek ve homojen bir kategori olarak değerlendirmemizin imkansızlığına işaret ediyor ve bizi, süreklilikler kadar farklılaşmaları da anlamaya, her bir hikâyeyi toplumsal farklılaşmaları birlikte değerlendiren, kesiştikleri anlara odaklanan bir perspektifle okumaya davet ediyor. Aşağıdaki satırlar, bu davete icabet ederek, bu mikro anlatılarda ifadesini bulan çok katmanlı acılara, hayatta kalma stratejilerine ve yaşam pratiklerine odaklanacak; böylece, anlatılarda izini sürebildiğimiz aidiyet süreçlerinin koşulları, dönüşümleri ve çoklu yapısını olduğu kadar; kolektif hafızanın yitirilme, yeniden inşa, korunma ve aktarılma biçimlerini de anlamaya çalışacaktır.

Ankara'nın mekânsal, demografik ve siyasal dönüşümü

Ankaralı Ermenilerin toplumsal, kültürel ve ekonomik varlıkları açısından tarihsel kırılmanın, Raymond H. Kévorkian'ın bu kitaptaki metninde detaylı bir biçimde aktardığı 1915 süreci ile nihayet bulmadığı, Ankara'nın başkent oluşu ve bunun getirdiği mekânsal, demografik, siyasal dönüşümün de bu sürece eklemlendiği düşünülebilir. Devletin, başkentin ve yeni yurttaşın yaratıldığı bir üçlü inşa sürecine tanıklık eden Ermeniler için Ankara'da yaşam, kendileri için tanımlanmış roller ve alanlarda bir yaşam tutturmak olduğu kadar; geçmişin hafızası,

3 Böyle bir kuşak ayrımı, hem Türkiye siyasal tarihi açısından; hem de 'eski şehir' olarak isimlendirilen ve anlatılarda da bahsi geçen Hacıdoğan, Hacıbayram, Bentderesi, Tabakhane gibi Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerin dönüşümü ve Ermenilerin kentteki mekânsal dağılım örüntüleri izlendiğinde Ankara'nın toplumsal-mekânsal tarihi açısından anlamlı görünmektedir.

korunmaya ve sürdürülmeye çalışılan toplumsal ve kültürel bağlarla bu alanların genişletilmesi, dönüştürülmesi ve yeniden inşası anlamına da gelmiştir.

Hem bu kitaptaki, hem bahsi geçen tez çalışmamdaki görüşmelerde ortaya çıktığı üzere, Cumhuriyet sonrası dönemde nüfuslarının ciddi biçimde azalmış olması, dini, kültürel kurumsal yapılarının ve ekonomik varlıklarının yok olma noktasına gelmesinin Ermeniler için Ankara'da yaşamı zorlaştıran unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara, mevcut nüfusun çoğunluğunu 18. yüzyıldan itibaren tarihsel süreçte hep olduğu gibi Katoliklerin oluşturmasının, Gregoryen Ermenilerin sayılarının daha az olmasının -Protestanlar daha da az- ve Ankara'da Ermenice değil Ermeni alfabesiyle Türkçe yazılmasının ve yaygın olarak Türkçe konuşulmasının etkisi de eklendiğinde, dini ve kültürel açıdan birtakım sınırlılıkların olduğu düşünülebilir. Ankaralı Katolik, Gregoryen ve Protestan Ermeniler, dahası Katolik ve Ortodoks Süryaniler ve Keldaniler için de bir ibadet mekânı sağlayan Saint Teresa Katolik Kilisesi, tez çalışmamda bir görüşmeci tarafından "mezhepler arası bir kilise" olarak tanımlanmıştı. Yine tez çalışmamda, bazı özel günlerde Katolik Ermenilerin, İtalyan ve Vatikan büyükelçiliklerindeki kiliseleri de ziyaret ettikleri dile getirilmişti. Ankara'da ne Katolik ne Apostolik bir Ermeni kilisesinin olmaması her iki topluluk için de olumsuz bir durum olarak ortaya çıkarken, Katolik kilisesinin varlığının sağladığı bütün imkâna rağmen ikinci durumda vaftizlerin, cenazelerin, evliliklerin gerçekleştirilmesi açısından sınırlılıkların oluştuğu anlaşılıyor. Nitekim anlatılarda, Gregoryen olmasına rağmen Katolik kilisesinde evlendiği için Katolik olan babanın bahsi geçiyor örneğin ya da bir başkasında kilise, okul, dernek gibi kurumlar olmadığı için inancın yeterince öğrenilemediği dile geliyor.

Başkentin 'imkân'ları

Toplumsal, kültürel, dini ve hatta ekonomik kurumların eksikliği, kolektif kimliğin görünürlüğünü sınırlıyor, bu durumda bireyler de görünmezliği tercih edebiliyor ya da başka bir biçimi ile bireyler açısından da görünmezlik mümkün olabiliyor. Bu 'imkânın' sınırları Türkçe isimler ve 'Türk gibi, Müslüman gibi yaşam' yoluyla daha da genişliyor.

Görünmezliğin ve bu ayrımcılığa 'maruz kalmamanın' yarattığı imkân, Ankara'nın, diğer Anadolu kentleriyle kıyaslanması yoluyla dile getirilmişti tez çalışmamda; Ankara, büyük bir kent oluşu ile 'nispeten' bir 'özgürlük' alanı yaratıyordu anlatıcı için. Oysa hem 10 yıl önce hem bugün dile gelen anlatılarda, zaten pozitif olarak değil, negatif olarak ayrımcılığın, etiketlenmenin görece azlığı ile tanımlanan bu alanın hiçbir zaman mutlak olmadığına tanık oluyoruz: 1915 dile getirilse bozulabilecek 'iyi' ama 'kırılgan' komşuluk ilişkilerinde; gündelik hayatın her alanında soruluveren "Siz nereden geldiniz?" sorularında; "Siz Hıristiyan mısınız? Hiç benzemiyorsunuz" şaşkınlığında; "Gâvurun torunları" imalarında ya da "Siz gâvurmuşsunuz. Biz bilseydik sizin evinizi tutmazdık" haykırışında. Bu ve benzeri etiketleme, dışlama ve ayrımcılık pratikleri, bireylerde bir yandan, 'gizlenme', 'kabuğuna çekilme', 'çekingenlik' haline yol açarken; öte yandan, 'kimliği ile ilgili pek fazla bilgiye sahip olmayanlarda' bile 'farklı', 'öteki' olduğuna dair bir 'bilinç' oluşmasını, 'bize göre doğru olanın' kristalize olmasını ve bu bilgi karşısında kimi 'haberlerin inandırıcılığının' sorgulanmasını beraberinde getiriyor.

Bu kitapta aktarılan görüşmelerden farklı olarak, tez çalışmamda, erken Cumhuriyet döneminde doğan kişilerin ve onları takip eden kuşağın yaşam öyküsü anlatılarına odaklanmıştım.[4] Bu odak bana, yeni kurulan ulus-devletin başkentinde, tahayyül edilen ulusun sınırlarında, hatta dışında/karşısında tanımlanan bir aidiyet biçiminin, yaşanan sosyal, mekânsal, siyasi ve kültürel değişimden nasıl etkilendiğini anlama fırsatı vermişti. Homojenleştirici imaları ve sembolik göndermeleri nedeniyle olumsuz algılanmasına yönelik baştaki varsayımımdan farklı olarak pek çok anlatıcı, Ankara'nın 'modern', 'Batılı', 'kentleşmiş', 'medeni', 'entelektüel', 'çeşitlilik arz eden' yapısına vurgu yapmış; bunlar kolektif kimliğin farklı bireysel ifade biçimlerine izin veren,

4 Adı geçen yüksek lisans tez çalışmam kapsamında, 18 görüşmenin 7'sini 1923-1943 tarihleri arasında doğmuş kişilerle, 11'ini 1946-1969 tarihleri arasında doğmuş kişilerle gerçekleştirdim. Bu ikinci kuşak, bu kitaptaki görüşmecilerin ilk kuşağı (1945-1958) ile örtüşmektedir; ancak benim çalışmama bu kitaptaki ikinci kuşak yaş grubu (1970-1981) dâhil edilmemişti. Benim görüşmelerimle birlikte düşünüldüğünde (1946-1957 arası doğumlu 7 kişi ve 1962-1969 arası doğumlu 4 kişi), iki çalışmadaki anlatıcıların doğum yılı aralığı 1923'ten 1981'e ulaşmaktadır ki, bu oldukça geniş bir zaman dilimini kapsayarak, Türkiye siyasal ve toplumsal tarihi içinde Ankaralı Ermenilerin deneyimlerini anlamamız açısından önemli bir olanak sunmaktadır.

anonimlik ve dolayısıyla görünmezlik sağlayarak yaşantıyı kolaylaştıran faktörler olarak yorumlamışlardır. Ankara, bu anlatılarda genellikle, geçmişle bağların çok yoğun olarak ifade edildiği 'ev', 'vatan' olarak tanımlanmıştır. Anlatıcılar tarafından ifade edilen bu özellikler, yine bir anlatıcının deyimiyle 'farklılığa' izin vermeyecek 'köktenci ve muhafazakâr' bir yerle kıyaslandığında elbette anlam kazanmaktadır. Söz konusu anlatılarda da, İstanbul'un bir referans noktası olarak her zaman orada olduğu ve 'orada daha sosyal, daha rahat' olan Ermenilere, kurumsal altyapıya, maddi olanaklara, farklılaşan kültürel ve sosyal kapitale vurgu yapıldığını ifade etmekte fayda var. Bununla birlikte, genel olarak Ankara, uzaklaşıldığında dönülmek istenen, hatta kimi zaman İstanbul'la kıyaslandığında dahi, 'büyüklerin mirası' hatırına uzaklaşılmak istenmeyen bir mekân olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, kanımca, birkaç faktörle açıklanabilir. İlki, yöntemsel bir açıklamadır: Görüştüğüm insanlar benzer koşullardaki başka durumlarda da olduğu gibi ya bir biçimde orada kalmayı tercih etmiş ya da kimi zaman gitmek imkânına sahip olamamış insanlardır. Dolayısıyla tercihlerin ve koşulların neticesinde, yaşamaya devam edilen mekânın olumlanmasının, yaşamaya devam etmek için önemli bir zihinsel-duygusal unsur olduğu düşünülebilir. İkinci olarak, Ankara'da Katolik Ermenilerin demografik, sosyal, kültürel olarak görece egemen konumları ve tez çalışmamda daha fazla sayıda Katolik Ermeni ile görüşme gerçekleştirmiş olmamın yansıması sayılabilir.[5] Üçüncü olarak, yukarıda da sözünü ettiğim kuşak faktörü sayılabilir. Cumhuriyet kuşağı Ankaralı Ermenilerin deneyim ve aktarımlarında, Ankara'da tanık olunan çok kültürlü, çok dinli, çok dilli kozmopolit yapının anıları yoğun olarak yer almakta, geçmişin hafızası özellikle bu kuşağı ama söz konusu hafızanın aktarıldığı sonraki kuşağın algılarını da şekillendirmektedir. Hem bu faktörlerle birlikte düşünülebilecek, hem de tez çalışmamın bu bağlamdaki önemli bulgularından biri olarak vurgulanması gereken bir diğer nokta, Ankaralı Ermenilerin kentteki failliklerine dairdir. Karpiç Lokantası, Gar Gazinosu, Atatürk Orman Çiftliği, Gençlik Parkı, Bomonti Aile Çay Bahçesi, Süreyya Pavyonu gibi Cumhuriyet başkentinin 'batılı', 'çağdaş', 'elit', 'nezih' gibi imalarıyla sembolik açıdan da önemli mekânlarında, Ankaralı Ermeniler işletmeci, aşçı, garson, çamaşırcı

5 Tez çalışmamda, 11 Katolik 7 Gregoryen Ermeni görüşmeci yer almıştır.

ya da müşteri gibi farklı rollerle yer almışlardır. Bu bağlamda Ankaralı Ermenilerin, gündelik hayat, sosyalleşme, yeme-içme, dans ve eğlence alışkanlıkları, kısacası sahip oldukları kültürel ve sosyal kapital dolayımı ile Cumhuriyet dönemi başkentinin sembolik mekânlarının inşasında ve kentin sosyal, ekonomik, mekânsal dönüşümünde aktif olarak rol aldıkları vurgulanmalıdır.

İstanbul: 'Tamamen farklı bir dünya'

Tez çalışmamdan farklı olarak bu kitaptaki görüşmelerin bir kısmı, Ankara'dan İstanbul'a göç etmiş ve orada yaşamakta olan insanlarla gerçekleştirilmiş. Bu, bize Ankara'dan sonraki yaşamın izlerini takip etme şansı tanıyor. Anlatılar, İstanbul'da yeniden kurgulanan yaşantının, çoğunlukla kolektif kimliğin, aidiyetlerin yeniden kurulmasına; hafızanın yeniden inşasına ve sonraki kuşaklara aktarımının yoğunlaşmasına; geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki bağların kuvvetlenmesine imkân verdiğini gösteriyor. İstanbul, 'bayram kutlamaya', 'kiliseye gitmeye' başlanılan, 'Ermenicenin' ve hatta '1915'te ne olduğunun' öğrenildiği 'tamamen farklı bir dünya' olarak deneyimleniyor.

Ne İstanbul'a, ne de Türkiye dışına yapılan göçlerin, Ermenilerin maruz kaldığı ayrımcı yurttaşlık pratikleri, şiddet, siyasal-toplumsal güvensizlik ortamından bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Anlatılarda, göçün bir hayatta kalma ve kolektif aidiyeti koruma stratejisi olarak ortaya çıktığı pek çok örneğe rastlıyoruz. Kimi zaman İstanbul'daki akrabaların çağrısına uyularak, kimi zaman evlilik yoluyla içine girilen yeni sosyal ilişkiler ağı takip edilerek, kimi zaman göç edilmezse çocukların Müslüman'la evlilik yapacağından korkularak, kimi zaman Ermenice öğrenmek, bir Ermeni okulunda eğitim almak için göç yollarına düşülüyor. Kimi zamansa geçmişte, 1915'te yaşanan felaketin hafızasının gölgesinde, aile bağlarından feragat ediliyor, çocuklar dönmemek üzere Türkiye dışına gönderiliyor ve Türkiye'de mülk edinilmeden bir ömür 'göçebe' yaşanıyor. Kimi zaman bambaşka bir göçe, manevi bir sürgüne maruz bırakılmış Müslümanlaş(tırıl)mış bir Ermeni kadın, çocuğunun yanında sürgünde kalmakla, ailesinden geriye kalanlarla birlikte 'yurtdışına' sürgüne gitmek 'tercihi' arasında kalıyor. 'Sürgün'ü tercih ediyor, başka şansı olmayarak!

Boşluklarla donatılmış hafızalar

Kitaptaki görüşmeler, soykırım, kıyım, kesim, menfilik, tehcir, olaylar gibi ifadelerle anılan 1915 sürecinin Ankaralı Ermeniler tarafından nasıl yaşandığına ve hatırlandığına/unutulduğuna dair ipuçları veriyor. 1915, aile bireylerinin, onlara ait hafızanın, kolektif kimliğin üretilmesi ve sürdürülmesini mümkün kılan koşulların, ekonomik varlığın yitirildiği; geride kalanları hep merak edilen sorularla, hiç sonlanmayacak acı ve yasla baş başa bırakan; maddi-fiziksel kayıplar kadar, duygusal-zihinsel kayıplara da yol açan bir 'varamayok düğüm' olarak ortaya çıkıyor insanların yaşamlarında. Peşine düşülen fotoğraflar, cevabı aranan sorular, gece karanlığında fark edilen gizli ibadetler, kulağa çalınan 'farklı' isimler, sonradan bulunan 'asıl' isimler, boşluklarla donatılmış hafızalar... Ankara'dan Rusya, Kanada, Marsilya, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya ve dünyanın dört bir yanına dağılan, yitirilen, aranan, yeniden bulunan, yeni ile kurulan bağlar; Zir/Istanoz, Kayseri Develi, Yozgat Boğazlıyan, Çorum Sungurlu, Maraş, Erzincan, Kütahya'dan, Sivas'tan Ankara'ya gelen, birleşen, inşa edilen, eski ile kurulan, eskiyi unutan bağlar... 1915 sonrasında topluluğun hayatta kalan kesimini dağıtan, yeniden toparlayan, zaman içinde yeni örüntü ağları etrafında yeniden inşa edilmesini beraberinde getiren bu yollar, daha sonra örneğin evlilik tercihlerinde, bu topluluğun üyeleri ve sonraki kuşaklar tarafından, takip edilmiş, izi sürülmüş ve evlilikler o izin sağladığı imkânlarla gerçekleştirilebilmiştir. Müslümanlaş(tırıl)mış bir annenin çocuğu olarak Sünni Türk bir aileye doğan oğul, örneğin, evlilik tercihini yine Müslümanlaş(tırıl)mış bir aileye doğmuş bir kadınla yapmaktan yana koyabilmektedir. Eş adayının, Kayseri'de, Kütahya'da, Antakya'da bulunması işten bile değildir. Kolektif kimliğin, mevcut aidiyet biçimlerinin korunmasında, her toplulukta önemli bir olgu olmuş evlilik kurumu, Ankaralı Ermeniler için de göç kararlarını ve biçimlerini şekillendiren, hafızanın yitirilmesini ya da yeniden inşasını beraberinde getiren, sonraki kuşakların aidiyet biçimlerini belirleyen bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. İkisi Müslümanlarla evlilik yapan üç kardeşin çocuklarından yalnızca birinin "Hıristiyan gibi" yetişmesi; çocuklarının bir Müslüman-Türk'le evlilik yapması ihtimalinden duyulan endişe; gerçekleştirilen evlilikler sonucunda aile bağlarının zayıflaması ya da güçlenmesi ya da bir Türk/Kürt-Alevi ile evliliğin ardından "melez"

kimliklerini çoğaltan ve bu çoğulluğa değer veren çocukların hikâyeleri. Yukarıdaki örnekler, yeni kuşaklarla birlikte kiminle gerçekleştirildiğinden daha çok, hangi ön kabuller ve ortak değerler üzerinde inşa edildiği önem kazanan evliliğin, topluluğu ve aidiyet biçimlerini inşa eden özelliğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Müslümanlaş(tırıl)mış Ankaralıların hikâyeleri

Bu kitaptaki görüşmeler, Müslümanlaş(tırıl)mış Ankaralı Ermenilerin hikâyelerini de içermesi bakımından özel bir önem taşıyor. Bu hikâyelerde, Soykırım'ın, dolayısıyla yokluğun, kaybın bir parçası olarak kabul edilmiş bir aidiyet biçimi olarak Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniliğin, bireyler düzeyinde nasıl şekillendiği ve sürdürüldüğüne tanık oluyoruz. Anlatılarda, bir yandan şiddet ve tecavüz, öte yandan kurtarma ve koruma hikâyeleri karşımıza çıkıyor. Tek bir birey olarak Sünni-Müslüman bir yaşama dâhil edilenler kadar, aile olarak din değiştirme yolunu seçenleri de okuyoruz. Satır aralarında, geceleri gizlice yapılan ibadetler, elden düşürülmeyen kara kaplı İnciller, aile bağı devam eden eşlerden biri Hıristiyan kimliğine geri dönerken, diğeri Müslüman kalan ve ölen, kardeşlerden biri Sünni-Müslüman ya da Kemalist Türk olarak yetişirken, diğeri evrensel bir perspektifle Ermeniliği, Türklüğü, Kürtlüğü buluşturan örneklere tanık oluyoruz.

Görüşmelerde ayrıca, 1915'in nasıl yaşandığı kadar, nasıl hatırlandığı da izlenebiliyor. Örneğin, bir anlatıda 1915'e dair hafıza, karşılaşılan zorluk karşısında ayakta kalmaya, sorunu aşmaya motive eden bir daimi referans olarak ortaya çıkarken; bir başka anlatıda, hafızanın aktarılmamış olmasının kendisi yaşamı mevcut haliyle kolaylaştırmış, bir Müslüman'la evliliği mümkün kılmış, geniş toplum içinde yer edinmeye imkân vermiş bir unsur olarak ifade ediliyor. Bu noktada, hafızanın aktarılma koşullarına odaklanmak kritik önem arz ediyor. Anlatılarda, kolektif hafızanın sonraki kuşaklara aktarılması ve toplumsal cinsiyet arasında örülmüş önemli bir ilişkiye tanık oluyoruz. Pek çok örnekte, geçmişe dair hafızanın, ne kadar sessizleştirilmiş olursa olsun, kadınlar tarafından sonraki kuşaklara aktarıldığını görüyoruz. Anneanneler, babaanneler, teyzeler, halalar, anneler, kayınvalideler çocuklarına daha çok kızlarına yaşadıklarını, duyduklarını, kendilerine aktarılanları yeniden aktarıyor ve bu aktarımın kendilerinden sonra da devam

ettirilmesi, torunlarına, onların çocuklarına ve torunlarına aktarılması için nasihatlerde bulunuyor. Kimi durumlarda, kendisi görünürde Müslüman kimliği ile yaşarken, çocuklarının bir Hıristiyan/Ermeni ile evliliğinin önünü açacak bir ortam hazırlamaya çalışıyor bu kadınlar; kimi durumlarda 'isimleri farklı', 'mahalleleri farklı', geçmişten emanet akrabalarıyla buluşmak ve çocuklarını buluşturmak için yoğun çaba sarf ediyor; uzaklara gidenlerle mektuplaşmaya, hatırlamaya, anlatmaya devam ediyorlar. Bu hikâyelerde kadınlar, sadece felakete maruz kalmış kurbanlar olarak değil, kolektif kimliğin, bireysel yaşamların ve yeni varoluş biçimlerinin inşasında aktif rol oynayan failler olarak ortaya çıkıyorlar.

Kolektif kimliğin ve hafızanın yeniden inşasında, yakın zamanda yaşanan başka bir felaket, Hrant Dink'in katledilmesi, sonrasında açığa çıkan ve 'susturulamayan' tartışma, hatırlama ve dayanışma pratikleri de etkili oluyor. Geçmişin bu kadar yoğun dillendirilmesinden, 'sel suyu' gibi akmasından duyulan tedirginlik kadar ve hatta daha da çok, bu durumun yarattığı bireysel kırılmalara, geçmiş-bugün-gelecek arasında merak ve bazen bir borçluluk hissi ile kurulmaya çalışılan bağlara tanık oluyoruz. Hrant Dink'in mevcudiyeti, fikirleri, argümanları ve yaptıkları gibi; yokluğu, yok edilmesi, yok edilmesine karşı gelişen tepki de bu yeniden inşa sürecinin parçası haline geliyor. İnşa edilen bağlar Ermenilikle olduğu kadar Türkiyelilikle de oluyor.

Avrupa'da Türkiyeli olmak

Pek çok anlatı, yeniden inşa edilen aidiyet biçimlerinin ve kolektif hafızanın, Türkiye'den göç edilmiş olsa dahi, Türkiye'den, Türkiyelilikten, 'Türklük'ten ya da Türkçeden bağımsız, ona karşı deneyimlenmediğini gösteriyor bize. Avusturya'da torunlara Türkçe öğretiliyor örneğin ve geçmişin hafızası aktarılırken 'Türkler'den, Türkiye'den 'nefret etmemeleri' için özel çaba sarf ediliyor. Ne Türkiye'de, ne Türkiye dışında 'Türkler' homojen bir kategori, bir daimi öteki olarak algılanmıyor. Avrupa'ya göçün ardından, Türkiye odaklı bir dostluk derneğinde çalışılabiliyor; Türkiyeli bir Kürdün yardımı ile çalışma vizesi alınıp yeni bir hayat kurulabiliyor. Ulus-ötesi, etnisite-ötesi bağlar yoluyla inşa edilen bu ilişkiler, Türkiyelilik/Türklük'ün yalnız bir siyasal kategori/yurttaşlık temelinde değil, duygusal-sosyal bir kategori olarak da

işlediğine işaret ediyor. İçinde yaşarken kimseye 'ev/vatan' olamamış Türkiye, Türkiye dışında/Avrupa'da Kürt'e, Ermeni'ye, Türk'e ortak ev/vatan olabiliyor, bu temelde sosyal dayanışma ağları inşa edilebiliyor. Türkiye dışında olduğu gibi, Türkiye'de de dile gelen ortak yaşam ve Türkiyelilik vurgusu, ifa edilen vatandaşlık görevleri karşısında eşit ve adil vatandaşlık haklarına sahip olma talebi, Türklüğün siyasi-sosyal-kültürel-duygusal katılıma izin veren bir kategori olarak yeniden inşa edilmesine yönelik bir talep olarak çıkıyor karşımıza. Her fırsatta, bu yeniden inşanın etnisite, inanç, toplumsal cinsiyet/cinsel yönelimler üstü ve çeşitli kolektif/bireysel kendini ifade biçimlerine izin verecek, bu çeşitliliğin sürekliliğini sağlayacak bir süreç olması gerektiği hatırlatılıyor.

Bu kitapta okuduğumuz anlatılar, Ankara'ya, Türkiye'ye, geçmişe, bugüne ve geleceğe dair taşıdıkları bütün zengin anlamlarla birlikte bir çağrı yapıyorlar bize: Bireysel, toplumsal, siyasal düzlemlerde gerçekleşecek bir anlama, hatırlama, paylaşma ve eyleme çağrısı bu. Bu çağrıya verilen ve verilecek olan yanıtlar, tüm karmaşıklıkları ve berraklıklarıyla bize kapılarını açan bu yaşamlarda, inkâr edildikçe, unutuldukça, görmezden gelindikçe körleşen o varamayok düğümü çözmeye yardım edecek. Bu kitabın bu çabaya katkıda bulunması dileğiyle...

DİZİN

12 Eylül 27, 29, 38, 58, 73, 74
1915 5-11, 19, 20, 36, 57, 61, 66, 68, 76, 96, 111, 124, 125, 138, 140, 142-144

A
ABD 2, 49, 56, 68, 97, 124, 128, 131, 143
Adalar 75
Afrika 67
Agos 78, 79, 99, 110
Ahmed Neşed 12
Ahtamar 26, 27, 131
Alboyacıyan, Arşag 13
Alevi(ler) 67, 74, 79, 84, 85, 86, 143
Ali Bey (Tüfenkçi) 13
Ali Haydar Bey 9
Alman(ya) 10, 58, 61,65, 87, 118, 123, 128, 143
Alparslan İlkokulu 105
Altınsoy, Mehmet 28-30
Amerika, bkz. ABD
Anadolu 1, 7, 39, 40, 49, 69, 115, 126, 140
Anafartalar Caddesi 22, 106
ANAP 128
Anarad Hığutyun 6
Ankara Yangını 20
Antalya 38
Apostolik, bkz. Gregoryen
Arnavutlar 68
ASALA 27, 97, 127, 131
Atatürk, Mustafa Kemal 36, 41
Atatürk Orman Çiftliği 117, 141
Atıf Bey 8-12
At Pazarı 21
Avrupa 27, 66, 68, 118, 145, 146
Avrupa Birliği 25
Avustralya 97
Avusturya(lı) 2, 7, 10, 53, 58-60, 98, 138, 143, 145
Aydınlıkevler 35, 38

B
Bağdat 56
Bahabanyan, Grégoire 10
Bahaeddin Bey 8, 9, 12
Balkan 7, 46, 67
Bedesten 20
Benedict (Papa) 31
Bentderesi 21, 23, 138
Beypazarlı 68
Biga 8, 11
Birinci Dünya Savaşı 5, 7, 13
Bolulu 77
Bomonti Aile Çay Bahçesi 141
Büyük Ankara Oteli 25

C
Cebeci 105-107
Chicago 53
Chirac, Jacques 29
CHP 74
Cizvit 31

Ç
Çamlıca 24
Çanakkale Harbi 107
Çankaya 45, 46
Çerkes 100
Çığ Sokak 115, 116
Çıldır 77
Çocuk Esirgeme Kurumu 22, 27
Çorum 9, 13, 93, 119, 143

D
Daver, Bülent 25
Demokrat Parti 73
Der Zor 11
Destan Sokak 115
Develi 46, 53, 54, 125, 143
Devlet Demir Yolları (Ankara) 25
Devrim İlkokulu 23
Diaspora 2
Dikmen 45, 46
Dikmen Deresi 46
Dink, Hrant 1, 3, 38, 39, 48, 68, 79, 99, 109, 131, 145, 152
Diyarbakır(lı) 2
Dolapdere 56
Dolci, Angelo Maria 10, 11

E
Eczacızâde Şevket 13
Ermenice 2, 5, 20, 31, 35, 40, 46, 48, 55, 57, 58, 78, 84, 96, 97, 98, 99, 130, 139, 142
Ermenilik 38, 67, 74, 77-79, 129, 132, 144, 145
Ermeni Patrikhanesi (İstanbul) 7, 13, 14, 86
Ermenistan 2, 79, 99
Erzincan 106-108,111, 143
Esayan Lisesi 58
Eskişehir 11
Etlik 20, 73, 117

F
Fehmi Bey 9
Fenerbahçe 24
Filistin Cephesi 20, 21
Fransa 2, 29, 98, 128, 143
Fransız(ca) 6, 24-26, 31, 40, 54, 58, 66, 95, 106, 127
Fransız Katolik Kilisesi 2, 40, 85, 106
Fransız Protestan Kilisesi 124

G
Gar Gazinosu 141
Gazi Lisesi 37
Gazi Üniversitesi Grafik Sanatlar Yüksek Okulu 73
Gençlerbirliği 54
Gençlik Parkı 141
Getronagan Okulu 97
Gregoryen 2, 6, 11, 21, 31, 40, 41, 45, 48, 55, 86, 87, 95, 130, 138, 139, 141
Gökçek, Melih 29
Göymen, Korel 27
Güren 6
Güreşçiler Sokak 19
Güvercin Sokak 19, 22, 23

H
Hacettepe Tıp Fakültesi 35
Hacıbayram 21, 105, 138
Hacıdoğan 19, 21, 35, 53, 74, 75, 84, 93, 115, 124, 125, 138
Hakkı Bey 11, 12
Hakkı, 'Çingene' 9, 12
Halep 8, 9, 11, 12
Hasan Bey (Karabekir) 12
Hasan Mazhar Bey 7
Hatay 66, 93
Hisar 19, 20, 75, 93
Hisarönü 6
Hıristiyan(lık) 8, 22-24, 30, 31, 46, 47, 54, 55, 61, 67, 68, 78, 83--88, 94-100, 107-109, 111, 115, 116, 121-123, 125, 126, 128, 132, 140, 143-145

I
Irak 56
Istanoz(lu) 5, 21, 35, 36, 38, 40, 41, 45, 65-68, 76, 84, 93-95, 124, 143

İ
İbrahim Bey 12, 98
İngiliz 21, 53, 98
İslam(iyet) 13, 23, 28, 88
İsmail Bey 13
İsmetpaşa 77
İstanbul 1, 2, 7-10, 12-14, 23, 24, 26, 30, 39-41, 48, 49, 55-57, 59, 65, 66, 73-75, 78, 86, 87, 93-98, 105-108, 110, 117, 124, 126, 128, 130, 131, 138, 141, 142
İstiklal Marşı 41

Italyan 20, 139
İttihat ve Terakki Cemiyeti, (İTC) 7-9, 12, 67

J
Joğovaran 65

K
Kahmi 12
Kalamış 24
Kale 115
Kanada 2, 97, 143
Karagedik 10
Karagözyan Yetimhanesi 57
Kara Mehmed 12
Karayalçın, Murat 29
Karpiç Lokantası 141
Kars 77
Katma 11
Katolik(ler) 2, 5-7, 9-11, 19, 21-23, 30, 31, 38, 40, 41, 45, 47, 48, 55, 66-67, 85-87, 95, 106, 110, 126, 130, 138, 139, 141
Katoliklik 19, 41, 45, 85
Kayseri(li) 11, 21, 23, 45, 46, 53, 60, 77, 84, 120, 125, 126, 143
Kazakistan 126
Keçiören 75, 83, 84, 115, 116
Keçiören Lisesi 116
Keldani(ler) 47, 139
Kemalist 14, 144
KESK 74
Kilikya 6, 11
Kıbrıs Olayları 26
Kırşehir 9, 11, 12
Kızılay 37, 95, 119, 131
Kızılderili 68
Kızıl Manastır 6
Koç, Vehbi 53
Konya 11, 20, 21
Kore Savaşı 46
Kudüs 7, 28, 30, 39
Kurtuluş Savaşı 36
Kutsal Mezar Kilisesi 30
Kürt 59, 74, 79, 111, 143, 146
Kürtlük 144
Kütahya 6, 107, 143

L
Latin 31, 35
Londra 56
Lübnan 2

M
Macaristan 7, 10
Mahmud Celaleddin Bey 9
Manisa 26, 66
Mardin 29
Marsilya 76, 143
Maruni 66, 68
Mazhar Bey 7, 8
Mehiryar 6
Mehmed Necip Bey 8
Mehmed Şemseddin Bey (Fincancızâde) 13
Mehmed Vasıf Bey 9
Memlüklüler 6
Meryem Ana 6
Mescid-i Aksa 39
Meskene 11
Mezopotamya 13
MHP 127
Moda 110
Mondros Ateşkes Antlaşması 13
Müfid Hoca 9, 12
Müslüman(lar) 7, 11, 24, 36, 88, 99, 111, 115, 122, 123, 125, 126, 127
Müslümanlaştırılmış/Müslümanlaş(tırıl)mış 1, 74, 78, 138, 142-144

N
Nasreddin Bey 13
Necati Bey 8, 9
Noel 23, 46, 55, 95
Nuryan, Garabed 13

O
ODTÜ 24, 25, 30, 38, 137
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, bkz. ODTÜ
Ortadoğu 126
Ortak Pazar, bkz. Avrupa Birliği
Ortaylı, İlber 25
Osetçe 100
Osman Bey 10
Osmanlı (İmparatorluğu) 5, 67, 84
Osmanlı Bankası 9, 12
Osmanlı Meclisi 12

Ö
Öztrak, İlhan 25
Öztürkmen, Arzu 3

P
Pallavicini 10, 11
Paris 29
Paskalya 23, 46, 121
Piyango Tepesi 19
Polatlı 20
Pozantı 11
Protestan(lar) 5, 6, 10, 23, 40, 65-68, 138, 139
Protestanlık 68

R
Rahim İbrahim 12
Rasim Bey 12
Resulayn 11
Rigas 20
Roma Kilisesi 7, 10
Rum(ca) 14, 31, 49, 56, 95, 100, 105, 108, 100 138
Rusya 125, 143

S
Safran Han 21
Saint Joseph 23, 24, 28, 30
Samatya 105, 108
Sincan 5, 65
Sivas 13, 56, 57, 60, 67, 143
Soçi 125
Soysal, Mümtaz 25
Sungurlu 93, 96, 143
Sünni (ler) 67, 74, 84, 143, 144
Süreyya Pavyonu 141
Suriye 10, 11
Surp Boğos-Bedros Kilisesi 6
Surp Haç Kilisesi 6, 68
Surp Kleman Kilisesi 6
Surp Krikor Kilisesi 6
Surp Nışan Kilisesi 6
Surp Pırgiç Kilisesi 6
Surp Sarkis Kilisesi 6
Süryani(ler) 29-31, 47, 139

Ş
Şam 21
Şefket Bey 12
Şemseddin Bey 8, 9, 12, 13
Şnorhkyan (Osmanlı Bankası Müdürü) 9

T
Tabakhane 21, 138
Talas Amerikan Koleji 23
Talat Paşa 10, 11
Tarlabaşı 56, 57
Tarsus 11
Tepebaşı 75, 115
Tercan 106
Teşkilat-ı Mahsusa 8-10
Tokatlı 45
Topçu Ziya 12
Tournefort (Fransız Seyyah) 6
TRT 26
Turhan, Mustafa 12
Tuzla 26
Türk(çe) 1, 7, 14, 20, 26, 31, 35, 37-39, 41, 45, 49, 53-55, 60, 61, 66-68, 74, 77, 78, 84, 95, 96-99, 108, 125, 132, 139, 143-145
Türkiye(li) 1, 2, 12, 14, 24, 29, 38, 39, 41, 48, 58-61, 68, 79, 99, 121, 125, 127, 131, 132, 138, 140,142, 145, 146
Türkiye-Avusturya Dostluk Derneği 59
Türkiye Kızılay Derneği 26, 27
Türklük 144, 145

U
Ulus 19, 21, 22, 29, 37, 54, 124, 145

V
Vakıflıköy 93
Van 26, 97, 131
Varlık Vergisi 22
Vatikan 30, 139
Viyana 59, 60

Y
Yahudiler 24, 68, 95, 127
Yedikule Ermeni Hastanesi 119
Yenikent 5
Yeşil Hisar Oteli 19
Yeşilköy 109
Yörük 67
Yozgat 38, 46, 93, 143
Yugoslav 84
Yunan(istan) 67, 68, 131

Z
Zir 65, 76, 125, 143
Ziya Bey 13

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Ankara sancağındaki 28.858 kişilik Ermeni nüfusun yarısı vilayetin yönetim merkezi olan Ankara'da ikamet etmekteydi. Ankara'daki cemaatin ayırt edici özelliği Katolik mezhebine mensup olanların oranıydı: 1914'deki sayıma göre şehirdeki 11.246 kişilik Ermeni nüfusun %70'ine tekabül ediyordu. Bir diğer özellikleri, yazı dilinde Ermenice harfli Türkçeyi kullanmakla beraber, konuşma dilinde Türkçeyi benimsemiş olmalarıydı. (...)

Şehrin eğitim altyapısı da oldukça gelişmişti: Katoliklere ait altı kurum (1.200 öğrenci); Apostoliklere ait üç okul ve kolej (400 öğrenci), iki meslek okulu, iki çocuk yuvası; Protestanlara ait iki yapı. Toplamda bu okullara devam eden öğrenci sayısı 2000'in üzerindeydi. Buna karşılık nüfusun epeyce bir kısmı hâlâ Türkçe konuşuyordu; Ermeni dilinin yaygınlaşması yavaş ilerliyordu. (...)

Eylül 1915 başlarında kadın, çocuk, yaşlı, Ankaralı Apostolik ve Katolikler, polis tarafından mühürlenen evlerinden çıkarıldılar. Sayıları binleri bulan kitle şehrin dışındaki garda bir araya getirildi; burada en az 25 gün kaldılar, mallarını ellerinden çekip almaya ve genç kızlar arasında en çekici olanları ihtidaya ve bir Müslümanla evlenmeye ikna etmeye yetecek uzunlukta bir süreydi bu. Teklifi kabul edenlerin şehre dönmesine izin verildi, diğerleri nihayetinde Eskişehir ve Konya'ya yollanarak orada Suriye'ye giden tehcir hattına katıldılar. (...)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, iç vilayetlerden gelen (bazısı kimi vilayetlerdeki güvensiz koşullar sebebiyle yer değiştirmek durumunda kalmış) belli sayıda muhacir Ankara'ya yerleşti: Bazısı savaş sırasında Müslüman olmuş, bazısı da -özellikle genç kadınlar- müstakbel eşlerinin idareden aldığı izinle şehrin Türk sakinleriyle evlenmişlerdi. Ankara'ya yerleşebilmelerini sağlayacak idari belgeyi almayı başaranlar da vardı, yalnız bu, ancak ve ancak ihtida etmek şartıyla mümkündü.
Okuyacağınız sayfalardaki tanıklıkların büyük bölümü, kuvvetle muhtemel, her biri kendine has bir deneyim yaşamış olan bu ailelerin mensuplarına aittir.

Raymond H. Kévorkian

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ՏԻՆՔ ՀԻՄՆԱՐԿ

ISBN 978-605-64488-0-5